

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ AĞIZLARINDA ARAPÇA,
FARŞÇA KÖKENLİ SÖZLERİN SES BİLGİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hülya MALKOÇ

EYLÜL - 2023

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ AĞIZLARINDA ARAPÇA,
FARSÇA KÖKENLİ SÖZLERİN SES BİLGİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hülya MALKOÇ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ

EYLÜL - 2023

TRABZON

ONAY

Hülya MALKOÇ tarafından hazırlanan “Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Arapça, Farsça Kökenli Sözlerin Ses Bilgisi” adlı bu Çalışma 09.10.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU	Üye	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer UZUN	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Hülya MALKOÇ

12/10/2023

ÖNSÖZ

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine hazırlanmış, büyük bölümü ses ve şekil bilgisi incelemelerini içeren çok sayıda çalışma mevcuttur. Türkiye Türkçesi ağızları hakkında yapılan çalışmaların bir kısmı da alıntı sözlerle ilgilidir. Bu sözler, standart dilin yanı sıra ağızlarda da çeşitli değişmelere uğrayarak Türkçenin ses özelliklerini kazanmışlardır.

Ağızlardaki alıntı sözler üzerine yapılmış çalışmalar son yıllarda artmakla birlikte genellikle makale düzeyindedir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı, Türkçedeki alıntı sözler içinde ayrı bir öneme sahip olan Arapça ve Farsça kökenli sözler üzerinedir. Yine söz konusu çalışmaların Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan ağızları da kapsadığı görülmektedir. Fakat bu çalışmalara bakıldığında ilgili ağızlardaki Arapça ve Farsça kökenli sözler ya Türkiye Türkçesi ağızları içinde ya da bir ilin ağızını kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

Bu tezde, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde konuşulan Trabzon, Rize, Artvin (merkez, Arhavi) ve Giresun ağızlarındaki Arapça ve Farsça kökenli sözlerin ses bilgisi, daha önce yayımlanmış çalışmalardan toplanan dil malzemesinden hareketle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Böylelikle bu sözlerin ses bilgisiyle ilgili olarak bölge ağızlarının tamamında görülen özelliklerin yanı sıra bir yöre ağızına has (karakteristik) özellikler de belirtmeye çalışılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinden tezin ortaya konulmasına kadar her aşamada yanımda olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ'e; tezimi hazırladığım süreçte kendilerine yönelttiğim her soruyu nezaket ve sabırla cevaplayan Sayın hocalarım Prof. Dr. Leylâ KARAHAN ve Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR'a; yüksek lisans eğitimim boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen Türk Dil Kurumu'na teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Eyül, 2023

Hülya MALKOÇ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	X
ABSTRACT	XI
TABLOLAR LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AĞIZLAR VE AĞIZ ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİLGİLER.....	4-16
1.1. Ağız Terimi ve Ağız Çalışmalarının Önemi	4
1.2. Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarının Tarihçesi	5
1.2.1. 1980'e Kadar Olan Süreç	5
1.2.2. 1980'den Sonraki Süreç	8
1.3. Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifi.....	9
1.4. Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarıyla İlgili Yapılan Çalışmalar.....	11
1.4.1. Kitap.....	11
1.4.2. Tez	12
1.4.3. Makale / İnceleme	13
1.5. Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Alıntı Sözcüklerle İlgili Yapılan Çalışmalar	14

İKİNCİ BÖLÜM

2. SES BİLGİSİ	17-121
2.1. Ünlü Çeşitleri	17
2.1.1. Normal Süreli Ünlüler.....	17
2.1.1.1. á Ünlüsü	18
2.1.1.2. ä Ünlüsü.....	18
2.1.1.3. ă Ünlüsü.....	19
2.1.1.4. ȃ Ünlüsü.....	19
2.1.1.5. ȅ Ünlüsü.....	19
2.1.1.6. ȇ Ünlüsü.....	20
2.1.1.7. ĭ Ünlüsü.....	20

2.1.1.8. i Ünlüsü.....	21
2.1.1.9. İ Ünlüsü.....	21
2.1.1.10. ó Ünlüsü.....	22
2.1.1.11. ö Ünlüsü.....	22
2.1.1.12. ô Ünlüsü.....	23
2.1.1.13. ú Ünlüsü.....	23
2.1.2. Uzun Ünlüler.....	24
2.1.2.1. Asli Uzun Ünlüler.....	24
2.1.2.2. İkincil Uzun Ünlüler.....	25
2.1.2.2.1. Ses Olaylarıyla İlgili İkincil Ünlü Uzunlukları	26
2.1.2.2.1.1. Ünsüz Düşmesiyle Oluşan İkincil Uzun Ünlüler	26
2.1.2.2.1.2. Hece Kaynaşması ve Hece Düşmesiyle Oluşan İkincil	
Uzun Ünlüler.....	27
2.1.2.2.2. Vurgu ve Tonlamaya Bağlı Uzun Ünlüler.....	27
2.1.3. Kısa Ünlüler.....	28
2.1.4. İkiz Ünlüler.....	28
2.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler.....	29
2.1.4.2. Yükselen İkiz Ünlüler.....	29
2.1.4.3. Alçalan İkiz Ünlüler	30
2.2. Ünsüz Çeşitleri.....	30
2.2.1. Normal Boğumlanmalı Ünsüzler	31
2.2.1.1. é Ünsüzü	31
2.2.1.2. ė Ünsüzü	32
2.2.1.3. ě Ünsüzü	32
2.2.1.4. ê Ünsüzü	32
2.2.1.5. ď Ünsüzü	33
2.2.1.6. ğ Ünsüzü	33
2.2.1.7. ģ Ünsüzü	33
2.2.1.8. ħ Ünsüzü	34
2.2.1.9. ˆg Ünsüzü.....	34
2.2.1.10. ħ Ünsüzü	34
2.2.1.11. ħ Ünsüzü	35
2.2.1.12. ķ Ünsüzü	35
2.2.1.13. ˆk Ünsüzü	36
2.2.1.14. ˆk Ünsüzü	36
2.2.1.15. ˆk Ünsüzü	36
2.2.1.16. ˆı Ünsüzü.....	37
2.2.1.17. ˆn Ünsüzü	37

2.2.1.18. ̄ Ünsüzü.....	37
2.2.1.19. ̇ Ünsüzü.....	38
2.2.1.20. ̈ Ünsüzü.....	38
2.2.1.21. ̉ Ünsüzü.....	38
2.2.2. Yarı Boğumlanmalı Ünsüzler	39
2.2.2.1. ̊ Ünsüzü	39
2.2.2.2. ̋ Ünsüzü.....	39
2.2.2.3. ̌ Ünsüzü.....	39
2.2.2.4. ̍ Ünsüzü	39
2.2.3. Yarı Tonlu Ünsüzler	39
2.2.3.1. ̎ Ünsüzü	40
2.2.3.2. ̏ Ünsüzü.....	40
2.2.3.3. ̐ Ünsüzü	40
2.2.3.4. ̑ Ünsüzü	41
2.2.3.5. ̒ Ünsüzü.....	41
2.2.3.6. ̓ Ünsüzü.....	42
2.2.3.7. ̔ Ünsüzü.....	42
2.2.3.8. ̕ Ünsüzü.....	42
2.3. Ünlülerle İlgili Ses Olayları	44
2.3.1. Ünlü Uyumu.....	44
2.3.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	44
2.3.1.1.1. İlerleyici Benzeşme Yoluyla	44
2.3.1.1.2. Gerileyici Benzeşme Yoluyla.....	46
2.3.1.1.3. İlerleyici-Gerileyici Benzeşme Yoluyla.....	47
2.3.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Yarım Kalması	47
2.3.1.3. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması.....	49
2.3.1.4. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	52
2.3.1.4.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması.....	52
2.3.1.5. Genişlik-Darlık Uyumu	52
2.3.2. Ünlü Değişmeleri.....	54
2.3.2.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi.....	54
2.3.2.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması	59
2.3.2.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	65
2.3.2.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	68
2.3.2.5. Geniş Ünlülerin Darlaşması.....	70
2.3.2.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi	73
2.3.3. Ünlü Düşmesi.....	76
2.3.3.1. Vurgusuz Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi	76
2.3.3.2. Akıcı Ünsüzlerin Etkisiyle Ünlü Düşmesi.....	77

2.3.3.3. Art Arda Gelen Ünlülerden Birinin Düşmesi	77
2.3.4. İkiz Ünlülerin Tekleşmesi.....	77
2.3.5. Ünlü Türemesi	77
2.3.5.1. Ön Seste Ünlü Türemesi.....	78
2.3.5.2 İç Seste Ünlü Türemesi.....	78
2.3.5.3. Son Seste Ünlü Türemesi.....	78
2.3.6. Ünlü Çarpışması / Çatışması.....	78
2.4. Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları	79
2.4.1. Ünsüz Değişimleri.....	79
2.4.1.1. Tonlulaşma	79
2.4.1.2. Tonsuzlaşma	84
2.4.1.3. Süreklileşme	88
2.4.1.3.1. Sızıcılaşma	88
2.4.1.3.2. Akıcılaşma.....	93
2.4.1.4. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişimler	93
2.4.1.5. Süreksizlik	98
2.4.2. İnce Ünsüzlerin Kalınlaşması	100
2.4.3. Ünsüz Benzeşimleri.....	100
2.4.3.1. İlerleyici Benzeşme	100
2.4.3.1.1. İlerleyici Tam Benzeşme.....	100
2.4.3.1.1.1. Yakın Benzeşme	101
2.4.3.1.2. İlerleyici Yarı Benzeşme	101
2.4.3.1.2.1. Uzak Benzeşme.....	101
2.4.3.2. Gerileyici Benzeşme	101
2.4.3.2.1. Gerileyici Tam Benzeşme	102
2.4.3.2.1.1. Yakın Benzeşme	102
2.4.3.2.2. Gerileyici Yarı Benzeşme	103
2.4.3.2.2.1. Uzak Benzeşme.....	103
2.4.4. Aykırılışma / Benzeşmezlik	104
2.4.5. Ünsüz İkizleşmesi	105
2.4.5.1. Aynı Ünsüzün Tekrarıyla Oluşan Ünsüz İkizleşmesi.....	105
2.4.5.2. Ünlü Düşmesiyle Oluşan Ünsüz İkizleşmesi.....	106
2.4.5.3. Benzeşmelerin Etkisiyle Oluşan Ünsüz İkizleşmesi.....	106
2.4.6. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi.....	107
2.4.7. Ünsüz Düşmesi	109
2.4.8. Ünsüz Türemesi	113
2.4.9. Hece Kaynaşması.....	116
2.4.10. Hece Düşmesi / Yutulması.....	117
2.5. Hem Ünlü Hem de Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları.....	117

2.5.1. Göçüşme / Yer Değiştirme.....	117
2.5.1.1. Ünsüzlerle İlgili Göçüşme	118
2.5.1.1.1. Yakın Göçüşme	118
2.5.1.1.2. Uzak Göçüşme	119
2.5.1.2. Ünlülerle İlgili Göçüşme	120
2.5.2. Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması	120
2.5.2.1. ğ Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu	120
2.5.2.2. k Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu	121
2.5.2.3. K Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu	121
2.5.2.4. h Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu	121
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	122
KAYNAKÇA	130
EKLER.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	137

ÖZET

Bu Çalışma, Doğu Karadeniz Bölgesi ağızlarından Trabzon, Rize, Artvin (merkez, Arhavi) ve Giresun ağızlarında bulunan Arapça ve Farsça kökenli sözlerin ses bilgisini incelemeyi konu edinmiştir. Bu amaçla, söz konusu ağızlarla ilgili yayımlanmış çalışmalar taranmış, bu çalışmalardaki Arapça ve Farsça kökenli sözler tespit edilmiştir. Sonrasında ise bu sözlerin standart Türkiye Türkçesinden farklı olarak hangi seslere sahip olduğu ve ne gibi ses değişimlerine uğradığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Giriş bölümünde tezin konusu, amacı ve yönteminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde ağızlar ve ağız çalışmaları hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Doğu Karadeniz Bölgesi ağızlarındaki Arapça ve Farsça kökenli sözlerin ses bilgisi (ünlü çeşitleri, ünsüz çeşitleri, ünlülerle ilgili ses olayları, ünsüzlerle ilgili ses olayları, hem ünlü hem de ünsüzlerle ilgili ses olayları), eldeki dil malzemesinden hareketle detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde ulaşılan verilerden yola çıkılarak Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerin hem bölge ağızlarının tamamında hem de bir bölge ağızındaki ses bilgisi özellikleri belirlenmiştir. Bu tez, aynı bölgede bulunan ağızlardaki Arapça ve Farsça kökenli sözler arasında ne gibi benzerlik ve farklılıkların olduğunu göstermesi bakımından karşılaştırmalı ağız çalışması olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Ağız, Doğu Karadeniz Bölgesi ağızları, standart Türkiye Türkçesi, Arapça ve Farsça kökenli sözler, ses bilgisi.

ABSTRACT

This study is about examining the phonetics of Arabic and Persian words in Trabzon, Rize, Artvin (central, Arhavi) and Giresun dialects of the Eastern Black Sea Region. For this purpose, published studies on these dialects were determined, and Arabic and Persian words in these studies were determined. Afterwards, it has been tried to show which sounds these words have different from the standard Türkiye Turkish and what sound changes they have undergone.

In the introduction section, the subject, purpose and method of the thesis are mentioned. In the first chapter, general information about dialects and dialect studies is given. In the second part, the phonology of the words of Arabic and Persian origin in the dialects of the Eastern Black Sea Region (vowel types, consonant types, phonetic events related to vowels, phonetic events related to consonants, sound events related to both vowels and consonants) are discussed in detail based on the language material at hand.

Based on the data obtained in the conclusion section, the phonological features of Arabic and Persian loan words, both in the dialects of the entire region and in the dialect of a region, were determined. This thesis can be considered as a comparative dialect study in that it shows the similarities and differences between words of Arabic and Persian origin in the dialects of the same region.

Keywords: Dialect, the dialects of the Eastern Black Sea Region, standard Türkiye Turkish, the words of Arabic and Persian origin, phonetic.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Normal Süreli Ünlüler	24
2	Normal Süreli Ünlülerin Bölge Ağzlarına Göre Dağılımı	24
3	Ünsüzler	43
4	Ünsüzlerin Bölge Ağzlarına Göre Dağılımı	44

KISALTMALAR LİSTESİ

ADKA	: Artvin İli Arhavi İlçesi Derecik Köyü Ağzı (İnceleme, Metinler ve Sözcük Varlığı)
Ar.	: Arapça
AZKA	: Artvin İli Zeytinlik Köyü Ağzı Manileri ve Ağız Özellikleri
bk.	: Bakınız
DKBA	: Doğu Karadeniz Bölgesi ağızları
Far.	: Farsça
GİYA	: Giresun İli ve Yöresi Ağızları
IPA	: International Phonetic Alphabet (Uluslararası Fonetik Alfabe)
MDD	: Metin dışı derleme
RİA	: Rize İli Ağızları
STT	: Standart Türkiye Türkçesi
T.	: Türkçe
TD	: The Turkish Dialects of Trabzon I-II
TDK	: Türk Dil Kurumu
THA	: Türkçenin Hemşin Ağzı
TYA	: Trabzon ve Yöresi Ağızları
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili araştırma ve inceleme konularından biri de Arapça ve Farsça kökenli sözlerdir. Türkiye Türkçesinin söz varlığında oldukça köklü bir geçmişe sahip olan bu alıntı sözler, ağızlarda da farklı söyleyiş biçimleriyle mevcuttur.

Türkiye Türkçesindeki alıntı sözler hakkında yapılan pek çok çalışma vardır. Bu çalışmaların bir kısmını alıntı sözlerin Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçeleriyle farklı açılardan karşılaştırıldığı incelemeler oluşturmaktadır. Öte yandan Türkiye Türkçesi ağızlarındaki alıntı sözlerle ilgili çalışmaların yeni yeni yaygınlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalar büyük ölçüde makale düzeyindedir. Bu tez, Doğu Karadeniz Bölgesi ağızlarındaki Arapça ve Farsça kökenli sözlerin standart Türkiye Türkçesinden farklı olarak hangi seslere sahip olduğunu ve ne gibi ses değişimlerine uğradığını göstermeye çalışmıştır.

Bu Çalışma; Trabzon, Rize, Hemşin (Rize)¹, Artvin (Arhavi, merkez) ve Giresun ağızlarını kapsamaktadır. Söz konusu ağızlar, Karahan (2022)'in “Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması”nda şu ağız grupları içinde yer almaktadır:

- Trabzon (Şalpazarı hariç), Kuzeydoğu grubunun I. alt grubu; Şalpazarı ilçesi ise Batı grubu ağızlarının V. alt grubu,
- Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy, Kuzeydoğu Grubu ağızlarının I. alt grubu; Çamlıhemşin, Pazar, Hemşin, Ardeşen, Fındıklı ise II. alt grubu,
- Artvin Arhavi, Kuzeydoğu grubunun III. alt grubu; merkez, ise Doğu grubunun III. alt grubu,
- Giresun ağzı (Alucra, Şebinkarahisar hariç) Batı grubunun V. alt grubu; Alucra ve Şebinkarahisar ise VI. alt grubundadır.

Bu tez, aynı bölgede konuşulan ve çoğunluğu aynı ağız grubunda bulunan ağızlardaki Arapça ve Farsça kökenli sözlerin ses bilgisi bakımından ne gibi benzerlik ve farklılıklara sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır. Böylelikle Türkiye Türkçesi karşılaştırmalı ağız çalışmalarına da bir katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Tez, daha önce yayımlanmış yedi çalışmadan derlenen dil malzemesine dayanmaktadır. Bu çalışmalar şunlardır: Necati Demir (2006)'ın “Trabzon ve Yöresi Ağızları” (3 Cilt), Bernt

¹ Hemşin ağzına ayrıca yer verilmesinin sebebi, Rize ağızlarıyla ilgili yararlanılan çalışmada Hemşin ağzından derlenen herhangi bir metne rastlanmamış olmasıdır.

Brendemoen (2002)'in "The Turkish Dialects of Trabzon I-II", Turgut Günay (2003)'ın "Rize İli Ağızları", Osman Kuyumcu (2006)'nın "Türkçenin Hemşin Ağzı" (Yüksek Lisans Tezi), Nazan Bayramın (2014)'in "Artvin İli Arhavi İlçesi Derecik Köyü Ağzı (İnceleme, Metinler ve Sözvarlığı)" (Yüksek Lisans Tezi), Serpil Ersöz (2010)'ün "Artvin İli Zeytinlik Köyü Manileri ve Ağız Özellikleri" (Makale), Necati Demir ve Özkan Aydoğdu (2016)'nın "Giresun İli ve Yöresi Ağızları".

Tezin birinci bölümünde ağızlar ve ağız çalışmaları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Önce ağız terimi ve ağız çalışmalarının öneminden bahsedilmiş, sonra da Türkiye Türkçesi ağız çalışmalarının tarihçesine değinilmiştir. Daha sonra Türkiye Türkçesi ağızlarının tasniflerine yer verilmiştir. Yine bu bölümde Doğu Karadeniz Bölgesi ağızlarını konu alan çalışmalardan bahsedilmiştir. Son olarak da Türkiye Türkçesi ağızlarındaki alıntı sözler hakkında yapılan çalışmalardan söz edilmiştir.

Tezin ikinci bölümü, inceleme kısmıdır. Bu bölümde yukarıda anılan çalışmalardaki metinler (hikâye, masal, mâni, türkü vb.), çalışmaların ses bilgisi bölümleri ve sözlükleri büyük bir titizlikle taranmıştır. Tespit edilen Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin köklerindeki sesler ve ses olayları incelenmiştir. Örnek sözcükler, metinlerde geçtikleri şekilleriyle (aldıkları eklerle birlikte) yazılmıştır.

Yukarıda adı geçen çalışmalar, isimlerinin baş harfleriyle kısaltılıp örnek sözcüklerin hangi çalışmadan alındığı bu kısaltmalarla belirtilmiştir. Yararlanılan çalışmaların kısaltmaları, kısaltmalar listesinde belirtilmiştir. Bununla birlikte örneklerin yanında yer alan numaralardan ilki örneğin geçtiği metnin numarasını, ikincisi ise örneğin o metnin kaçınıcı satırında yer aldığını göstermektedir. Ayrıca metinlerde geçmeyip MDD (metin dışı derleme) şeklinde çalışmalara dâhil edilen sözlere de yer verilmiştir. Bu örneklerin metin/satır sayısı bilgisi kısmına MDD yazılmıştır.

Verilen örnek sözcüklerin sayısı ilgili çalışmaların hacimleriyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla örneklerin çalışmalara göre dağılımı yer yer orantılı değildir. Artvin İli Zeytinlik köyü ağzıyla ilgili yararlanılan çalışma, makale düzeyinde olduğu için bu çalışmadan toplanan malzeme oldukça sınırlıdır. Bunun yanında özellikle seslerle ilgili tespit edilen her örneğe yer verilmemiştir. Her başlık altında bir kaynaktan en fazla beş altı örnek verilmiştir.

Örnek sözcüklerin kökenleri ve kaynak dildeki yazılış biçimleri için Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'ten, şahıs isimlerinin köken bilgisi için ise Türk Dil Kurumu Kişi Adları Sözlüğü'nden yararlanılmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>).

İkinci bölüm hazırlanırken karşılaşılan en büyük sorun, her bir çalışmanın sesleri farklı farklı çeviri yazı işaretleriyle göstermiş olmasıdır. Nitekim Demiray (2008: 219) da bu durumun hem tek

bir ağız bölgesini araştıracak hem de karşılaştırmalı ağız çalışmaları yapacak araştırmacıların işini oldukça güçleştirmekte olduğunu söylemektedir. Çalışma’da bir işaret birliği olması amacıyla söz konusu sesler, yer aldıkları çalışmalardaki tanımlarından hareketle Ercilasun (1999)’un “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”nde belirttiği çeviri yazı işaretleriyle gösterilmiştir. Bunun yanında çalışmaların tercih ettiği çeviri yazı işaretleri de dipnotlarda belirtilmiştir. Ercilasun’un yer vermediği sesler ise kaynaklarda geçtiği şekilleriyle teze dâhil edilmiştir. Çalışma’da kullanılan çeviri yazı işaretleri Çalışma’nın sonuna uluslararası fonetik alfabe (IPA) karşılıkları ile birlikte eklenmiştir.

Seslerin tanımları için ilgili çalışmalardaki ses bilgisi bölümleri ile Pekacar ve Dilek (2009)’ın “Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları” adlı makalesinden yararlanılmıştır. Ses olaylarının tanımları için ise büyük ölçüde Korkmaz (2007)’ın “Gramer Terimleri Sözlüğü”nden yararlanılmıştır. Ses olayları birbirinden bağımsız değil bütüncül olarak ele alınmıştır. Böylece ses olaylarının birbirleriyle olan ilişkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma’nın sonuç bölümünde, eldeki verilerden hareketle bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde, bölge ağızlarının tamamında görülen özelliklerin yanı sıra bir bölge ağzına has (karakteristik) özellikler de gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AĞIZLAR VE AĞIZ ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİLGİLER

1.1. Ağız Terimi ve Ağız Çalışmalarının Önemi

Korkmaz (2007: 11-12) ağız “Bir dilin veya lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri” şeklinde tanımlamaktadır.

Buran (2010: 16) ağız “Bir yazı dili alanı içinde bulunan farklı konuşma biçimleri”, Türkiye Türkçesi ağızlarını da “İlk yazılı belgelerini 13. yüzyıldan itibaren vermeye başlayan ve bugün Anadolu ve civar sahalarda kullanılan Oğuz kökenli Türk yazı dili ağızları” olarak tanımlamaktadır.

Ergin (2004: 10)’e göre ağız “Bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklılıklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verilen ad”dır.

Demir (2002: 105-116) standart dili “Unsurları yerel ve sosyal tabakalara has izler taşımayan ağızlar üstü, norm oluşturuvcu yani bir prestij varyantı” olarak tanımladıktan sonra ağız hakkındaki şu görüşlerini aktarmaktadır:

Aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde okuryazarlığı az, bulunduğu bölgelerden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir. Sınıflandırmaya esas alınacak ölçütlere göre ağızların sınırları genişleyip daralabilir. Bir ağız, birden fazla alt ağız içerisinde barındırabilir. Bu yüzden “geniş bölge ağızları” ve “dar bölge ağızları”ndan söz edilebilir.

Türklük bilimiyle ilgili ortaya konan çalışmalara bakıldığında ağızların önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Günden güne artan ağız çalışmaları pek çok açıdan önem arz etmektedir. Kaynak (2020: 295), gerek Türkiye Türkçesi yazı dili gerekse diğer Türk lehçeleri üzerine yapılan çalışmalarda çoğu zaman ağızlardan elde edilen malzemeye başvurulduğunu söylemektedir. Bugün yazı dilinde kullanımdan düşmüş pek çok sözcük ve biçimin ağızlarda hâlâ

işlek olarak kullanılmasının da bunun temel nedeni olduğunu dile getirmektedir. Bunun yanında Güneş (2012: 22), derlenen ağız malzemesi ile ortaya sadece dili değil; folklor, tarih, etnografya, sosyoloji gibi birçok bilim dalının çalışma alanını ilgilendiren ürünlerin elde edilebildiğini, dolayısıyla ağız araştırmalarının dilin kendisi için olduğu kadar içerisinde barındırdığı sosyal ve kültürel değerlerin keşfedilmesi açısından da önemli olduğunu belirtmektedir².

1.2. Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarının Tarihçesi³

1.2.1. 1980'e Kadar Olan Süreç⁴

Anadolu'da ağız çalışmalarının başlangıcı 1867'ye kadar uzanmaktadır A. Maksimov'un 1867 yılında Hüdavendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı “Opıt izslédovanija tjurskich dialektov v Chudavendgarë i Karamanii” adlı denemesinden ta 1940 yıllarına kadar uzanan dönemdeki araştırmalar, bir iki istisna dışında genellikle “yabancı araştırmacılar dönemi” olarak adlandırılabilir. A. Maksimov'dan sonra J. Thúry, I. Kúnos, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, Balkanoğlu, Balhassanoğlu, L. Bonelli, F. Giese, F. Vineze, T. Kowalski, J. Deny ve M. Räsänen de Anadolu ağızları hakkında birtakım çalışmalar ortaya koymuştur.

Anadolu ağızları üzerindeki verimli çalışmalar 1940 yılından sonra başlamıştır. Bu dönem, başlangıç döneminin aksine “yerli araştırmacılar dönemi” olarak adlandırılabilir. Finli Türkolog M. Räsänen'in 1926'dan 1942'ye kadar uzanan derleme yayınları, birinci dönem ile ikinci dönem arasında bağlantı kuran bir geçiş yayını niteliğindedir. Ancak bu derlemeler ele aldıkları bölgenin ağız özelliklerini bütün ayrıntıları ile yansıtamamıştır.

“Yerli araştırmacılar dönemi”ndeki ağız araştırmaları kendi arasında “derleme yayınları”, “hem derleme hem de araştırma niteliğinde olan yayınlar” ve “belli konuları ele almış makale çapındaki yayınlar” olarak üç grupta toplanabilir.

² Akar (2006: 45), ağızların diğer bilim dallarıyla ilişkisi noktasında özellikle folklor ve ağız araştırmalarının çoğu zaman iç içe geçtiğini belirterek kaynak kişinin folklor araştırmalarında “ne” konuştuğu, ağız araştırmalarında ise “nasıl” konuştuğunun ön plana çıktığını vurgulamaktadır.

³ Yararlanılan çalışmalardan bazıları “Anadolu ağızları”, bazıları da “Türkiye Türkçesi ağızları”nı tercih etmiştir. Bu bölümde, yararlanılan kaynakta hangi tabir kullanılmışsa ona yer verilmiştir. Adlandırma konusundaki bu ayrılık için Birol İpek (1997: 1) şunları söylemiştir: Bugün millî Türk devletinin siyasi sınırları içinde konuşulan dile “Türkiye Türkçesi”, bu millî sınırlar içerisinde il, ilçe ve köylerde konuşulan farklı fonetik ve morfolojik özelliklere sahip ağızlara “Anadolu ağızları” adı verilmektedir. Kıbrıs Türk ağızları, Irak Türkmen ağızları, Suriye Türk ağızları ve Batı Rumeli ağızları da Anadolu ağızlarıyla çok yakından bağlantılı oldukları hâlde bugün millî sınırlarımız dışında kalmışlardır. Coğrafi bir terim olan “Anadolu ağızları” teriminin Türkiye'nin bir kısım topraklarının Trakya'da olması dolayısıyla Türkiye Türkçesinin bütün ağızlarını ifade edip etmeyeceği konusunda birtakım tereddütler mevcuttur. Bazen bu terim yerine kullanılan “Anadolu ve Rumeli ağızları” terimi de Rumeli isminin kapsamı yüzünden yeterince açık değildir. Bu terimler yerine Ahmet Bican Ercilasun'un “Anadolu Ağızları Bilgi Şöleni”nde tavsiye ettiği “Türkiye Türkçesi ağızları” terimi kanaatimizce daha uygundur.

⁴ Bu başlık altında verilen bilgilerin tamamı Zeynep Korkmaz'ın “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar” adlı makalesinden derlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Korkmaz, 1976: 143-172).

Türkiye’de 1932 yılında yapılan Türk Dil Devrimi ile birlikte Anadolu halk ağızlarına karşı büyük bir ilgi uyanmış ve memlekette bir “dil seferberliği” açılmıştır. 1933-1935 yılları arasındaki bu “dil seferberliği” ile 150.000 fiş derlenmiş, bu fişler bir sözlük düzenine sokularak Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından 1939-1949 yılları arasında “Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi” adıyla dört cilt hâlinde yayımlanmıştır.

TDK’nın bu çalışmasının yanında etnolog Hâmit Zübeyir (Koşay) ve Orhan Acıpayamlı (Aydın) tarafından hazırlanıp TDK tarafından 1952’de bastırılan “Anadilden Derlemeler II” adlı sözlük ile M. Räsänen (1933-1942)’nin Orta Anadolu ağızlarıyla ilgili derlemelerinden de bahsedilebilir.

Anadolu ağızlarına ait derlemelerin en önemlileri metin derlemeleridir. Metin derlemeleri bakımından öncü isim ise Ahmet Caferoğlu’dur. Caferoğlu’nun Batı Anadolu’dan başlayarak Doğu Anadolu’nun sınır boyuna kadar uzanan, Kuzey ve Güney Anadolu bölgelerini de içine alan dokuz ciltlik bir metin külliyatı vardır. Caferoğlu, 15-20 yıl süren uzun ve yorucu derleme ve yayın faaliyeti ile Anadolu’ya ait ağız malzemesini bilim alanına toplu olarak sunan ilk araştırmacı olmuştur.

Caferoğlu, metinleri teknik bakımdan ileri tespit incelikleri taşıyan teyp vs. ile değil, doğrudan doğruya konuşmacıları dinleyerek yazıya aktarmıştır. Yine Türkiye çapında çalıştığı için dar ağız bölgeleri üzerinde yeterince duramamıştır. Derleme metinlerin büyük bir kısmı manzum parçalar olup bunlarda çok defa ağız özelliklerinin kaybolması söz konusudur. Derlemelerde ağızları ancak ana çizgileri ile belirtebilecek bir çeviri yazı sistemi kullanılmış, ince ağız özelliklerinin gösterilmesi yoluna gidilmemiştir. Kullanılan çeviri yazı sisteminde tam bir titizlik bulunmadığı gibi, koleksiyona giren ciltler arasında da bir çeviri yazı birliği sağlanamamıştır.

Hamza Zülfikar (1968)’in “Bitlis’ten Derlenmiş Atasözleri, Deyimler, Alkış, Kargış ve Bilmeceler” adlı makalesi, bu bölgeden derlenmiş bir kısım malzemeye dayanan ve bölge ağızlarını ayrıntıları ile verebilecek şekilde ince bir çeviri yazı sistemi uygulanarak yapılmış bir metin yayınıdır.

Daha sonraki süreçte “Gaziantep Ağzı” (3 Cilt) Ömer Asım Aksoy (1945-1946), “Urfa Ağzı” da Kemal Edip Kürkçüoğlu (1945) tarafından hazırlanmıştır.

Caferoğlu (1950), Eskişehir ağızlarını makale çerçevesinde ele almıştır. Bu makalesinde Eskişehir ağızlarının yapısı hakkında genel bilgiler verdikten sonra söz konusu ağızların ses ve şekil bilgisini vermekle yetinmiştir. Caferoğlu’nun Muğla, Aydın, Akhisar ve Cihanbeyli ağızları üzerine yazdığı makaleler de ağız incelemeleri bakımından zayıftır.

Zeynep Korkmaz (1956)'ın "Güney-batı Anadolu Ağızları: Sesbilgisi" adlı eseri, bölge ağız özelliklerini yansıtmak derleme yerlerinin ve kaynak kişilerin seçilmesi, ayrıntılı çeviri yazı sisteminin kullanılması, fonetik incelemenin karşılaştırma metodu uygulanarak yapılması gibi birçok yenilikçi özelliğe sahiptir. Korkmaz (1963), daha sonra "Nevşehir ve Yöresi Ağızları" adlı çalışmasında daha dar bir ağız bölgesini ele almıştır. Bu çalışmasında söz konusu ağızları gerek diğer Anadolu ağızları gerekse başka Türk lehçeleriyle karşılaştırmıştır.

Korkmaz'ın derlemeye dayalı bir diğer inceleme çalışması da o güne kadar hiç ele alınmamış Bartın ve yöresi ağızlarıyla ilgili çalışmasıdır. Korkmaz (1964), "Bartın Yöresi ve Ağızları" adlı bu makalesinde bu bölgenin ağız yapısını, kendi yaptığı derlemelere dayanarak belirlemeye çalışmıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine bakıldığında Erzurum, Kars ve Diyarbakır ağızlarının işlendiği görülmektedir. Şevket Beysanoğlu (1966) tarafından yazılan "Diyarbakır Ağzı", Selâhaddin Olcay (1966)'ın "Erzurum Ağzı", Efrasiyap Gemalmaz (1973)'ın "Erzurum İli Ağızları" ve Ahmet Bican Ercilasun (1971)'un iki cilt hâlindeki "Kars İli ve Ağızları" adlı doktora tezi bu bölge ağızlarıyla ilgili yapılmış çalışmalardır. Yine Turgut Acar (1972)'ın "Artvin ve Yöresi Ağızları" ile Turgut Günay (1972)'ın "Rize ili Ağızları" adlı çalışmaları da bu süreçte yapılmış diğer doktora tezleridir⁵.

Trakya ağızları üzerinde ilk deneme, 1959 yılında János Eckmann ve Mecdut Mansuroğlu tarafından yapılmış olup Edirne ve Kırklareli'nin yerli ağızlarıyla ilgilidir. Selahattin Olcay (1966)'ın "Trakya Yerli Ağzı" adlı araştırması ise Doğu Trakya ağızları üzerine yapılmış daha geniş çaplı bir çalışmadır.

Anadolu'nun güneyindeki Kıbrıs adasının Türk ağızları üzerinde ise Hasan Eren durmuştur. Eren (1960)'ın bu konudaki ilk makalesi "Enigmes Populaires Turques de Chypre"dir. Yine Eren (1971)'in "Kıbrıs Ağzının Kökeni" konusundaki yazısı da Kıbrıs Türkçesi ile Anadolu Türkçesi arasında bağlantı kuran bir yazıdır.

Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının bir bölümü de ağızların ses bilgisi üzerinde durmaktadır. Korkmaz (1953)'ın "Batı Anadolu Ağızlarında Asli Vokal Uzunlukları Hakkında" ve Caferoğlu'nun "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri" adlı makaleleri söz konusu ağızlardaki ünlü değişmeleriyle ilgili önemli çalışmalardandır. Ünsüz değişmelerini konu alan yazılardan biri ise Caferoğlu (1955)'nin "Anadolu Ağızlarındaki Metathése Gelişmesi" adlı yazısıdır. Caferoğlu, bu yazısında yer değiştirme / göçüşme hadisesinin hem ünlü hem de ünsüzlerle ilgili olabileceğini dile getirmiştir.

⁵ Bu çalışmaların büyük bölümü günümüzde kitap olarak yayımlanmış durumdadır.

Anadolu ağızlarında ele alınan bir diğer konu da alıntı sözlerdir. Anadolu ağızlarına girmiş alıntı sözler üzerine çalışma yapan ilk isim Andreas Tietze'dir. Tietze, Türk halk diline girmiş olan Bulgarca, Rusça, Sırpça gibi İslavca kelimeler (1957) ile Anadolu ağızlarında yerleşmiş Arapça (1958) ve Farsça (1969) kelimeler üzerinde ayrıntılı olarak durmuştur. Tietze'nin yanı sıra Eren (1960)'in de "Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça Kelimeler" adlı bir makalesi vardır.

Son olarak bu süreçte yapılan bibliyografya çalışmalarından da bahsetmek gerekirse ilk bibliyografya çalışmasının Saadettin Buluç (1942) tarafından hazırlanan "Anadolu Ağızları Bibliyografyası" olduğu görülmektedir. Buluç, bu çalışmasında başlangıçtan 1940 yılına kadar Türkiye dâhilindeki yapılan ağız araştırmalarının bibliyografyasını hazırlamıştır. Bu süreçte yapılmış bir başka bibliyografya çalışması ise Kaya Erimer (1970)'in "Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi"dir.

1.2.2. 1980'den Sonraki Süreç

1970'li yıllardaki il ve yöre ağızları ile ilgili çalışma geleneği 1980'lerden sonra da devam etmiştir. 1988'de Tuncer Gülensoy "Kütahya ve Yöresi Ağızları"nı yayımlamıştır. Sonraki yıllarda bu tür metin derleme ve fonetik incelemeye dayalı çalışmalar daha da artmıştır. Son yapılan çalışmalarla Adana, Afyon-Merkez, Artvin, Diyarbakır, Elazığ, Edirne, Erzurum, Urfa-Merkez, Kars, Kırşehir, Kütahya, Malatya, Muğla, Rize, Sivas, Ordu, Osmaniye, Tokat, Trabzon, Uşak, Zonguldak illerine ait bütünsel ağız çalışmaları yapılmıştır (Akar, 2006: 41).

1980 sonrasında özellikle üniversitelerin yaygınlaşmasıyla birlikte hem lisans hem de lisansüstü düzeyinde ağız çalışmalarının arttığını söylemek mümkündür. Bu çalışmaların ne kadar çok olduğu yapılan bibliyografya çalışmalarından da anlaşılmaktadır. Bu bibliyografya çalışmalarından biri Yusuf Özsoy'a ait olup "Türkiye'de Ağız Araştırmaları Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme: (1985-2018)" adını taşımaktadır. Özsoy, bu çalışmasında 1985-2018 yılları arasında hazırlanmış 259 yüksek lisans tezi, 61 doktora tezi olmak üzere toplam 320 lisansüstü teze yer vermiştir (Özsoy, 2019: 173-207)⁶.

Belli bir yöreye özgü ağız veya ağızların çeşitli açılardan incelenmesinin yanı sıra özellikle son yıllarda Türkçenin hem Türkiye hem de Türkiye dışındaki ağızları mukayeseli bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu sayede, karşılaştırılan ağız yörelerinin ortak veya ayrılan dil özelliklerinin tespitinin yanında, ağız metinlerinin arka planında saklı olan kültürel kodlara bağlı

⁶ Yakın zamanda hazırlanmış bir diğer bibliyografya çalışması için bk. (Asıl, 2021: 203-227). Ayrıca bk. (Güler, 2012:1835-1861).

olarak birçok disiplin açısından önem arz edecek sonuçların elde edilebileceği benzerlik ve farklılıklar da gözler önüne serilebilmektedir (Güneş, 2012: 22)⁷.

Derleme ve incelemelerin yanında Türkiye’deki ağız araştırmalarıyla ilgili sorunları (adlandırma, yöntem, tasnif vb.) irdeleyen çalışmalar da ortaya konmuştur. Bu yönde çalışan isimlerden bazıları Ahmet Caferoğlu, Tuncer Gülensoy, Leylâ Karahan, Gürer Gülsevin, Ahmet Buran, Ali Akar, Nurettin Demir, Halil İbrahim Usta’dır.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine daha adını anamadığımız birçok çalışma olsa da henüz “Türkiye Türkçesi ağız atlası” hazırlanmamıştır. Asıl (2021: 206), ağız atlasının hazırlanmayışının en önemli nedeni olarak “birçok yörede ya hiç ya da yeteri kadar çalışmanın yapılmaması”nı göstermektedir. Buran (2010: 16-20) ise Türkiye Türkçesi ağız atlasının hazırlanmayışının “ağız coğrafyası”, “etnik durum”, “iskân ve göçler”, “tasnif ve atlas için seçilen ölçütler”, “derleme ve incelemeler” ve “haritalar” ile ilgili sorunlardan kaynaklandığını dile getirmektedir. Buran (2010: 20) ayrıca bütün bu zorluklara rağmen Türkiye Türkçesi ağızları atlası için yeterli uzman kişi ve malzemenin mevcut olduğunu ve artık Türkiye Türkçesi ağızları atlasının mutlaka hazırlanması gerektiğini de belirtmektedir.

1.3. Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifi

Türkiye Türkçesi ağızları ilk kez 1896 yılında İ. Kúnos tarafından tasnif edilmiştir. Leylâ Karahan (2022: X)’a göre bu tasnif, hiçbir ilmî temele dayanmayan muhayyel bir tasniftir.

Tasnif yapan bir başka isim de Ahmet Caferoğlu’dur. Caferoğlu (1946: 565’ten aktaran: Karahan, 2022: X), 1946 yılında yazdığı bir makalede bizzat derlediği malzemeye dayanarak Anadolu’daki şu ağız gruplarına işaret etmektedir:

1. Doğu illeri ağızları (Kars, Elazığ, Van ve Cıvırı, Malatya) bölgesi
2. Erzurum, Trabzon, kısmen Rize ağızları bölgesi
3. Sivas, kısmen Tokat illeri ağızları bölgesi
4. Amasya, Çorum, Ankara, kısmen Yozgat ağızları bölgesi 5.Orta Anadolu (Kayseri başta olmak üzere) ağızları bölgesi
6. Gaziantep (ve kuzey sınır ağızları) bölgesi
7. Batı illeri ağızları (Eskişehir, Balıkesir, Manisa, İzmir, kısmen Afyon, Aydın ve Antalya’ya kadar) bölgesi
8. Konya ağız Bölgesi
9. Kastamonu ağız Bölgesi

⁷ Türkiye’deki karşılaştırmalı ağız incelemeleri için bk. (Güneş, 2012: 20-44).

Caferoğlu, ikinci tasnif denemesini 1959 yılında yapmıştır. Caferoğlu (1959: 239'dan aktaran: Karahan: 2022: X-XI), Fundementa'daki makalesinde ilkinine göre daha muhtasar bir sınıflandırma yaparak Anadolu ağızlarını -Rumeli ağızları hariç- genel çizgileriyle altı gruba ayırmaktadır:

1. Güneybatı ağızları (Bandırma'dan Antalya civarlarına kadar)
2. Orta Anadolu ağızları (Afyon'dan Elazığ ve Erzurum'a kadar)
3. Doğu ağızları (Elazığ ve Erzurum'dan doğu sınırına kadar)
4. Kuzeydoğu ağızları (Samsun'dan Rize'ye kadar)
5. Güneydoğu ağızları (Gaziantep, Adana, Antalya ve civarı)
6. Kastamonu

Bu ağız grupları tasavvur edilirken esas alınan ölçütlerden hiç söz edilmemiştir (Karahan, 2022: XI).

Türkiye Türkçesi ağızları konusunda en kapsamlı tasnifi Leylâ Karahan yapmıştır. Karahan (2022) "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı çalışmasında söz konusu ağızları, üç ana gruba ayırmıştır:

1. Doğu Grubu Ağızları: Ağrı, Artvin (merkez, Şavşat), Ardahan ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Van ağızları.
2. Kuzeydoğu Grupları: Hopa, Borçka, Arhavi (Artvin), Rize ve Trabzon ağızları.
3. Batı Grubu Ağızları: Adana, Adıyaman, Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İçel, İzmir, İzmit, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Uşak, Yozgat, Zonguldak ağızları.

Bu genel tasniflerden başka, Nemeth (1946), Hazai (1971), Korkmaz (GBAA, 92), Hayashi (1984), Ercilasun (1985) gibi araştırmacılar tarafından bölgesel tasnifler de yapılmıştır. Nemeth ve Hazai Rumeli ağızlarını; Korkmaz, Güney Batı Anadolu ağızlarını; Hayashi, Karadeniz; Ercilasun da Doğu Anadolu ağızlarını tasnif etmiştir. Çok sayıda araştırmacı da il ve ilçe düzeyinde tasnifler yapmıştır (Buran, 2011: 52).

1.4. Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarıyla İlgili Yapılan Çalışmalar⁸

Doğu Karadeniz Bölgesi ağızlarıyla ilgili çalışmalar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya konmaya başlamıştır. Zeynep Korkmaz, Ahmet Caferoğlu'nun Batı Anadolu'dan başlayarak Doğu Anadolu'nun sınır boyuna kadar uzanan, Kuzey ve Güney Anadolu bölgelerini de içine alan dokuz ciltlik bir metin külliyatı olduğunu söylemektedir (Korkmaz, 1976: 47). Caferoğlu'ndan bu yana bölge ağızlarıyla ilgili pek çok çalışma ortaya konmuştur. Tespit edilen çalışmalar şu şekildedir:

1.4.1. Kitap

Ahmet Caferoğlu (1994)'nın “Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar” adlı eserinin ilk dört bölümü 1945 yılında Trabzon, Rize, Giresun ve Ordu illerinden derlediği metinlerden (masal, türkü, mânî, ninni vb.), beşinci ve son bölümü ise sözlükten oluşmaktadır. Bu eser, çeviri yazı işaretleri bakımından birtakım eksikleri olsa da Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılmış önemli çalışmalardandır⁹.

Bernt Brendemoen (2002) “The Turkish Dialects of Trabzon I-II” adlı iki ciltlik eserinin ilk cildinde daha çok Trabzon ağızlarının fonolojisi üzerinde durmuştur. İkinci ciltte ise derlediği metinlere yer vermiştir. Eser, ayrıca bir sözlük içermemekle birlikte standart Türkiye Türkçesinden farklı kullanımlar dipnotlarda gösterilmiştir. Bu eserde Türk alfabesi temelli çeviri yazı işaretleri, IPA'daki karşılıkları ile bir liste hâlinde sunulmuştur. Eser, IPA'yı kullanması bakımından dikkat çekicidir.

Turgut Günay (2003)'ın “Rize İli Ağızları” adlı eseri, Günay'ın 1972 yılında hazırladığı doktora tezidir. TDK tarafından 2003 yılında kitap hâlinde basılan bu çalışma, üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde inceleme (ses ve şekil bilgisi), ikinci bölümde metinler, üçüncü bölümde de sözlük bulunmaktadır.

Necati Demir (2006)'ın “Trabzon ve Yöresi Ağızları” (3 Cilt) adlı eserinin ilk cildi Trabzon'un tarihi, etnik yapısı ve dili üzerinde durmaktadır. İkinci cildinde derlenen metinler bulunurken son cildinde de sözlük mevcuttur.

Necati Demir ve Özkan Aydoğdu (2016)'nın “Giresun İli ve Yöresi Ağızları” adlı eseri, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Giresun ve yöresinden yapılan derlemelerden hareketle bölge

⁸ Bu başlık altında, teze konu olan Trabzon, Rize, Artvin ve Giresun ağızlarıyla ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

⁹ Ahmet Caferoğlu'nun sözü geçen çalışmasından yararlanılmak istenmiş fakat o dönemin şartları gereği çeviri yazı sisteminin uygun olmaması sebebiyle buna imkân olmamıştır.

ağzının dil incelemesi yapılmıştır. İkinci bölümde derlenen metinlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise sözlük mevcuttur.

1.4.2. Tez

Turgut Acar, 1972 yılında “Artvin ve Yöresi Ağızları” adlı bir doktora tezi hazırlamıştır¹⁰.

Fuat Öründü (2001), Bilgehan Atsız Gökdağ danışmanlığında hazırladığı “Trabzon ve Yöresi Ağızları” adlı yüksek lisans tezinde bu yöreden derlediği metinlerden hareketle Trabzon ağzını ses ve şekil bilgisi açısından incelemiştir.

Serkan Pehlivan (2002), Fatma Özkan danışmanlığında hazırladığı “Rize İli Hemşin Ağzı” adlı yüksek lisans tezinde Rize ilinde yaşayan Hemşin Türkmenlerinin konuştuğu Hemşin ağzını incelemiştir¹¹.

Bülent Kahraman Çolakoğlu (2003), Sadi Hıncal Nakiboğlu danışmanlığında hazırladığı “Trabzon Ağzı” adlı yüksek lisans tezinde Trabzon’un mahalle ve köylerinden yapılan derlemelerden hareketle söz konusu ilin ağız özelliklerini ve söz varlığını ortaya koymuştur.

Osman Kuyumcu (2006), Mesut Şen danışmanlığında hazırladığı “Türkçenin Hemşin Ağzı” adlı yüksek lisans tezinde Rize’nin Pazar, Çamlıhemşin, Ardeşen ilçelerine bağlı ve yörede Hemşin köyleri olarak bilinen köylerden yapmış olduğu derlemelerden hareketle Hemşin ağzının ses bilgisi özelliklerini oldukça detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.

Nazan Bayramın (2014), Gülseren Tor danışmanlığında hazırladığı “Artvin İli Arhavi İlçesi Derecik Köyü Ağzı (İnceleme, Metinler ve Sözvarlığı)” adlı yüksek lisans tezinde Arhavi’nin Derecik köyü içinde yapmış olduğu derlemelerden elde ettiği malzeme ile bu yöre ağzının ses ve şekil bilgisi özelliklerini ortaya koymuştur.

Ebru Sarıahmet (2018), Ümit Hunutlu danışmanlığında hazırladığı “Rize Çamlıhemşin Ağzı” adlı yüksek lisans tezinde Rize ili Çamlıhemşin ilçesinden derlediği metinlerden hareketle Çamlıhemşin ağzının ses ve şekil bilgisi özelliklerini incelemiş, bu ağzın standart Türkiye Türkçesi ile olan benzer ve farklı yönlerini göstermiştir.

⁹ Bu teze erişilememiştir.

¹¹ Bu tezin Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yayınlanma izni bulunmadığından tez hakkında verilen bilgiler ilgili sayfadaki özetten aktarılmıştır.

İrem Erten (2020), Asiye Mevhibe Coşar danışmanlığında hazırladığı “Trabzon Çepni Ağzı (Ses Bilgisi-Sözlük-Metin)” adlı yüksek lisans tezinde Trabzon’daki Çepni ağzının ses bilgisini incelemiştir. Erten’in bu çalışmasının dikkat çekici bir özelliği, derlenen metinlerin IPA ile yazıya aktarılmış olmasıdır.

1.4.3. Makale / İnceleme

Ahmet Caferoğlu (1946), “1945 Kuzey-Doğu Anadolu Gezisinden” adlı yazısında Trabzon, Rize, Ordu ve Giresun illerini çeşitli yönlerden incelemiştir. Caferoğlu, bu yazısında Kuzeydoğu ağızlarını Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize olarak dörde ayırarak bu ağız bölgelerinin birincisini Rize-Trabzon, ikincisini Akçaabat-Vakfikebir, üçüncüsünü ise Giresun-Ordu olarak belirtmiştir. Yine bu ağızların diyalektolojisi hakkında bilgiler de sunmuştur.

Bernt Brendemoen (1992), “Trabzon Ağızlarında Şimdiki Zaman Bağlantı Ünlüsü” adlı incelemesinde Trabzon ağızlarında şimdiki zaman ekiyle fiil tabanı arasına girmiş bağlantı ünlüsünün görünüşleri üzerinde durmuştur.

Bernt Brendemoen (1999), “Doğu Karadeniz Ağızlarının Sözvarlığı ve Sözlükleri” adlı makalesinde özellikle Trabzon ve Rize ağızlarının söz varlığını incelemiştir. Bu ağızların söz varlığındaki Türkçe sözcüklerin yanı sıra çeşitli dillerden (Rumca, Ermenice Lazca, Gürcüce vs.) giren sözcükleri ele alıp bu sözcüklerin anlamları üzerinde durmuştur.

Can Özgür (2002), “Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler” adlı makalesinde Giresun, Trabzon, Rize, Gümüşhane ve Artvin ağızlarında tespit ettiği eski / yeni Kıpçakça unsurları gramer ve kelime kadrosu bakımından değerlendirmiştir.

Serdar Bulut (2017), “Giresun İli ve Yöresi Ağızlarında Kadın” adlı makalesinde Giresun ağızındaki atasözü, deyim, dua, mâni, kalıp sözlerde ve yöresel kelimelerde “kadın”ın yeri ve önemi üzerinde durmuştur.

Asiye Mevhibe Coşar (2010), “Trabzon Ağızlarında Bir Fiil Kullanımı” adlı çalışmasında standart Türkiye Türkçesinde olmayıp Trabzon ağızlarında kullanılan “isim fiil + fiil (yatma yat-, gelme gel- vb.)” şeklindeki fiillere değinmiştir.

Hüseyin Durgut (2010), “Doğu Karadeniz Ağızlarında Mekân Halleri Üzerine” adlı makalesinde Trabzon ve Rize ağızlarında mekân ifade eden isim hâl ekleri arasındaki görev aktarımlarını incelemiştir.

Serpil Ersöz (2010), “Artvin İli Zeytinlik Köyü Manileri ve Ağız Özellikleri” adlı makalesinde Artvin merkeze bağlı Zeytinlik köyünden derlediği mânilerin ağız özelliklerini ele almıştır.

Bülent Kahraman Çolakoğlu (2013), “Ağız Çalışmalarının Önemi ve Trabzon Ağız Özelliklerinin Değerlendirilmesi” adlı çalışmasında, 2003 yılında Niğde Üniversitesi bünyesinde hazırladığı “Trabzon Ağız” adlı yüksek lisans tezindeki malzemelere dayanarak Trabzon merkez ilçe ağzının ses ve şekil bilgisi özelliklerini sunmuştur.

Asiye Mevhibe Coşar (2015) “Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon Ağızlarında Arkaik Hususiyetler” adlı makalesinde Trabzon ağızlarının Eski Türkçe ile örtüştüğü hususlar (ek fiil kullanılışı, ikili fiil kullanımı, genizsi n “ng” sesi, kapalı e “ë” sesi vb.) üzerinde durmuştur.

Erol Öztürk (2016), “Rize Ağzında Zaman Bildiren Kiplerin Görev Değişiklikleri” adlı makalesinde Rize ağzındaki kip değişimlerinin daha çok görülen geçmiş zaman kipinde yoğunlaştığını dile getirmiştir.

Asiye Mevhibe Coşar (2018), “Tonya Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme” adlı makalesinde Trabzon’a bağlı Tonya ilçesi ağzının Eski Türkçe ile örtüşen noktaları (küçük ünlü uyumu düzensizliği, genizsi n “ng” sesinin durumu, ek fiilin bağımsız bir kelime gibi hareket etmesi, söz varlığı) hakkında bir değerlendirme yapmıştır.

Bahadır Güneş ve Berat Kul (2018), “Arsin Merkez Ağzında Ünlüler ve Ünlülerle İlgili Ses Olayları” adlı çalışmalarında Trabzon’un Arsin ilçesinden derlenen metinlerden hareketle Arsin ağzının ünlüleri ve bu ünlülerle ilgili ses değişimleri üzerinde durmuşlardır.

1.5. Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Alıntı Sözcüklerle İlgili Yapılan Çalışmalar

Toplumlar arasındaki kültür, ticaret ve siyaset ilişkileri, en çok bu toplumların söz varlıkları üzerinde etkili olmakta, ilişkide bulunan ulusun dilinden somut ve soyut kavramları yansıtan sözcükler alınmakta, o uluslara da sözcükler verilmektedir (Aksan, 2020: 29-30). Türklerin de tarihi süreçte pek çok farklı milletle çeşitli sebepler dolayısıyla ilişkileri olmuştur. Türkçe, başta Arapça ve Farsça olmak üzere pek çok dille sözcük alışverişinde bulunmuş ve söz varlığına bu dillerden pek çok kavram ve terim katmıştır.

Alıntı sözcükler başka dillere dâhil edilirken birtakım ses ve anlam değişikliklerine uğramaktadır. Bu değişiklikler standart dilde olduğu kadar ağızlarda da kendini göstermektedir. Nitekim standart dildeki alıntı sözcüklere bakıldığında bu sözcüklerin ağızlarda yöre insanlarının söyleyiş özelliklerine göre farklı biçimler ve anlamlar kazandığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında ele alınan bir husus da ağızlardaki alıntı sözlerdir. Zeynep Korkmaz, Anadolu'daki alıntı sözler üzerine çalışma yapan ilk ismin Andreas Tietze olduğunu bildirmektedir. Tietze, bu konuda yazmış olduğu birkaç makale serisinin ilkinde, Avrupa dillerinden Türkçeye yeni devirlerde girmiş olan yabancı kelimeleri ele alarak bunların geçirdiği formal değişiklikleri (1952) incelemiştir. Daha sonra yazdığı iki makale (1955, 1962) ile de Anadolu ağızlarına girmiş olan Grekçe kelimeler üzerinde durmuştur (Korkmaz, 1976: 160). Tietze, Anadolu ağızlarına girmiş olan yabancı kelimelerin tablosunu tamamlamak üzere daha sonra Türk halk diline girmiş olan Bulgarca, Rusça, Sırpça gibi İslavca kelimeler (1957) ile Anadolu ağızlarında yerleşmiş Arapça (1958) ve Farsça (1969) kelimeler üzerinde de ayrıntılı olarak durmuştur (Korkmaz, 1976: 160).

Bu yıllarda Tietze'nin yanı sıra Hasan Eren (1960)'in de "Anadolu Ağızlarında Rumca İslâvca ve Arapça Kelimeler" adlı bir makalesi vardır. Eren, bu makalesinde Tietze'nin yer verdiği dillerin yanında Kafkasya dillerinden de Türkçeye geçen sözcükler üzerinde durmuştur.

Ahmet Caferoğlu (1954) "Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarındaki Moğolca Unsurlar" adlı yazısında Azerbaycan ve Anadolu ağızlarına geçmiş Moğolca sözcükleri anlam ve yapı bakımından ele almıştır.

Son yıllarda, Türkiye'de üniversitelerin yaygınlaşmasıyla birlikte pek çok ağız araştırması yapılmıştır. Bu araştırmaların bir kısmı, alıntı sözler üzerinedir. Türkiye Türkçesindeki alıntı sözlerin yanı sıra Türkçenin diğer lehçelerindeki alıntı sözler üzerine de yapılmış birçok çalışma vardır. Bununla birlikte ağızlardaki alıntı sözlerin durumunu inceleyen çalışmaların yeni yeni yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki alıntı sözler üzerine yapılan çalışmalar daha çok makale düzeyindedir. Yine bu çalışmalarda genellikle ilgili sözlerin ses bilgisi üzerinde durulmuştur.

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki alıntı sözlerin ses bilgisi üzerine yapılan ilk kapsamlı çalışma, Birol İpek (1997)'in Ahat Üstüner danışmanlığında hazırladığı "Anadolu Ağızlarında Yabancı Kelimeler-Fonetik İnceleme" adlı yüksek lisans tezidir. İpek, bu çalışmasında Anadolu ağızlarında kullanılan ve ses değişmelerine uğramış yabancı sözcükleri ilk kez toplu hâle getirdiğini dile getirmiştir (İpek, 1997: 6). İpek (2009)'in ağızlardaki alıntı sözleri konu alan bir başka çalışması da "Alıntı Sözcüklerde Ses Değişmeleri ve Elazığ İli Ağızları Örneği" adlı makalesidir. İpek, bu makalesinde Elazığ ili ağızlarındaki alıntı sözcüklerin Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı olarak ne gibi ses değişmelerine uğradığını göstermiştir.

Ağızlardaki alıntı sözlerde gerçekleşen ses değişmelerini inceleyen bir diğer çalışma Aslı Ay (2018)'in Hakan Akca danışmanlığında hazırladığı "Türkiye Türkçesinin Batı Grubu Ağızlarındaki Arapça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları" adlı yüksek lisans tezidir. Ay (2017)'in konuya

ilişkin bir başka çalışması da adı geçen yüksek lisans tezinden yararlanarak hazırlamış olduğu “Afyonkarahisar Ağzındaki Arapça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları” adlı makalesidir.

İlker Tosun (2018), “Tekirdağ Merkez İlçe Ağzında Alıntı Kelimeler” adlı makalesinde Tekirdağ merkez ilçe ağzındaki alıntı sözcüklerde gerçekleşen ses olaylarını ele almıştır.

Murat Küçük (2013), “Anadolu Ağızlarındaki Doğu Kökenli Sözcüklerin Ses Bilgisi Açısından Görünümleri-Ünsüzler” adlı makalesinde 1940-2013 yılları arasında ağızlarla ilgili yayımlanmış eserlerden hareketle Anadolu ağızlarındaki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ünsüzlerle ilgili gerçekleşen ses olaylarını incelemiştir.

Yasin Yayla (2020), “Giresun ve Yöresi Ağızlarındaki Bazı Farsça Alıntı Kelimeler” adlı makalesinde Farsçadan Giresun ve yöresi ağızlarına geçmiş on yedi kelimedeki ses değişimlerini ele almıştır.

Ayşen Kılıç (2008), “Avşar Ağızlarındaki Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Değişimleri” adlı makalesinde, “Avşar Ağızları” adlı yüksek lisans tezindeki derleme metinlerinden tespit ettiği alıntı kelimelerde görülen ses değişimlerini ve bu değişimlerin sebeplerini ortaya koymuştur.

Yakup Göçemen (2020), “Kilis Ağzına Özgü Bazı Kelimeler ve Arapça Kökenleri” adlı makalesinde Kilis ağzındaki Arapçadan ödünçlenmiş bazı sözcüklerin kökenlerini inceleyerek bu sözcüklerin orijinal anlamlarını ne derece koruduklarını göstermiştir.

Ömer Güven (2021), “Sivas Ağzındaki Farsça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları” adlı makalesinde Sivas ağızlarıyla ilgili yapılmış çalışmalardan ve kendi derlemelerinden tespit ettiği Farsça alıntı kelimelerdeki ses olaylarını değerlendirmiştir. Güven (2022)’in ayrıca “Sivas Ağzındaki Arapça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları” adlı bir çalışması da vardır.

Burada daha adını anamadığımız birçok çalışma mevcuttur. Görüldüğü üzere Türkiye Türkçesi ağızlarındaki alıntı sözler üzerine yapılan çalışmalar, daha çok Arapça ve Farsça kökenli sözlerin ses bilgisi üzerine yoğunlaşmış olup bunların büyük bir kısmı da makale şeklindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SES BİLGİSİ¹²

2.1. Ünlü Çeşitleri

Standart Türkiye Türkçesinde (STT’de) “a, e, ı, i, o, ö, u, ü” olmak üzere sekiz adet ünlü bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bu temel ünlülerden çeşitli sebeplerle gelişen birçok ünlü mevcuttur.

Doğu Karadeniz Bölgesi ağızlarında (DKBA’da) kullanılan Arapça ve Farsça kökenli sözlerdeki ünlülere eldeki metinlerden hareketle yer verilmiştir. Bu ünlüler “normal süreli ünlüler”, “uzun ünlüler”, “kısa ünlüler” ve “ikiz ünlüler” olmak üzere dört başlık altında değerlendirilmiştir.

2.1.1. Normal Süreli Ünlüler

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde, STT’deki ünlülere ek olarak bulunan normal süreli ünlüler “á, â, à, â, è, ê, í, î, ï, ó, ô, ö, ú” olmak üzere on üç adettir. Bu ünlüler genellikle bir sestem diğerine doğru gelişen ara ses niteliğindedir. Söz konusu ünlülerin bölge ağızlarına göre dağılımı şu şekildedir¹³:

TYA: á, â, à, â, è, ê, í, î, ï, ó, ô, ö, ú

TD: ä, å, æ, è, ê, í, î, ï, ó, ú

RİA: á, â, à, è, ê, í, î, ï, ó, ô, ú

THA: ä, å, æ, è, ê, í, î, ï, ó, ô, ö, ú

ADKA: á, è, í, ó, ú

AZKA: á, è, í, î, ï, ó, ú

GİYA: á, è, ó, ö, ú

¹² Seslerin tanımları ilgili çalışmalardaki ses bilgisi bölümleri ile Çetin Pekacar ve Figen Güner Dilek (2009)’in “Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları” adlı makalesinden yararlanılmıştır.

¹³ Normal süreli ünlülerin ve sonrasında ünsüzlerin bölge ağızlarındaki kullanımları tablolar hâlinde gösterilmiştir.

2.1.1.1. á Ünlüsü

Yarı kalın, düz, geniş, ön dil ünlüsüdür. “a” ile “e” arası bir sestir. $a > e$ veya $e > a$ değişmesinin ara basamağını temsil etmektedir. Söz konusu ünlünün oluşumu $a > á$ ve $e > á$ yönlü değişmelerle açıklanabilir. TD ve THA haricindeki tüm bölge ağızlarında kullanılan bir ünlüdür. Söz konusu ağızlarda örneklerine sıklıkla rastlanmıştır.

a > á değişmesiyle: *taráfdan* “taraftan” (<Ar. taraf) (TYA, 11/13), *ámá* “ama” (<Ar. ammā) (TYA, 16/112), *peştámalı* “peştamalı” (<Far. pušt-māl) (TYA, 25/1), *kátliam* “katliam” (<Ar. qatl-i ‘āmm) (RİA, 1/107), *háber* “haber” (<Ar. ḥaber) (RİA, 18/91), *háyvane* “hayvana” (<Ar. ḥayvān), (RİA, 29/18), *hastá* “hasta” (<Far. ḥaste) (ADKA, 6/104), *fazlá* “fazla” (<Ar. faẓla) (ADKA, 20/42), *nevzátın* “Nevzat’ın” (<Far. nev-zād) (ADKA, 28/31), *veránda* “viranda” (<Far. vīrān) (AZKA, 29/2), *ámeliyet* “ameliyat” (<Ar. ‘ameliyyāt) (GİYA, 13/1), *tábi* “tabii” (<Ar. ṭabī‘ī) (GİYA, 87/12), *ğafá* “kafa” (<Ar. ḳafā) (GİYA, 87/32).

e > á değişmesiyle: *másála* “mesela” (<Ar. meselā) (TYA, 2/15), *ketán* “keten” (<Ar. kettān) (TYA, 121/40), *kemenÇánin* “kemençenin” (<Far. kemānçe) (TYA, 137/23), *háman* “hemen” (<Far. hemān) (TYA, 156/25), *časāret* “cesaret” (<Ar. cesāret) (RİA, 11/185), *dárhál* “derhâl” (<Far. der + Ar. ḥāl) (RİA, 26/67), *sábab* “sebebe” (<Ar. sebeb) (RİA, 43/7), *berabár* “beraber” (<Far. berāber) (ADKA, 15/54), *hakikatán* “hakikaten” (<Ar. ḥaḳīḳaten) (ADKA, 23/43), *dávam* “devam” (<Ar. devām) (GİYA, 42/40).

2.1.1.2. ä Ünlüsü

Yarı kalın, düz, yarı geniş, ön dil ünlüsüdür. “e” ile “a” arası ses olan açık “e” ünlüsüdür. $a > ä$ ve $e > ä$ yönlü değişmelerle meydana gelmiştir. TD ve THA’da kullanılan bir ünlüdür. Bu ağızlarda birçok örneği tespit edilmiştir.

a > ä değişmesiyle: *fäḲät* “fakat” (<Ar. faḳat) (TD, 4/14), *hoşäflän* “hoşaflla” (<Far. hoş + āb) (TD, 9/27), *väTanımuza* “vatanımıza” (<Ar. vaṭan) (TD, 10/15), *meselä* “mesela” (<Ar. meṣelā) (THA, 2/235), *mäsṛäf* “masraf” (<Ar. maṣrif) (THA, 10/1560), *heyätuni* “hayatını” (<Ar. ḥayāt) (THA, 11/1908).

e > ä değişmesiyle: *häp* “hep” (<Far. heb) (TD, 55/21), *aşḳär* “asker” (<Ar. ‘asker) (TD, 59/6), *täslim* “teslim” (<Ar. teslīm) (TD, 63/6), *senädür* “senedir” (<Ar. sene) (THA, 1/27), *härkesTen* “herkesten” (<Far. her + kes) (THA, 1/62), *därt* “dert” (<Far. derd) (THA, 2/130).

2.1.1.3. â Ünlüsü

Kalın, yarı dar, arka dil ünlüsüdür. “a” ile “ı” arası bir sestir. TYA’da bir örneği tespit edilmiştir:

vallā “vallahi” (<Ar. vallahi) (TYA, 42/103).

2.1.1.4. ă Ünlüsü

Kalın, yarı yuvarlak, geniş, arka dil ünlüsüdür. “a” ile “o” arası bir sestir. Söz konusu ünlü, tespit edilen örneklerde a > ă değişmesiyle meydana gelmiştir. Örneklerine daha çok THA’da rastlanmıştır:

lāvaşlar “lavaşlar” (<Far. lavāş) (TD, 66/9), *tāne* “tane” (<Far. dāne) (RĪA, 40/46), *çobāni* “çobanı” (<Far. çübān/şübān) (RĪA, 41/64), *zāman* “zaman” (<Ar. zamān) (RĪA, MDD), *ćānīne* “canına” (<Far. cān) (THA, 1/82), *adāmi* “adamı” (<Ar. ādem) (THA, 2/272), *sāvdāmi* “sevdami” (<Ar. sevdā) (THA, 11/1714), *neşāndan* “nişandan” (<Far. nişān) (THA, 17/3356).

2.1.1.5. ê Ünlüsü

İnce, yarı dar, düz, ön dil ünlüsüdür. “e” ile “i” arası bir ses olup daha çok “i”ye yakındır. e > i veya i > e değişmesinin bir aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapalı “e” de denilen bu ünlünün oluşumu e > ê ve i > ê yönlü değişmelerle açıklanabilir. DKBA’nın tamamında görülen bu ünlünün birçok örneği mevcuttur¹⁴.

e > ê değişmesiyle: *senēye* “seneye” (<Ar. sene) (TYA, 50/23), *şēhit* “şehit” (<Ar. şehīd) (TYA, 156/78), *hillē* “hile” (<Ar. hīle) (TD, 8/20), *mētrūke* “metruke: terk edilmiş” (<Ar. metruke) (TD, 93/88), *Pēaz* “beyaz” (<Ar. beyāz) (TD, 99/5), *tençerēye* “tencereye” (<Ar. tancara) (RĪA, 1/11), *dēv* “dev” (<Far. dīv) (RĪA, 1/34), *hārşē* “her şey” (<Far. her + Ar. şey’) (THA, 6/900), *şēya* “şeye” (<Ar. şey’) (THA, 26/4964), *ētrafa* “etrafı” (<Ar. eṭrāf) (ADKA, 23/55), *şēvtali* “şeftali” (<Far. şeft + ālū) (AZKA, 71/1), *şēy* “şey” (GĪYA, 3/7).

i > ê değişmesiyle: *ēdāre* “idare” (<Ar. idāre) (TYA, 7/28), *şēfali* “şifalı” (<Ar. şifā’) (TYA, 118/116), *ēhdiyar* “ihtiyar” (<Ar. ihtiyār) (TYA, 193/23), *nēhayet* “nihayet” (<Ar. nihāyet) (TD, 5/35), *ēdaremiz* “idareemiz” (TD, 137/11), *hēkāye* “hikāye” (<Ar. hikāye) (RĪA, 3/55), *barē* “bari” (<Far. bārī) (RĪA, 10/15), *yānē* “yani” (<Ar. ya’nī) (RĪA, 26/32), *ēhTiyā* “ihtiyar” (THA, 1/91),

¹⁴ TD’de e, RĪA’da ê şeklinde gösterilmiştir.

cayēl “cahil” (<Ar. cāhil) (AZKA, 7/3), *hēç* “hiç” (<Far. hīç) (GİYA, 3/7), *ēhdiyacımız* “ihtiyacımız” (<Ar. ihtiyāc) (GİYA, 4/22), *kētablar* “kitaplar” (<Ar. kitāb) (GİYA, 45/43).

2.1.1.6. ê Ünlüsü

İnce, yarı yuvarlak, yarı geniş, ön dil ünlüsüdür. “e” ile “ö” arası bir sestir. e > ö veya ö > e değişmesinin ara aşamasıdır. Tespit edilen örneklerde genellikle e > ê değişmesiyle meydana gelmiştir. Bunun yanında ö > ê değişmesiyle meydana gelen bir örneği de mevcuttur. Bu ünlünün oluşumunda, başta “v” ünsüzü olmak üzere dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi söz konusudur. TD’deki örnekleri yaygındır¹⁵.

e > ê değişmesiyle: *tēvletten* “devletten” (<Ar. devlet) (TYA, 155/40), *ēvlātılarım* “evlatlarıım” (<Ar. evlād) (TD, 2/54), *ēlbiselerini* “elbiselerini” (<Ar. elbise) (TD, 4/15), *seFēr* “sefer” (<Ar. sefer) (TD, 41/12), *bēdava* “bedava” (<Far. bād + Ar. hevā) (TD, 43-44/3), *dēvletun* “devletin” (RİA, 22/113), *yēvmiye* “yevmiye” (<Ar. yevmiyye) (RİA, 22/131), *dēvlet* “devlet” (THA, 6/919).

ö > ê değişmesiyle: *ēmrını* “ömrünü” (<Ar. ‘ömr) (TYA, 56/24).

2.1.1.7. í Ünlüsü

Yarı kalın, düz, dar, orta dil ünlüsüdür. “ı” ile “i” arası bir sestir. ı > i veya i > ı değişmesinin ara basamağını temsil etmektedir. Söz konusu ünlü, tespit edilen örneklerde genellikle ı > í ve i > í değişmelerine bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında a > ı > í değişmesi sonucu oluşan örnekleri de mevcuttur. GİYA haricindeki tüm bölge ağızlarında örnekleri tespit edilen bir ünlüdür¹⁶.

ı > í değişmesiyle: *hazır* “hazır” (<Ar. hāzır) (TYA, 60/10), *nasí* “nasıl” (<T. ne + Ar. aşı) (TYA, 77/27), *mısır* “mısır” (<Ar. mişr) (TD, 2/15), *rızasını* “rızasını” (<Ar. riżā) (TD, 8/6), *kısmetleri* “kısmetleri” (<Ar. kısmet) (TD, 10/13), *kıymetlidi* “kıymetlidir” (<Ar. kıymet) (RİA, 2/201), *ayıp* “ayıp” (<Ar. ‘ayb) (RİA, 3/56), *āşık* “âşık” (<Ar. ‘āşık) (RİA, 26/53), *razıyım* “razıyım” (<Ar. rāzī) (THA, 1/62), *kıyameT* “kıyamet” (<Ar. kıyāmet) (THA, 4/523), *hatıra* “hatıra” (<Ar. hātıra) (THA, 11/1806), *carşı* “çarşı” (<Far. çār + sū) (ADKA, 12/57), *hırkalar* “hırkalar” (<Ar. hırқа) (ADKA, 26/27), *çamaşır* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (ADKA, 26/59).

¹⁵ TD ve RİA’da e°, THA’da ê şeklinde gösterilmiştir.

¹⁶ TD’de ı şeklinde gösterilmiştir.

i > i değişmesiyle: *mısafırlarımız* “misafirlerimiz” (<Ar. musāfir) (TYA, 42/74), *insan* “insan” (<Ar. insān) (TYA, 60/23), *hazıran* “haziran” (<Ar. ḥazīran) (TYA, 148/81), *vākīt* “vakit” (<Ar. vakt) (TD, 17/24), *vaķīt* “vakit” (RĪA, 18/54), *mazılār* “maziler” (<Ar. māzī) (THA,11/1821), *kaTilini* “katilini” (<Ar. kātīl) (THA,5/780), *kadife* “kadife” (<Ar. kaṭīfe) (THA,12/2096), *incirun* “incirin” (<Far. encīr) (AZKA, 4/4).

a > ı > i değişmesiyle: *hafdiye* “haftaya” (<Far. hefte) (TYA, 2/56), *hociya* “hocaya” (<Far. ḥāce) (TYA, 42/17).

2.1.1.8. i Ünlüsü

Kalın, yarı yuvarlak, dar, arka dil ünlüsüdür. “ı” ile “u” arası bir sestir. ı > u veya u > ı değişmesinin ara basamağını temsil etmektedir. Söz konusu ünlü, tespit edilen örneklerde ı / i > i ve u > i değişmelerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Örnekleri daha çok TD’de tespit edilmiştir¹⁷.

ı / i > i değişmesiyle: *fındukları* “findıkları” (<Ar. funduk) (TYA, 102/1), *mısafır* “misafir” (<Ar. musāfir) (TD, 25/71), *vaķīt* “vakit” (<Ar. vakt) (TD, 54/45), *farzımal* “farzımuhal” (<Ar. farz + muḥāl) (TD, 64/13), *Tārībat* “tahribat” (<Ar. taḥrībāt) (TD, 75/29), *fındık* “findık” (THA,12/2042), *fır̄sat* “fırsat” (<Ar. fur̄sat) (THA, 11/1893), *çamaşır* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (THA, 12/2076), *sandīh* “sandık” (<Ar. şandūk) (AZKA, 24/1).

u > i değişmesiyle: *mālīmındır* “malumundur” (<Ar. ma’lūm) (TD, 24/27), *zırna* “zurna” (<Far. surnāy) (TD, 128/15).

2.1.1.9. i Ünlüsü

İnce, yarı yuvarlak, dar, ön dil ünlüsüdür. “i” ile “ü” arası bir sestir. i > ü veya ü > i değişmesinin ara basamağını temsil etmektedir. Söz konusu ünlü, tespit edilen örneklerde ı / i > i ve u / ü > i değişmelerine bağlı olarak meydana gelmiştir. Daha çok TD’de görülen bir ünlüdür¹⁸.

i / ı > i değişmesiyle: *temizlersin* “temizlersin” (<Ar. temyīz) (TYA, 102/4), *fınduk* “findık” (<Ar. funduk) (TYA, 155/29), *peynirlan* “peynirle” (<Far. penīr) (TD, 2/6), *mīrābini* “mihrabını” (<Ar. miḥrāb) (TD, 20/16), *izīn* “izin” (<Ar. izn) (TD, 59/24), *vālīnın* “valinin” (<Ar. vālī) (TD, 121/48), *mısafır* “misafir” (<Ar. musāfir) (RĪA, 1/87), *merdīven* “merdiven” (<Far. nerdubān) (THA, 12/2175).

¹⁷ TD ve RĪA’da ı°, THA’da ü şeklinde gösterilmiştir.

¹⁸ TD ve RĪA’da i°, THA’da ü şeklinde gösterilmiştir.

u / ü > ĩ değişmesiyle: *çünkü* “çünkü” (<Far. çün + ki) (TD, 19/45), *tercîmana* “tercümana” (<Ar. tercemân) (TD, 85/35), *hüçim* “hücum” (<Ar. hucüm) (TD, 115/18), *şükür* “şükür” (<Ar. şukr) (TD, 122/57), *aleykîmselam* “aleykümselam” (<Ar. ‘aleykum + selâm) (RİA, 10/221).

2.1.1.10. ö Ünlüsü

Yarı kalın, yuvarlak, yarı geniş, orta dil ünlüsüdür. “o” ile “ö” arası bir sestir. o > ö veya ö > o değişmesinin ara basamağıdır. Söz konusu ünlü, tespit edilen örneklerde genelde ö > ó değişmesine bağlı olarak ortaya çıksa da o > ó ve e > ö > ó değişmeleriyle meydana geldiği de görölmüştür. DKBA’nın tamamında görölen bu ünlü genellikle Farsça kökenli sözlerde bulunmaktadır¹⁹.

ö > ó deęişmesiyle: *kóylerde* “köylerde” (<Far. kūy) (TYA, 118/119), *kóy* “köy” (TD, 18/61), *kóye* “köye” (RİA, 4/3), *kóylärdä* “köylerde” (THA, 3/478), *ómŗım* “ömrüm” (<Ar. ‘umr) (THA, 5/682), *nankórdur* “nankördür” (<Far. nānkūr) (ADKA, 5/106), *tóvbe* “tövbe” (<Ar. tevbe) (ADKA, 33/47), *tóbe* “tövbe” (GİYA, 6/15), *kór* “kör” (<Far. kūr) (GİYA, 7/22), *kóşelerin* “köşelerin” (<Far. gūşe) (AZKA, 35/4).

o > ó deęişmesiyle: *zór* “zor” (<Far. zūr) (RİA, 22/121).

e > ö > ó değişmesiyle: *yóymiyecilik* “yevmiyecilik” (<Ar. yevmiyye) (TYA, 144/14).

2.1.1.11. ı Ünlüsü

Kalın, yuvarlak, yarı dar, arka dil ünlüsüdür. “o” ile “u” arası bir sestir. o > u veya u > o değişmesinin ara basamağıdır. Söz konusu ünlü, tespit edilen örneklerde o > ı ve u > ı değişmelerine bağlı olarak meydana gelmiştir. RİA ve THA’da sınırlı sayıda örneği vardır²⁰.

o > ı değişmesiyle: *çóbane* “çobanı” (<Far. çübān/şübān) (RİA, 40/86), *sófraya* “sofraya” (<Ar. sufre) (THA, 2/241), *çórap* “çorap” (<Far. cūrāb) (THA, 15/2895).

u > ı deęişmesiyle: *veyāhót* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāḥūd) (RİA, 1/93).

¹⁹ TD’de ö, RİA’da ı şeklinde gösterilmiştir.

²⁰ RİA ve THA’da ı şeklinde gösterilmiştir.

2.1.1.12. ö Ünlüsü

İnce, yuvarlak, yarı dar, ön dil ünlüsüdür. “ö” ile “ü” arası bir ses olup tespit edilen örneklerinde ü > ö değişmesiyle meydana gelmiştir:

hökümetinden “hükümetinden” (<Ar. hukümet) (TYA, 140/24), *hökümet* “hükümet” (GİYA, 42/73).

2.1.1.13. ú Ünlüsü

Yarı kalın, yuvarlak, dar, orta dil ünlüsüdür. “u” ile “ü” arası bir sestir. u > ü veya ü > u değişmesinin ara basamağıdır. Söz konusu ünlünün oluşumunda u > ú ve ü > ú değişimleri etkilidir. İlgili sözlerde çoğunlukla u > ú ve ü > ú değişimleriyle ortaya çıkmıştır. Bunun yanında ı / i > u / ü > ú değişmesiyle ortaya çıkan birkaç örneği de vardır. DKBA’nın tamamında görülen bir ünlüdür²¹.

u > ú değişmesiyle: *zúlmünden* “zulmünden” (<Ar. zulm) (TYA, 140/27), *túrşúsi* “turşusu” (<Far. turşī) (TD, 2/38), *húdút* “hudut” (<Ar. hudūd) (TD, 18/66), *fuzúli* “fuzuli” (<Ar. fużulī) (TD, 19/90), *mevcúttur* “mevcuttur” (<Ar. mevcūd) (TD, 50-51/34), *mağsúle* “mahsule” (<Ar. mahşül) (RİA 2/198), *‘gavúrlä* “gâvurlar” (<Far. gebr) (THA, 3/442), *húqúmäta* “hükûmete” (<Ar. hukümet) (THA, 6/889), *húcúm* “hücum” (<Ar. hucüm) (THA, 10/1508), *rutúbeti* “rutubeti” (<Ar. ruṭūbet) (ADKA, 25/110).

ü > ú değişmesiyle: *núfusda* “nüfusta” (<Ar. nufūs) (TYA, 61/3), *müdürleri* “müdürleri” (<Ar. mudir) (TYA, 77/35), *músāde* “müsaade” (<Ar. musā‘ade) (TYA, 140/25), *múslimanlar* “Müslümanlar” (<Ar. muslim + Far. -ān) (TD, 8/26), *túfāk* “tüfek” (<Far. tufeng) (TD, 19/89), *húr* “hür” (<Ar. hurr) (TD, 116/7), *vúzerālar* “vüzeralar: vezirler” (<Ar. vuzerā’) (RİA, 1/171), *kúfür* “küfür” (<Ar. küfr) (RİA, 6/17), *riyāsina* “rüyasında” (<Ar. ru’yā) (RİA, 18/74), *çúnki* “çünkü” (<Far. çün + ki) (THA, 6/985), *teşekkúr* “teşekkür” (<Ar. teşekkur) (THA, 8/1376), *múkāfāTini* “mükafatını” (<Ar. mukāfāt) (THA, 5/752), *múthiř* “müthiş” (<Ar. mudhiş) (ADKA, 1/192), *gúya* “güya” (<Far. güya) (ADKA, 21/24), *múmkún* “mümkün” (<Ar. mumkin) (ADKA, 26/16), *gúle* “güle” (<Far. gul) (AZKA, 12/2), *dúnyayı* “dünyayı” (<Ar. dunyā) (AZKA, 59/2), *tesādúf* “tesadüf” (<Ar. teşāduf) (GİYA, 6/6).

ı / i > u / ü > ú değişmesiyle: *zengún* “zengin” (<Far. sengīn) (TD, 18/47), *çamaşúr* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (TD, 33/76).

²¹ TD’de ü şeklinde gösterilmiştir.

Taramalarda tespit edilen Arapça ve Farsça kökenli sözlerdeki normal süreli ünlüler tabloda belirtilmiştir:

Tablo 1: Normal Süreli Ünlüler

	Düz			Düz-Yuvarlak Arası		Yuvarlak		
	Geniş	Yarı Geniş/Dar	Dar	Geniş	Dar	Geniş	Yarı Geniş/Dar	Dar
Kalın	a	â	ı	â	î	o	ô	u
Yarı Kalın/İnce	á, ä		í			ó		ú
İnce	e	è	i	ê	ï	ö	õ	ü

İlgili sözlerde, STT'deki ünlülere ek olarak bulunan ünlülerin bölge ağızlarındaki kullanımı tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: Normal Süreli Ünlülerin Bölge Ağızlarına Göre Dağılımı

Ünlüler	á	â	ã	ä	è	ê	í	ï	î	ó	ô	õ	ú
Kaynaklar													
TYA	V	K	Y	Y	V	K	V	K	K	V	Y	K	V
TD	Y	Y	K	V	V	V	V	V	V	V	Y	Y	V
RİA	V	Y	K	Y	V	K	V	Y	K	V	K	Y	V
THA	Y	Y	V	V	K	K	V	K	K	V	K	Y	V
ADKA	V	Y	Y	Y	K	Y	V	Y	Y	V	Y	Y	V
AZKA	K	Y	Y	Y	K	Y	K	K	Y	V	Y	Y	K
GIYA	V	Y	Y	Y	V	Y	Y	Y	Y	V	Y	K	K

V: Var (Yaygın) Y: Yok K: Kısmen (Çok az)

2.1.2. Uzun Ünlüler

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülerdir (Korkmaz, 2007: 221). DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde bulunan uzun ünlüler asli söylenişin korunması, çeşitli ses olayları ile vurgu ve tonlamaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır²².

2.1.2.1. Asli Uzun Ünlüler

DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde asli ünlü uzunluklarının çoğunlukla korunduğu görülmektedir. Sözcüklerin bünyesindeki diğer sesler birtakım değişikliklere uğrasa da sözcüğün aslında bulunan uzun ünlüler korunmaktadır. Asli uzun ünlülerin korunduğu örneklerden bazıları şu şekildedir:

²² Uzun ünlüleri göstermek için TD'de (:), RİA'da (^) işareti kullanılmıştır.

idāre (<Ar. idāre) (TYA, 1/23), *dāne* “tāne” (<Far. dāne) (TYA, 2/16; ADKA), *şahsî* (<Ar. şahsî) (TYA, 2/50), *zāten* (<Ar. zāten) (TYA, 7/4), *terāzin* (<Far. terāzū) (TYA, 9/43), *hāmīle* (<Ar. hāmīle) (TYA, 16/43), *lāzīm* “lāzım” (<Ar. lāzım) (TD, 10/18), *şāhit* (<Ar. şāhid) (TD, 16/12), *çenāzelāri* “cenāzeleri” (<Ar. cenāze) (TD, 25/27), *hālā* (<Ar. hālā) (TD, 42/15), *çāre* “çāre” (<Far. çāre) (TD, 48/49), *fāni* (<Ar. fānī) (RİA, 4/11), *sāfi* (<Ar. şāfi) (RİA, 2/10), *vālidem* (<Ar. vālide) (RİA, 18/82) *āşık* “āşık” (<Ar. ‘āşık) (RİA, 26/53), *mādem* (<Ar. mādām) (RİA, 33/37), *sāhibi* (<Ar. şāhib) (THA, 6/957), *rāzi* “rāzı” (<Ar. rāzī) (THA, 8/1375), *māvi* (<Ar. mā’ī) (THA, 16/3067), *şāhidīm* “şāhidim” (<Ar. şāhid) (THA, 17/3247), *cāmiye* (<Ar. cāmi’) (ADKA, 4/41) *māni* (<Ar. mā’nī) (ADKA, 4/47), *meselā* (<Ar. meşelā) (GİYA, 4/54), *ādeti* (<Ar. ‘ādet) (GİYA, 4/103), *sulāle* (<Ar. sulāle) (GİYA, 7/71), *aşīret* (<Ar. ‘aşīret) (GİYA, 8/33).

DKBA’daki kimi Arapça ve Farsça kökenli sözlerde de asli uzun ünlü bulunmasına rağmen bu ünlülerin normal süreli olarak telaffuz edildiği görülmüştür²³. Asli uzun ünlülerin kısalmasının DKBA’da yaygın olduğunu söylemek mümkündür:

hāline “hāline” (<Ar. hāl) (TYA, 9/50), *ibaded* “ibādet” (<Ar. ‘ibādet) (TYA, 18/3), *Tane* (<Far. dāne), (TYA, 26/70), *huraḫa* “hurāfe” (<Ar. hurāfe) (TYA, 43/4), *tazesini* “tāzesini” (<Far. tāze) (TYA, 78/33), *afat* “āfet” (<Ar. āfet) (TD, 5/17), *laḫin* “lākin” (<Ar. lākin) (TD, 8/21), *çare* (<Far. çāre) (TD, 15/21), *merasim* (<Ar. merāsım) (TD, 19/91), *aletleri* (<Ar. ālet) (TD, 111/29), *ibaḫettu* “ibārettir” (<Ar. ‘ibāret) (RİA, 41/18), *veḫane* “virāne” (<Far. vīrāne) (RİA, 50/31), *fani* (<Ar. fānī) (RİA, 51/120), *haḫim* “hākim” (<Ar. hākım) (RİA, 48/67), *nihayeti* (<Ar. nihāyet) (THA, 5/674), *felaket* (<Ar. felāket) (THA, 5/742), *fena* (<Ar. fenā’) (THA, 6/962), *zaten* (<Ar. zāten) (THA, 7/1276), *ticaḫet* (<Ar. ticāret) (THA, 8/1361), *fare* (<Ar. fāre) (ADKA, 1/285), *ilave* (<Ar. ‘ilāve) (ADKA, 3/108), *cenazelārini* “cenāzelerini” (<Ar. cenāze) (ADKA, 4/71), *mesafesi* (<Ar. mesāfe) (ADKA, 6/84), *çamiye* “cāmiye” (<Ar. cāmi’) (ADKA, 29/48), *caḫél* “cāhil” (<Ar. cāhi) (AZKA, 7/3) *hıḫayesine* “hikāyesine” (<Ar. hikāye) (GİYA, 8/59), *amin* (<Ar. āmīn) (GİYA, 25/31), *hamile* (<Ar. hāmīle) (GİYA, 26/29), *yani* (<Ar. yā’nī) (GİYA, 29/55), *adet* (<Ar. ‘ādet) (GİYA, 79/82).

2.1.2.2. İkincil Uzun Ünlüler

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ikincil ünlü uzunluklarının ses olayları ile vurgu ve tonlama sonucu oluştuğu görülmüştür.

²³ ADKA’da geçen bu vb. örnekler hem “ünlü çeşitleri” hem de “ünlü kısalması” başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar altında kısa süreli telaffuz edilen uzun a (ā) ünlüsü, ā ile gösterilmiştir. “ā” ünlüsü, yabancı sözcüklerdeki uzun ünlülerin söyleyiş süresinin kıaldığını gösterir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Bayramın, 2014: 33-39).

2.1.2.2.1. Ses Olaylarıyla İlgili İkincil Ünlü Uzunlukları

İlgili sözlerde tespit edilen ikincil uzun ünlülerin çoğu, birtakım ses olaylarına (ünsüz düşmesi, hece kaynaşması ve hece düşmesine) dayanmaktadır.

2.1.2.2.1.1. Ünsüz Düşmesiyle Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

İlgili sözlerde ikincil uzun ünlülerin oluşmasını sağlayan ses olaylarından biri ünsüz düşmesidir. Söz içi veya sonunda bulunan “ğ, h, l, r, v, y” ünsüzlerinin düşerek ünlü uzamasına sebep olduğu örnekler oldukça fazladır:

māsūl “mahsul” (<Ar. maḥṣūl) (TYA, 4/14), *mēsim* “mevsim” (<Ar. mevsim) (TYA, 25/125), *şēmiz* “şeyimiz” (<Ar. şey) (TYA, 116/51), *māzememiz* “malzememiz” (<Ar. mā-lezime) (TYA, 178/77), *nikā* “nikāh” (<Ar. nikāḥ) (TYA, 178/100), *yōmiye* “yevmiye” (<Ar. yevmiyye) (TD, 1/2), *yāma* “yağma” (<Far. yaǧmā) (TD, 13/15), *mālup* “mağlup” (<Ar. maǧlūb) (TD, 19/117), *ētiyardı* “ihtiyardı” (<Ar. ihtiyār) (TD, 86/10), *mubātır* “mübahtır” (<Ar. mubāḥ) (TD, 110/15), *timarāneye* “timarhaneye” (<Far. tīmār + ḥāne) (RİA, 1/14), *şōret* “şöhret” (<Ar. şuhret) (RİA, 4/27), *silā* “silah” (<Ar. silāḥ) (RİA, 9/34), *ītiyāc* “ihtiyaç” (<Ar. ihtiyāc) (RİA, 10/232), *pēlefan* “pehlivan” (<Far. pehlevān) (RİA, MDD), *ihtiyā* “ihtiyar” (THA, 1/3), *rāmeTi* “rahmeti” (<Ar. raḥmet) (THA, 1/4), *gavūlar* “gâvurlar” (<Far. gebr) (THA, 3/446), *gūnādīr* “günahtır” (<Far. gunāḥ) (THA, 12/2269), *siyā* “siyah” (<Far. siyāḥ) (THA, 15/2797), *māsul* “mahsul” (ADKA), *hemşērim* “hemşehrim” (<Far. hemşehrī) (GİYA, 1/27), *rāmen* “rağmen” (<Ar. rağmen) (GİYA, 15/8), *mēmed* “Mehmet” (<Ar. muḥammed) (GİYA, 16/26), *tōbe* “tövbe” (<Ar. tevbe) (GİYA, 17/31), *tāmin* “tahmin” (<Ar. taḥmīn) (GİYA, 20/3).

Bunun yanında Arapçadaki ayn (ع) ve hemze (ء) ünsüzünün düşmesinden doğan ünlü uzunlukları da söz konusudur. Ayn (ع) ünsüzü, Türk hançeresinin yabancı olduğu bir ses olduğu için hem STT hem de DKBA’da çoğu zaman düşmekte ve kendinden önceki ünlünün uzun okunmasına yol açmaktadır. Bu şekilde meydana gelmiş ünlü uzunluklarının DKBA’da yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Ayn (ع) ünsüzünün düşmesiyle: *vāde* (<Ar. va‘de) (TYA, 4/32), *dārif* “tārif” (<Ar. ta‘rif) (TYA, 59/1), *dāvet* (<Ar. da‘vet) (TYA, 16/7), *mevkīni* (<Ar. mevķi‘) (TYA, 145/76), *tālim* (<Ar. ta‘līm) (TD, 52/29), *tāmūr* “tāmir” (<Ar. ta‘mīr) (TD, 54/24), *bāzen* (<Ar. ba‘zen) (TD, 71/10), *dāvacılar* (<Ar. da‘vā) (TD, 92/139), *mānāsīyle* “mānāsıyla” (<Ar. ma‘nā) (RİA, 1/40), *lānet* (<Ar. la‘net) (RİA, 38/16), *tāyīn* “tāyin” (<Ar. ta‘yīn) (THA, 5/737), *ītiraz* (<Ar. i‘tirāz) (GİYA, 8/57), *mākul* (<Ar. ma‘kūl) (GİYA, 15/12), *mīdan* “mīden” (<Ar. mi‘de) (GİYA, 20/25).

Hemze (ء) ünsüzünün düşmesiyle: *mēmūr* (<Ar. me'mūr) (TYA, 62/28; GİYA, 70/50), *tēsir* (<Ar. te'sīr) (TD, 20/6), *mēzūnsūnūz* “mezunusunuz” (<Ar. me'zūn) (TD, 31/33), *tēmin* (<Ar. te'mīn) (RİA, 2/75).

2.1.2.2.1.2. Hece Kaynaşması ve Hece Düşmesiyle Oluşan İkincil Uzun Ünlüler

Hece kaynaşması ve hece düşmesinden kaynaklanan uzun ünlülerin oluşma sebebi, söz içindeki “ğ, h, y” ünsüzleriyle başlayan hecelerin kaynaşması veya düşmesiyle birlikte kendinden önce gelen ünlüleri uzatmasıdır. Bu tür ünlülerin bulunduğu sözler oldukça fazladır:

rātlik “rahatlık” (<Ar. rāḥat) (TYA, 12/32), *imtānnarı* “imtiḥanları” (<Ar. imtiḥān) (TYA, 13/22), *mālefetine* “muḥalefetine” (<Ar. muḥālefet) (TYA, 23/2), *veyāt* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāḥūd) (TYA, 24/15), *nasātlar* “nasihatler” (<Ar. naṣihat) (TYA, 79/54), *zārē* “zahire: kışlık tahıl” (<Ar. zāḥīre) (TD, 11/25), *şikāt* “şikâyet” (<Ar. şikâyet) (TD, 16/7; RİA, 2/40), *kāde* “kâğıda” (<Far. kâğaz) (TD, 20/11), *istirāt* “istirahat” (<Ar.istirāḥat) (TD, 52/27), *mārebesinde* “muḥarebesinde” (<Ar. muḥārebe) (TD, 92/55), *nāyeti* “nihayeti” (<Ar. nihāyet) (RİA, 1/101), *mutāyit* “müteahhit” (<Ar. mute'ahhid) (RİA, 2/52), *pāli* “pahalı” (<Far. behā) (RİA, 3/51-52), *mūdāle* “müdahale” (<Ar. mudāḥale) (RİA, 6/8), *Tāfi* “tarafı” (<Ar. ṭaraf) (THA, 4/575), *rūmuzde* “ruhumuzda” (<Ar. rūḥ) (THA, 8/1290), *şēr* “şehir” (<Far. şehir) (THA, 12/1977), *māllemā* “mahalleme” (<Ar. maḥalle) (THA, 17/3248), *kabāt* “kabahat” (<Ar. kabāḥat) (THA, 22/4285), *mālenun* “mahallenin” (AZKA, 38/1), *mērsem* “meğerse” (<Far. meger) (GİYA, 11/71), *sābımız* “sahibimiz” (<Ar. sāḥib) (GİYA, 13/48), *kēfli* “keyifli” (<Ar. keyf) (GİYA, 13/49), *māra* “mağara” (<Ar. mağāre) (GİYA, 26/43), *tāmmül* “tahammül” (<Ar. taḥammul) (GİYA, 54/8).

2.1.2.2.2. Vurgu ve Tonlamaya Bağlı Uzun Ünlüler

Uzun ünlüleri meydana getiren bir diğer etken de vurgu ve tonlamadır. Karakteristik özellik taşımayan, kişinin konuşma tarzından meydana gelen bu tür uzun ünlülerin örnekleri sınırlıdır:

pāmbukda “pamukta” (<Far. panbuk) (TYA, 68/9), *akrābalar* “akrabalar” (<Ar. akribā) (TYA, 120/9), *parāyi* “parayı” (<Far. pāre) (TYA, 163./6), *āTeşlān* “ateşle” (<Far. āteş) (TD, 8/16), *nēsib* “nasip” (<Ar. naṣīb) (TD, 11/2), *vākıt* “vakit” (<Ar. vaḳt) (TD, 17/14), *tēmiz* “temiz” (<Ar. temyīz) (TD, 48/12), *Ķārip* “garip” (<Ar. gārīb) (TD, 122/10), *ḥāyir* “hayır: iyilik” (<Ar. ḥayr) (RİA, 10/195), *hoćāyi* “hocayı” (<Far. ḥāce) (RİA, 56/5), *zōrūm* “zorum” (<Far. zūr) (THA, 1/4), *nāzār* “nazar” (<Ar. naẓar) (THA, 11/1775), *hāvası* “havası” (<Ar. hevā) (THA, 13/2337), *şērbet* “şerbet” (<Ar. şerbet) (GİYA, 5/39), *keşkek* “keşkek” (<Far. keşkek) (GİYA, 5/41), *rōzger* “rüzgâr” (<Far. rüzgār) (GİYA, 14/88), *hōkümetce* “hükûmetçe” (<Ar. ḥukûmet) (GİYA, 78/77).

2.1.3. Kısa Ünlüler

DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde normal uzunluktaki ünlülerin daha kısa süreli olarak telaffuz edildiği örnekler az da olsa mevcuttur. Tespit edilen kısa ünlüler “ü, ū, ĩ, ĭ” şeklindedir. Kısa ünlülerin oluşması daha çok ünsüz düşmesi sonucu yan yana gelen ünlülerden birinin kısılması şeklinde kendini göstermektedir. Bunun yanında söz başı ve içinde sonradan türeyen ünlülerin kısaldığı örnekler de vardır.

Ünsüz düşmesi sonucu yan yana gelen ünlülerin kısılmasıyla oluşan örnekler RİA ve THA'da tespit edilmiştir:

mūacir “muhacir” (<Ar. muhācir) (RİA, 3/62), *mūafak* “muvaḥḥak” (<Ar. muvaffak) (RİA, 9/2), *nīayet* “nihayet” (<Ar. nihāyet) (RİA, 10/132), *mūarebe* “muharebe” (<Ar. muḥārebe) (RİA, 33/120), *esḫāl* “hasbihal” (<Ar. ḥasb + ḥāl) (RİA, MDD), *mūabbet* “muhabbet” (<Ar. maḥabbet) (THA, 6/822), *mūakḥak* “muhakkak” (<Ar. muḥakḥak) (THA, 8/1359), *mūayene* “muayene” (<Ar. mu‘āyene) (THA, 17/3355), *mūendis* “mühendis” (<Ar. muhendis) (THA).

Söz başında sonradan türeyen ünlülerin kısaldığı örnekler şunlardır:

īlazım “olmak lazım” (<Ar. lāzim) (TYA, 55/23), *īrizgi* “rızkı” (<Ar. rizk) (GİYA, 55/48).

Söz içinde sonradan türeyen ünlülerin kısaldığı örnekler şu şekildedir:

gayri_menīkulleri “gayrimenkulleri” (<Ar. ḡayr + menḫūl) (TYA, 171/18), *edīrafında* “etrafında” (<Ar. eṭrāf) (TYA, 77/31).

2.1.4. İkiz Ünlüler

Aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlülerdir (Korkmaz, 2007: 127). DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerdeki ikiz ünlülerin bir kısmı sözcük bünyesinde yer alırken bir kısmı da sözcük bünyesindeki ünsüzlerin düşmesiyle meydana gelmiştir²⁴.

²⁴ İkiz ünlüler için TYA'da () , GİYA'da da (_) işareti kullanılırken diğer ağızlarda herhangi bir işaret kullanılmamıştır.

2.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler

Her iki ögesindeki ünlü aynı ve boğumlanma süreleri eşit olan ikiz ünlü türüdür (Korkmaz, 2007: 87). Tespit edilen örneklerdeki eşit ikiz ünlülerin (aa, ae, ää, ee, ii) büyük bir kısmı sözcük bünyesinde yer almaktadır:

ziraat “ziraat” (<Ar. zirā‘at) (TYA, 24/25; ADKA, 25/34; GİYA, 1/35), *saat* “saat” (<Ar. sâ‘at) (TYA, 28/39; ADKA, 11/222), *inşaat* “inşaat” (<Ar. inşā‘āt) (TYA, 121/1; ADKA, 25/10), *faal* “faal” (<Ar. fa‘āl) (TYA, 138/31), *maaş* “maaş” (<Ar. me‘āş) (TYA, 141/30), *beraat* “beraat” (<Ar. berā‘at) (TD, 92/51), *musaaTe* “müsaade” (<Ar. musā‘ade) (TD, 122/59), *kanaat* “kanaat” (<Ar. kanā‘at) (RİA, 49/10), *saet* “saat” (THA, 6/899), *cemaat* “cemaat” (<Ar. cemā‘at) (ADKA, 4/53), *şiiir* “şiiir” (<Ar. şī‘r) (GİYA, 18/31), *taaruz* “taaruz” (<Ar. ta‘arruz) (GİYA, 31/76), *menfaatine* “menfaatine” (<Ar. menfa‘at) (GİYA, 49/21), *zenaat* “zanaat” (<Ar. zinā‘at) (GİYA, 66/147).

Sözcük içindeki ünsüzlerin düşmesiyle oluşan eşit ikiz ünlülere de sık rastlanmaktadır:

naaş “nakış” (<Ar. nakş) (TYA, 27/15), *leene* “leğene” (<Far. legen) (TYA, 61/19), *veyaat* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāhūd) (TYA, 62/39), *maara* “mağara” (<Ar. meğāre) (TYA, 70/101), (TYA, 86/8), *raatık* “rahatız” (<Ar. rāhat) (TD, 2/24), *maacıir* “muhacir” (<Ar. muhācir) (TD, 10/2), *määr* “meğer” (<Far. meğer) (TD, 16/54), *imtaan* “imtihan” (<Ar. imtiḥān) (RİA, 2/46), *kabaat* “kabahat” (<Ar. kabāhat) (RİA, 22/61), *vallae dā billae* “vallahi billahi” (<Ar. vallahi + billahi) (THA, 4/569), *saası* “sahası” (<Ar. sāḥa) (GİYA, 11/54), *şeeere* “şehre” (<Far. şehri) (GİYA, 11/54), *eer* “eğer” (<Far. eger) (GİYA, 13/46).

2.1.4.2. Yükselen İkiz Ünlüler

İkinci ögesi vurgulu veya birinci ögeye oranla daha sürekli, birinci ögesi daha süreksiz olan ikiz ünlü türüdür (Korkmaz, 2007: 128). Örneklerdeki yükselen ikiz ünlülerin (ia, ia, ia, ie, ua, ūa, ue, ūe, ūe) büyük bir kısmı, sözcük içindeki ünsüzlerin düşmesiyle meydana gelmiştir:

dier “diğer” (<Far. dīger), (TYA, 1/24), *ameliada* “ameliyata” (<Ar. ‘ameliyyāt) (TYA, 81/12), *muabbet* “muhabbet” (<Ar. maḥabbet) (TYA, 92/47), *fiatlidir* “fiyatlıdır” (<Ar. fī‘āt) (TD, 21/21), *muafaza* “muhafaza” (<Ar. muḥāfaẓa) (TD, 55/20), *muendis* “mühendis” (<Ar. muhendis) (TD, 72/20), *muānet* “muhanet: alçak, korkak” (<Ar. muḥanneş) (TD, 125/14), *mūacıir* “muhacir” (<Ar. muhācir) (RİA, 3/62), *mūaffak* “muvaffak” (<Ar. muvaffak) (RİA, 9/2), *nūayet* “nihayet” (<Ar. nihāyet) (RİA, 10/132), *mūarebe* “muharebe” (<Ar. muḥārebe) (RİA, 33/120), *mūebbet* “muhabbet” (RİA, MDD), *mūabbet* “muhabbet” (THA, 6/822), *mūakḳak* “muhakkak” (<Ar. muḥakḳak) (THA, 8/1359), *mūayene* “muayene” (<Ar. mu‘āyene) (THA, 17/3355), *mūendis*

“mühendis” (THA), *iḥdiarluḥ* “ihtiyarlık” (<Ar. iḥtiyār) (AZKA, 86/3), *evliā* “evliya” (<Ar. evliyā) (GİYA, 11/36), *kıat* “kâğıt” (<Far. kâğaz) (GİYA, 16/21), *nesiāt* “nasihat” (<Ar. naṣīḥat) (GİYA, 19/11), *çier* “ciğer” (<Far. ciger) (GİYA, 71/67).

Sözcük bünyesinde yer alan yükselen ikiz ünlü örnekleri şu şekildedir:

katliamı “katliami” (<Ar. katl-i ‘āmm) (TYA, 171/30), *teferruatlı* “teferruatlı” (<Ar. teferru‘āt) (TYA, 40/16), *vuḡuat* “vukuat” (<Ar. vuḡū‘āt) (TD, 95/28), *muazzam* “muazzam” (<Ar. mu‘azzam) (RİA, 2/1), *muazzin* “müezzin” (<Ar. mu‘ezzīn) (RİA, 26/82), *tabiet* “tabiat: huy” (<Ar. tabī‘at) (RİA, 35/24), *dua* “dua” (<Ar. du‘ā) (GİYA, 6/73), *sual* “sual” (<Ar. su‘āl) (GİYA, 71/98).

2.1.4.3. Alçalan İkiz Ünlüler

İkinci ögesi birinciye göre daha dar ve süreksiz olan ikiz ünlü türüdür (Korkmaz, 2007: 15). Örneklerde bulunan alçalan ikiz ünlülerin (ai, au, ei, ui) bir kısmı sözcük bünyesinde yer almaktadır:

mūsait “müsait” (<Ar. musā‘id) (TYA, 7/50), *ait* “ait” (<Ar. ‘ā‘id) (TYA, 16/67), *caizdir* “caizdir” (<Ar. cā‘iz), *reis* “reis” (<Ar. re‘īs) (TYA, 43/26), *Ḳaideler* “kaideler” (<Ar. ḳā‘ide) (TD, 16/2), *şairler* “şairler” (<Ar. šā‘ir) (TD, 16/21), *şair* “şair” (TD, 16/23), *daiṛe* “daire” (<Ar. dā‘ire) (THA, 6/961), *ailesi* “ailesi” (<Ar. ‘ā‘ile) (THA, 17/3224), *daiṛe* “daire” (GİYA, 1/16), *ailesinden* “ailesinden” (GİYA, 34/15).

Sözcük içindeki ünsüzlerin düşmesiyle oluşan alçalan ikiz örnekleri ise şunlardır:

zai “zayı” (<Ar. zāyi‘) (TYA, 72/8), *ḡaur* “gâvur” (<Far. gebr) (TD, 1/8), *saibi* “sahibi” (<Ar. šāḥib) (TD, 70/47), *daul* “davul” (<Ar. ṭabl) (TD, 106/47), *muṭTin* “Muhittin” (<Ar. muḥyī el-dīn) (THA, 17/3474), *şaiunun* “şahinin” (<Far. šāḥīn) (AZKA, 1/3), *cevāir* “cevahir” (<Ar. cevāhir) (AZKA, 37/2).

2.2. Ünsüz Çeşitleri

DKBA’da kullanılan Arapça ve Farsça kökenli sözlerdeki ünsüzlere eldeki metinlerden hareketle yer verilmiştir. STT’deki ünsüzlere ek olarak bulunan bu ünsüzler boğumlanma niteliklerine göre “normal boğumlanmalı”, “yarı boğumlanmalı” ve “yarı tonlu” ünsüzler olarak ele alınmıştır.

2.2.1.2. ç Ünsüzü

Yarı sızıcı, tonlu, diş eti-ön damak ünsüzüdür. “c” ile “j” arası ünsüzdür. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde çok görülmeyen bir ünsüzdür:

meçburiyetindesin “mecburiyetindesin” (<Ar. mecbūriyyet) (TYA, 10/56), *eçdadlarımızdan* “ecdadlarımızdan” (<Ar. ecdād) (TYA, 62/16), *açap* “acaba” (<Ar. ‘acebā) (TYA, 118/2), *çamiye* “camiye” (<Ar. cāmi‘) (ADKA, 29/48), *mevcut* “mevcut” (<Ar. mevcūd) (GİYA, 8/38).

2.2.1.3. ç Ünsüzü

Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı, süreksiz, tonsuz, diş eti-ön damak ünsüzüdür. Tespit edilen örneklerde c / ç > ç ve k > ç değişmesiyle ortaya çıkmıştır. TYA, TD, RİA ve THA’nın karakteristik ünsüzüdür. İlgili ağızlarda birçok örneği vardır²⁶.

c / ç > ç değişmesiyle: çisimle “cisimle” (<Ar. cism) (TYA, 79/64), *çünkü* “çünkü” (<Far. çūn + ki) (TYA, 137/24), *çeza* “ceza” (<Ar. cezā‘) (TYA, 155/44), *çamenin* “caminin” (<Ar. cāmi‘) (TD, 2/50), *çamaşır* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (TD, 33/76), *çobanına* “çobanına” (<Far. çūbān/şūbān) (TD, 33/88), *çeşit* “çeşit” (<Far. çeşīd) (RİA, 1/161), *çağre* “çare” (<Far. çāre) (RİA, 2/117), *çarşıya* “çarşıya” (<Far. çār + sū) (RİA, 7/13), *çunki* “çünkü” (THA, 6/985), *bahçaya* “bahçeye” (<Far. bāğçe) (THA, 26/4780), *çileli* “çileli” (<Far. çille) (THA, 13/2283), *çuṛap* “çorap” (<Far. cūrāb) (THA, 16/3063).

k > ç değişmesiyle: çöyde “köyde” (<Far. kūy) (TYA, 126/4), *çülfetinin* “kölfetinin” (<Ar. külfet) (TYA, 131/9), *şüçürler* “şükürler” (<Ar. şukr) (TYA, 131/11).

2.2.1.4. ç Ünsüzü

Yarı sızıcı, tonsuz, diş eti-ön damak ünsüzüdür. “ç” ile “ş” arası ünsüzdür. TYA ve GİYA’da birkaç örneği vardır²⁷:

çarşıdan “çarşıdan” (<Far. çār + sū) (TYA, 145/40), *ilaçtan* “ilaçtan” (<Ar. ‘ilāc) (GİYA, 43/80), *hiç* “hiç” (<Far. hīç) (GİYA, 80/12).

²⁶ TD’de ç, RİA’da ç’ şeklinde gösterilmiştir.

²⁷ TYA ve GİYA’da ç şeklinde gösterilmiştir.

2.2.1.5. d Ünsüzü

Süreksiz, tonlu, ön boğumlanmalı “d” ünsüzüdür. Yalnız kalın ünlülerle hece kuran bir ünsüzdür. RİA’da sınırlı sayıda örneği mevcuttur²⁸:

adām “adam” (<Ar. ādem) (RİA, 56/1), *Ḳadar* “kadar” (<Ar. kadar) (RİA, 56/8), *ḡada* “kadar” (RİA, 56/10).

2.2.1.6. ğ Ünsüzü

Süreksiz, tonlu, arka damak “g” ünsüzüdür. DKBA’daki Arapça kökenli sözlerde yaygın görülen bir ünsüz olup ön ve iç seste “k” sesinin yerine kullanıldığı örnekler oldukça fazladır²⁹:

daḡḡa “dakika” (<Ar. daḡiḡa) (TYA, 2/8), *faḡat* “fakat” (<Ar. faḡat) (TYA, 4/26), *ḡiyamet* “kıyamet” (<Ar. ḡiyāmet) (TYA, 4/34), *ḡarḡin* “çarḡın” (<Far. ḡarḡ) (TYA, 38/54), *ḡālip* “galip” (<Ar. ḡālib) (TD, 17/20), *haḡḡiḡat* “hakikat” (<Ar. ḡaḡīḡat) (TD, 52/18), *zenḡin* (<Far. sengīn) (TD, 86/126), *vuḡuaT* “vukuat” (<Ar. vuḡū ‘āt) (TD, 95/28), *ḡirmizi* “kırmızı” (<Ar. ḡirmizi) (RİA, 23/8), *ḡarip* “garip” (<Ar. ḡarīb) (RİA, 50/27), *ḡiyemeti* “kıymeti” (<Ar. ḡiyemet) (RİA, 56/27), *müşḡil* “müşköl” (<Ar. müşkil) (RİA, 57/31), *ḡarībandir* “garibandır” (<Ar. ḡarīb + Far- an) (THA, 11/1689), *ḡaliba* “galiba” (<Ar. ḡālibā) (THA, 12/2132), *ḡalip* “galip” (THA, 24/4607), *ḡafaltı* “kahvaltı” (<Ar. ḡahve + T. altı) (ADKA, 5/7), *ḡadar* “kadar” (<Ar. kadar) (ADKA, 12/24), *ḡonca* “gonca” (<Far. ḡonḡe) (AZKA, 29/2), *ḡalbımda* “kalbimde” (<Ar. ḡalb) (AZKA, 54/4), *ḡaranfil* “karanfil” (<Ar. ḡaranful) (AZKA, 81/2), *ḡafamıza* “kafamıza” (<Ar. ḡafā) (GİYA, 1/20), *ḡismetini* “kısmetini” (<Ar. ḡismet) (GİYA, 3/12), *ḡuran* “Kur’an” (<Ar. ḡur’ān) (GİYA, 5/6), *ḡayib* “kayıp” (<Ar. ḡayb) (GİYA, 6/18).

2.2.1.7. g Ünsüzü

Süreksiz, tonlu, arka damağın gırtlığa yakın bölgesinde boğumlanan “g” ünsüzüdür. Sadece THA’da bir iki örneği tespit edilmiştir³⁰:

tufeg “tüfek” (<Far. tufeng) (THA, 16/3128), *galipdu* “Galip’tir” (<Ar. ḡālib) (THA).

²⁸ TD’de d, RİA’da ise d ’ şeklinde gösterilmiştir.

²⁹ TD’de g şeklinde gösterilmiştir. RİA’da ince ve yarı kalın ünlülerle hece kurduğunda ğ ile yazılırken kalın ünlülerle hece kurduğunda g ile yazılmıştır. THA’da ğ ünsüzüne yer verilmese de kalın ünlülerle hece kuran “g” ünsüzü, teze ğ şeklinde dâhil edilmiştir.

³⁰ THA’da ğ şeklinde gösterilmiştir.

2.2.1.8. ğ Ünsüzü

Süreksiz, tonlu, ön boğumlanmalı “ğ” ünsüzüdür. Yalnız kalın ünlülerle hece kuran bir ünsüzdür. THA ve AZKA haricindeki tüm bölge ağızlarında örnekleri olan bir ünsüzdür³¹:

rüzgardan “rüzgârdan” (<Far. rüzgār) (TYA, 31/28), *ğarargah* “karargâh” (<Ar. qarār + Far. -gāh) (TYA, 34/2), *dezğai* “tezgâhı” (<Far. destgāh) (TYA, 46/15), *bezirğan* “bezirgân” (<Far. bāzārgān) (TYA, 88/6), *ğaur* “gâvur” (<Far. gebr) (TD, 1/8), *ğarağai* “karargâhı” (TD, 1/14), *tezğaha* “tezgâha” (TD, 69/14), *ğavurunun* “gâvurunun” (RİA, 1/6), *rüzğari* “rüzgârı” (RİA, 2/7), *ğuyā* “güya” (<Far. gūyā) (RİA, 2/111), *niğāhi* “nikâhı” (<Ar. nikāh) (RİA, 18/145), *yüzğar* “rüzgâr” (ADKA, 1/140), *ğavur* “gâvur” (ADKA, 12/50), *rüzğar* “rüzgâr” (GİYA, 20/2), *ğavura* “gâvura” (GİYA, 43/92), *dezğah* “tezgâh” (GİYA, 78/91).

2.2.1.9. ‘g Ünsüzü

Yarı sızıcı, tonlu, diş eti-ön damak ünsüzüdür. “g” ile “c” arası ünsüzdür. RİA ve THA’nın karakteristik bir ünsüzü olup tespit edilen örnekleri şu şekildedir³²:

zen’ginden “zenginden” (<Far. sengīn) (RİA, 2/135), *má’ger* “meğer” (<Far. meger) (RİA, 48/17), *ğavūlar* “gâvurlar” (<Far. gebr) (THA, 3/446), *gūl* “gül” (<Far. gul) (THA, 19/3920), *gūnādīr* “günahtır” (<Far. gunāh) (THA, 12/2269), *gūya* “güya” (<Far. gūya) (THA, 19/3882).

2.2.1.10. ħ Ünsüzü

Sürekli, tonsuz, sızıcı, arka damak ünsüzüdür. Tespit edilen örneklerde “ħ” ünsüzü daha çok ön ve iç seste bulunmaktadır. Bazı örneklerde ise *ħ* > *h* değişmesi söz konusudur. ADKA ve GİYA haricindeki tüm bölge ağızlarında örneklerine sıklıkla rastlanmıştır³³:

naħuşlu “nakışlı” (<Ar. naħş) (TYA, 8/2), *muħ* “mıh” (<Far. mīħ) (TYA, 118/72), *ħayırlı* “hayırlı” (<Ar. ħayr) (TYA, 171/62), *dāħıl* “dahil” (<Ar. dāħil) (TD, 1/42), *şeh* “şeyh” (<Ar. şeyħ) (TD, 4/2), *ħaberdar* “haberdar” (<Ar. ħaber + Far. -dār) (TD, 5/42), *ayvaħ* “eyvah” (<Far. eyvāh) (TD, 15/31), *taħtadan* “tahtadan” (<Far. taħte) (RİA, 2/58), *tāriħlārda* “tarihlerde” (<Ar. tārīħ) (RİA, 9/5), *ħava* “hava” (<Ar. hevā) (RİA, 8/26), *yaħut* “yahut” (<Far. yāħūd) (RİA, 9/18), *iħtiyār* “ihtiyar” (<Ar. iħtiyār) (THA, 1/3), *aħīra* “ahıra” (<Far. āħūr) (THA, 2/97), *hasTa* “hasta” (<Far.

³¹ TD’de g’, RİA’da ğ şeklinde gösterilmiştir. ADKA’da bu ünsüze yer verilmese de ince a (â) ile kullanılan “g” ünsüzü teze ğ şeklinde dâhil edilmiştir.

³² RİA’da ğ şeklinde gösterilmiştir.

³³ TD’de x şeklinde gösterilmiştir.

haste) (THA, 4/551), *hoş* “hoş” (<Far. hoş) (THA, 10/1540), *aḥlum* “aklım” (<Ar. ‘aql) (AZKA, 6/4), *fuḥareluḥ* “fukaralık” (<Ar. fuḳarā) (AZKA, 31/4), *bahçalarda* “bahçelerde” (<Far. bāḡçe) (AZKA, 64/1), *zarhoş* “sarhoş” (<Far. ser + hoş) (AZKA, 69/4).

2.2.1.11. ħ Ünsüzü

Tonsuz, sızıcı, gırtlak ünsüzüdür. Kalın ünlülerle hece kuran bu ünsüz genellikle Arapça kökenli sözcüklerde bulunmaktadır. TYA, ADKA ve GİYA’da kullanılan bu ünsüzün tespit edilen örnekleri şu şekildedir:

maḥalle “mahalle” (<Ar. maḥalle) (TYA, 3/17), *ḥava* “hava” (<Ar. hevā’) (TYA, 4/15), *maḥsuldür* “mahsuldür” (<Ar. maḥşül) (TYA, 49/5), *raḥmetlik* “rahmetlik” (<Ar. raḥmet) (TYA, 71/29), *toḥumunu* “tohumunu” (<Far. tuḥm) (ADKA, 1/84), *ḥalinde* “hâlinde” (<Ar. ḥāl) (ADKA, 1/86), *ḥazir* “hazır” (<Ar. ḥāzir) (ADKA, 6/39), *muḥtar* “muhtar” (<Ar. muḥtār) (ADKA, 20/51), *allaḥa* “Allah’a” (<Ar. Allah) (GİYA, 1/4), *ḥusūmet* “husumet” (<Ar. ḥuṣūmet) (GİYA, 6/77), *zaḥmet* “zahmet” (<Ar. zaḥmet) (GİYA, 24/50), *gūnaḥ* “günah” (<Far. gunāh) (GİYA, 39/49), *ḥasat* “hasat” (<Ar. ḥaṣād) (GİYA, 89/14).

2.2.1.12. k Ünsüzü

Süreksiz, tonsuz, arka damak “k” ünsüzüdür. İlgili sözlerde yaygın kullanılan bir ünsüz olup genellikle ön ve iç seste bulunmaktadır. Özellikle Arapça kökenli sözcüklerin ön sesinde “ğ” sesinin yerine kullanılması yaygındır. Bununla birlikte iç ve son seste “h” sesinin yerine kullanıldığı örnekler de vardır³⁴:

sabaḳ “sabah” (<Ar. ṣabāḥ) (TYA, 11/13), *ḳalibā* “galiba” (<Ar. ḡālibā) (TYA, 42/87), *ḳayet* “gayet” (<Ar. ḡāyet) (TYA, 111/18), *maḳsulümüz* “mahsulümüz” (<Ar. maḥşül) (TYA, 178/10), *işḳal* “işgal” (<Ar. işḡāl) (TD, 1/7), *ḳaraḡaḳı* “karargâhı” (<Ar. ḳarar + Far. ḡāh) (TD, 1/14), *tariḳta* “tarihte” (<Ar. tāriḥ) (TD, 19/78), *ḳöyün* “köyün” (<Far. kūy) (TD, 38-40/2), *feḳir* “fakir” (<Ar. faḳīr) (RİA, 5/24), *ḳerip* “garip” (<Ar. ḡarīb) (RİA, 11/83), *feḳet* “fakat” (<Ar. faḳat) (RİA, 18/88; THA, 5/663), *ḳábül* “kabul” (<Ar. ḳabül) (RİA, 18/45), *ḳadar* “kadar” (<Ar. ḳadar) (THA, 2/188), *saḳaT* “sakat” (<Ar. saḳat) (THA, 2/227), *şeḳer* “şeker” (<Far. şeker) (THA, 3/460), *ḳurbeTe* “gurbete” (<Ar. ḡurbet) (THA 3/473), *tufeḳ* “tüfek” (<Far. tufeng) (ADKA, 7/60), *ḳafasinā* “kafasına” (<Ar. ḳafā) (ADKA, 21/19), *ḳıyafetle* “kıyafetle” (<Ar. ḳıyāfet) (ADKA, 22/12), *findıḳ* “findık” (<Ar. funduḳ) (ADKA, 25/48), *ḳaderima* “kaderime” (<Ar. ḳader) (AZKA, 14/4), *ḳalem* “kalem” (<Ar. ḳalem) (AZKA, 20/3), *ḳurban* (<Ar. ḳurbān) (AZKA, 22/3), *ḳumaş* “kumaş” (<Ar.

³⁴ TD’de k şeklinde gösterilmiştir. RİA’da ince ve yarı kalın ünlülerle hece kurduğunda k ile yazılırken kalın ünlülerle hece kurduğunda k ile yazılmıştır.

ķumāş) (AZKA, 86/3), *loķum* “lokum” (<Ar. rāḫat + ḫulķūm) (GİYA, 2/4), *ḫaķķı* “hakķı” (<Ar. ḫaķķ) (GİYA, 4/52), *mutfaķ* “mutfak” (<Ar. maṭbaḫ) (GİYA, 5/24), *vaķıt* “vakit” (<Ar. vaķt) (GİYA, 22/1).

2.2.1.13. k Ünsüzü

Süreksiz, tonsuz, ön boğumlanmalı “k” ünsüzüdür. Yalnız kalın ünlülerle hece kuran bir ünsüzdür. AZKA dışındaki tüm bölge ağızlarında örnekleri tespit edilmiştir³⁵:

sanatķarım “sanatkârım” (<Ar. şan‘at + Far. -kār) (TYA, 87/3), *imķanları* “imķânları” (<Ar. imķān) (TYA, 111/9), *ḫikāyesi* “ḫikāyesi” (<Ar. ḫikāye) (TYA, 117/102), *nikā* “nikāḥ” (<Ar. nikāḥ) (TYA, 178/100), *Tükānlara* “dükkānlara” (<Ar. dukkān) (TD, 6/15), *şikāt* “şikāyet” (<Ar. şikāyet) (TD, 16/7; RİA, 2/40), *kāde* “kâğıda” (<Far. kâgaz) (TD, 20/11), *iskān* “iskān” (<Ar. iskān) (TD, 124/20), *kāinata* “kâinata” (<Ar. kâ‘ināt) (RİA, 2/163), *tukana* “dükkāna” (RİA, 10/260), *kāfir* “kâfir” (<Ar. kāfir) (RİA, 33/73), *beķar* “bekâr” (<Ar. bekār) (THA, 1/20), *kāzimun* “Kāzım’ın” (<Ar. kāzım) (THA, 5/670), *kağedümdä* “kâğıdımda” (THA, 4/568), *imķanlār* “imķânlar” (THA, 8/1352), *ķase* “kâse” (<Far. kâse) (ADKA, 1/41), *zekāşı* “zekâsı” (<Ar. zekā‘) (ADKA, 1/123), *inķar* “inkâr” (<Ar. inkār) (ADKA, 1/249), *beķarken* “bekârken” (ADKA, 24/48), *ķaqt* “kâğıt” (GİYA, 16/29), *ḫareķat* “harekât” (<Ar. ḫarekât) (GİYA, 31/76), *rekāt* “rekât” (<Ar. rek‘at) (GİYA, 43/28), *zekāt* “zekât” (<Ar. zekāt) (GİYA, 70/59).

2.2.1.14. k Ünsüzü

Süreksiz, tonsuz, orta damak “k” ünsüzüdür. TYA ve GİYA’da sınırlı sayıda örneği vardır³⁶:

ķöylerde “köylerde” (<Far. kūy) (TYA, 118/119), *ķöy* “köy” (GİYA, 6/17), *ķör* “kör” (<Far. kūr) (GİYA, 7/22).

2.2.1.15. k Ünsüzü

Yarı sızıcı, tonsuz, diş eti-ön damak ünsüzüdür. RİA ve THA’nın karakteristik ünsüzü olup tespit edilen örnekleri şunlardır³⁷:

³⁵ TD’de k’, RİA’da k’ şeklinde gösterilmiştir. THA ve ADKA’da bu ünsüze yer verilmesine de ince a (â) ile kullanılan “k” ünsüzü teze k şeklinde dâhil edilmiştir.

³⁶ TYA ve GİYA’da k şeklinde gösterilmiştir.

³⁷ THA’da k şeklinde gösterilmiştir.

mahkemeye “mahkemeye” (<Ar. mahkeme) (RİA, 2/192), *kemençem* “kemençem” (<Far. kemānçe) (RİA, 4/1), *kâtibi* “kâtibi” (<Ar. kâtib) (RİA, 10/296), *kelleni* “kelleni” (<Far. kelle) (RİA, 11/39), *memleket* “memleket” (<Ar. memleket) (RİA, 11/194), *keyifTen* “keyiften” (<Ar. keyf) (THA, 1/29), *kenârindâ* “kenarında” (<Far. kenâr) (THA, 4/570), *kiŗa* “kira” (<Ar. kirā) (THA, 6/877), *hükûmâta* “hükûmete” (<Ar. hükümet) (THA, 6/889), *kitabı* “kitabı” (<Ar. kitāb) (THA, 11/1821).

2.2.1.16. İ Ünsüzü

Sürekli, yanal, akıcı, ön boğumlanmalı “İ” ünsüzüdür. Yalnız kalın ünlülerle hece kuran bir ünsüzdür. Örnekleri TD, RİA, ADKA ve AZKA’da tespit edilmiştir³⁸:

mesela “mesela” (<Ar. meşelā) (TD, 3/36), *hülâsi* “hülâsa” (<Ar. hulāşa) (TD, 3/47), *hâlâ* “hâlâ” (<Ar. hālā) (TD, 42/15), *ilâve* “ilave” (<Ar. ‘ilāve) (TD, 53/16), *bismillâh* “bismillah” (<Ar. bi’smi’llah) (RİA, 1/34), *helâl* “helal” (<Ar. hālāl) (RİA, 1/38-39), *vilâyet* “vilayet” (<Ar. vilāyet) (RİA, 7/4), *mağlûm* “malum” (<Ar. ma’lûm) (RİA, 10/131), *lâzim* “lazım” (<Ar. lâzim) (RİA, 10/152), *istimlâk* “istimlak” (<Ar. istimlāk) (ADKA, 1/334), *allâh* “Allah” (<Ar. allah) (ADKA, 2/123), *ehlâk* “ahlak” (<Ar. ahlāk) (ADKA, 28/32), *selâm* “selam” (<Ar. selām) (AZKA, 49/3), *mehlâmuza* “mahallemize” (<Ar. maḥalle) (AZKA, 66/4), *mevlâm* “Mevla’m” (<Ar. mevlā) (AZKA, 73/3).

2.2.1.17. n Ünsüzü

Sürekli, burun, akıcı, ön boğumlanmalı “n” ünsüzüdür. Yalnız kalın ünlülerle hece kuran bir ünsüzdür. TD ve RİA’da birkaç örneği vardır³⁹:

zamāna (<Ar. zamān) (TD, 1/5), *nâyeti* “nihayeti” (<Ar. nihāyet) (RİA, 1/115), *mānâsiyle* “manasıyla” (<Ar. ma’nā) (RİA, 2/51).

2.2.1.18. r Ünsüzü

Az titreşimli “r” ünsüzüdür. Türkçedeki diş eti bölgesinde boğumlanan tonlu “r” ünsüzünün ön damak bölgesine kayarak titreşimliliğini kısmen kaybetmesiyle oluşan bir ünsüzdür (Günay, 2003: 78). RİA, THA ve ADKA’nın karakteristik ünsüzü olup örnekleri şu şekildedir⁴⁰:

³⁸ TD’de l, RİA’da l şeklinde gösterilmiştir. ADKA’da ince a (â) ile kullanılan “İ” ünsüzü de teze İ şeklinde dâhil edilmiştir.

³⁹ TD’de n, RİA’da n’ şeklinde gösterilmiştir.

⁴⁰ ADKA’da r ile gösterilmiştir. r işareti, Ahmet Bican Erçilasun’un hazırladığı çeviri yazı sisteminde titreşimliliği fazla “r” sesini simgelenmiştir. (Erçilasun, 1999: ?).

rūyā “rüya” (<Ar. ru’yā) (RİA, 32/42), *berāber* “beraber” (<Far. berāber) RİA, 46/4), *merḥameti* “merhameti” (<Ar. merḥamet) (RİA, 56/19), *terbiye* “terbiye” (<Ar. terbiye) (RİA, 56/26), *razıyım* “razıyım” (<Ar. rāzī) (THA, 1/62), *dūrt* “dert” (<Far. derd) (THA, 2/130), *kıpkırmızı* “kıpkırmızı” (<Ar. kırmızı) (THA, 6/948), *teşekkür* “teşekkür” (<Ar. teşekkur) (THA, 8/1376), *çamaşır* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (THA, 12/2076), *rahmetli* “rahmetli” (<Ar. rahmet) (ADKA, 1/19), *idarî* “idare” (<Ar. idāre) (ADKA, 8/15), *askeriye* “askeriye” (<Ar. ‘askeriyye) (ADKA, 12/48), *rahhat* “rahat” (<Ar. rāḥat) (ADKA, 8/15).

2.2.1.19. r Ünsüzü

Titreşimi fazla olan “r” ünsüzüdür. Söyleniş biçimine göre dil ucu, sert damak ünsüzüdür (Bayramın, 2014: 40). Bu ünsüze sadece ADKA’da rastlanmıştır:

sefer “sefer” (<Ar. sefer) (ADKA, 15/116), *mecbur* “mecbur” (<Ar. mecbur) (ADKA, 24/105), *rahatsız* “rahatsız” (<Ar. rāḥat) (ADKA, 24/107).

2.2.1.20. v Ünsüzü

Yarı sızıcı, tonlu, çift dudak “v” ünsüzüdür. Örnekleri TD’de sınırlıyken THA’da daha fazladır⁴¹:

sebeb “sebeb” (<Ar. sebeb) (TD, 95/26), *sāvķiāt* “sevkiyat” (<Ar. sevkiyyāt) (TD, 107/2), *zevkli* “zevkli” (<Ar. zevk) (TD, 110/21), *ävelden* “evvelden” (<Ar. evvel) (THA, 3/423), *hayvân* “hayvan” (<Ar. ḥayvān) (THA, 6/830), *dēvlet* “devlet” (<Ar. devlet) (THA, 6/919), *devāmlı* “devamlı” (<Ar. devām) (THA, 9/1393), *velet* “velet” (<Ar. veled) (THA, 17/3353).

2.2.1.21. z Ünsüzü

Sızıcı, tonlu, dil ucu / peltek “z” ünsüzüdür. TD ve RİA’da sınırlı sayıda örneği mevcuttur⁴²:

ažam “adam” (<Ar. ādem) (TD, 16/47), *mubāzelesi* “mübadelesi” (<Ar. mubādele) (TD, 83/14), *meẏzana* “meydana” (<Ar. meydān) (TD, 83/21), *panzehirdur* “panzehirdir” (<Far. pād + zehr) (RİA, 55/2).

⁴¹ TD ve THA’da w şeklinde gösterilmiştir.

⁴² TD’de ö, RİA’da z şeklinde gösterilmiştir.

2.2.2. Yarı Boğumlanmalı Ünsüzler

DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen yarı boğumlanmalı sesler “ğ, ı, r, y”dir.

2.2.2.1. ğ Ünsüzü

Düşme aşamasındaki “ğ” sesidir:

niğāhini “nikâhını” (<Ar. nikāh) (TYA, 154/97).

2.2.2.2. ı Ünsüzü

Düşme aşamasındaki “ı” sesidir:

nasıl “nasıl” (<T. ne + Ar. aşl) (TYA, 44/18; GİYA, 5/25).

2.2.2.3. r Ünsüzü

Düşme aşamasında “r” sesidir:

ğaraṛ “karar” (<Ar. qarār) (TYA, 10/13), *müşderisine* “müşterisine” (<Ar. muşterī) (TYA, 61/31).

2.2.2.4. y Ünsüzü

Düşme aşamasındaki “y” sesidir:

faizli “faizli” (<Ar. fā'iz) (TYA, 112/8), *cayél* “cahil” (<Ar. cāhil) (AZKA, 7/3) *kōyde* “köyde” (<Far. kūy) (GİYA, 66/2), *şēy* “şey” (<Ar. şey') (GİYA, 71/61).

2.2.3. Yarı Tonlu Ünsüzler

DKBA'da Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen yarı tonlu ünsüzler “Ç, F, K, K, P, S, Ş, T”dir.

2.2.3.1. Ç Ünsüzü

Yarı tonlu, ön damak-diş eti ünsüzüdür. “ç” ile “c” arası ünsüzdür. Tespit edilen örneklerde söz başında genelde c > Ç şeklinde bir seyir izlerken söz içi ve sonunda ise ç > Ç şeklinde bir seyir izlemiştir. Örnekleri TYA, TD, THA ve GİYA’da tespit edilmiştir⁴³.

c > Ç değişmesiyle: *Çivarında* “civarında” (<Ar. civār) (TYA, 50/62), *Çenāze* “cenaze” (<Ar. cenāze) (TYA, 58/5), *Çevabı* “cevabı” (<Ar. cevāb) (TYA, 176/22), *Çame* “cami” (<Ar. cāmi‘) (TD, 4/2), *hariÇi* “harici” (<Ar. ḥāricī) (TD, 73/35), *Çeza* “ceza” (<Ar. cezā‘) (TD, 112/25), *hüÇüm* “hücum” (<Ar. hucūm) (TD, 115/17).

ç > Ç değişmesiyle: *reÇeli* “reçeli” (<Far. riḫāl) (TYA, 69/70), *kemenÇe* “kemençe” (<Far. kemānçe) (TYA, 87/65), *Çeşit* “çeşit” (<Far. çeşīd) (TYA, 172/40), *kemenÇeci* “kemençeci” (THA, 8/1284), *kemenÇeyi* “kemençeyi” (THA, 8/1286), *baḫÇiye* “bahçeye” (<Far. bāḡçe) (GİYA, 5/1), *Çorap* “çorap” (<Far. cūrāb) (GİYA, 10/27), *hiÇ* “hiç” (<Far. hīç) (GİYA, 33/2), *oruÇ* (<Far. rūze) (GİYA, 58/42).

2.2.3.2. F Ünsüzü

Yarı tonlu, sızcı, diş-dudak ünsüzüdür. “f” ile “v” arası ünsüzdür. Tespit edilen örneklerde daha çok f > F şeklinde bir seyir izlemiştir. Bunun yanında v > F değişmesiyle meydana geldiği de görülmüştür. GİYA’da örneklerine sıklıkla rastlanmıştır.

f > F değişmesiyle: *müzeFer* “muzaffer” (<Ar. muẓaffer) (TYA, 115/17), *seFer* “sefer” (<Ar. sefer) (TYA, 174/2), *ḫarFleri* “harfleri” (<Ar. ḫarf) (GİYA, 25/2), *soFralık* “sofralık” (<Ar. sufre) (GİYA, 29/28), *ḫaFif* “hafif” (<Ar. ḫafīf) (GİYA, 78/14), *taraFda* “taraf” (<Ar. ṭaraf) (GİYA, 78/121).

v > F değişmesiyle: *TaFa* “tava” (<Far. tāve) (TD, 9/26), *piloF* “pilav” (<Far. pelāv/pilāv) (GİYA, 43/21).

2.2.3.3. K Ünsüzü

Süreksiz, yarı tonlu, ön damak ünsüzüdür. “k” ile “g” arası ünsüzdür. TYA, TD ve GİYA’da yaygın kullanılan bir ünsüzdür⁴⁴:

⁴³ THA’da ç, GİYA’da C şeklinde gösterilmiştir.

⁴⁴ TD’de G şeklinde gösterilmiştir.

Kelimesinin “kelimesinin” (<Ar. kelime) (TYA, 167/31), *şekilde* “şekilde” (<Ar. şekl) (TYA, 180/16), *Kah* “kâh/gâh” (<Far. kâh) (TYA, 177/11), *muKafat* “mükâfat” (<Ar. mukâfât) (TD, 5/19), *imKan* “imkân” (<Ar. imkân) (TD, 73/35), *fedakarluk* “fedakârlık” (<Ar. fidâ + Far. -kâr) (TD, 103/11), *Kismet* “kısmet” (<Ar. kısmet) (ADKA, 2/119), *Kevgir* “kevgir” (<Far. kefgîr) (GİYA, 12/16), *esKere* “askere” (<Ar. ‘asker) (GİYA, 59/10), *herKeş* “herkes” (<Far. her + kes) (GİYA, 80/56), *Köy* “köy” (<Far. kūy) (GİYA, 90/17).

2.2.3.4. K Ünsüzü

Süreksiz, yarı tonlu, arka damak ünsüzüdür. “k” ile “ğ” arası ünsüzdür. THA ve AZKA haricindeki tüm bölge ağızlarında örnekleri olan bir ünsüzdür⁴⁵.

faKat “fakat” (<Ar. faḳat) (TYA, 7/76), *Kına* “kına” (<Ar. ḥinnā) (TYA, 55/52), *ğaymaKama* “kaymakama” (<Ar. kā'im-maḳām) (TYA, 111/42), *maKas* “makas” (<Ar. miḳaṣṣ) (TYA, 192/3), *Kāvede* “kahvede” (<Ar. ḳahve) (TD, 41/34), *KaFama* “kafama” (<Ar. ḳafā) (TD, 49/35), *funduK* “findık” (<Ar. funduḳ) (TD, 85/12), *herKes* “herkes” (<Far. her + kes) (TD, 98/58), *Kasaplık* “kasaplık” (<Ar. ḳaṣṣāb) (RİA, 46/23), *Kadar* “kadar” (<Ar. ḳadar) (RİA, 56/8), *Kaybettum* “kaybettim” (<Ar. ḡayb + T. et-) (RİA, 51/90), *saKat* “sakat” (<Ar. saḳat) (RİA, 57/14), *Kada* “kadar” (<Ar. ḳadar) (ADKA, 2/12), *Keza* “kaza” (<Ar. ḳaṣā) (ADKA, 29/7), *muhaKkak* “muhakkak” (<Ar. muḳaḳḳaḳ) (GİYA, 20/2), *vaKit* “vakit” (<Ar. vaḳt) (GİYA, 22/1), *mutfaKda* “mutfakta” (<Ar. maṭbaḥ) (GİYA, 29/23), *aKlına* “aklına” (<Ar. ‘aḳl) (GİYA, 61/9).

2.2.3.5. P Ünsüzü

Süreksiz, yarı tonlu, çift dudak ünsüzüdür. “p” ile “b” arası ünsüzdür. Tespit edilen örneklerde daha çok p > P şeklinde bir seyir izlemiştir. Bunun yanında b > P değişmesiyle oluşan örnekleri de mevcuttur. RİA ve AZKA’da herhangi bir örneği tespit edilmeyen bu ünsüzün diğer bölge ağızlarındaki örneklerinin çok olduğunu söylemek mümkündür⁴⁶.

p > P değişmesiyle: *Parasından* “parasından” (<Far. pāre) (TYA, 26/74), *Peynir* “peynir” (<Far. penīr) (TYA, 90/16), *Padişun* “padişahın” (<Far. pādšāh) (TD, 6/37), *Pilāvlān* “pilavla” (<Far. pelāv/pilāv) (TD, 9/26), *Peştamal* “peştamal” (<Far. puştāmāl) (TD, 95/15), *hePisine* “hepsine” (<Far. heb) (THA, 12/2036), *sePeTi* “sepeti” (<Far. seped) (THA, 12/2079), *kasaPçıydi* “kasapçıydı: kasaptı” (<Ar. ḳaṣṣāb) (ADKA, 8/35), *hesaP* “hesap” (<Ar. ḥisāb) (ADKA, 22/75), *iltihaP* “iltihap” (<Ar. iltihāb) (ADKA, 19/18), *şaraP* “şarap” (<Ar. şerāb) (GİYA, 7/52), *heP*

⁴⁵ TD’de G, RİA’da k şeklinde gösterilmiştir.

⁴⁶ TD’de B, THA’da p şeklinde gösterilmiştir.

“hep” (<Far. heb) (GİYA, 26/6), *nasıP* “nasip” (<Ar. naşīb) (GİYA, 54/8), *kitaP* “kitap” (<Ar. kitāb) (GİYA, 60/4).

b > P değişmesiyle: *taPā* “tabağa” (<Ar. ṭabāk) (TYA, 55/56), *Pāında* “bağında” (<Far. bāğ) (TYA, 145/3), *PaKlai* “baklayı” (<Ar. bākīlā) (TD, 12/7), *saPur* “sabırlı” (<Ar. šabr) (TD, 16/58), *saPriye* “Sabriye” (<Ar. šabriye) (ADKA, 2/55), *aPdessiz* “abdestsiz” (<Far. āb + dest) (GİYA, 43/27).

2.2.3.6. S Ünsüzü

Yarı tonlu, sızıcı, dış eti ünsüzüdür. “s” ile “z” arası ünsüzdür. Söz konusu ünsüz, tespit edilen örneklerinde *s > S* ve *z > S* şeklindeki değişmelerle ortaya çıkmıştır. Örnekleri TYA ve GİYA’da tespit edilmiştir.

s > S değişmesiyle: *Sebze* “sebze” (<Far. sebze) (TYA, 85/29), *reiS* “reis” (<Ar. re’īs) (TYA, 141/19), *Sabañnan* “sabahtan” (<Ar. šabāḥ) (GİYA, 3/8), *izzedi nefSimi* “izzetinefsimi” (<Ar. ‘izzet + nef) (GİYA, 70/39), *herkeSe* “herkese” (<Far. her + kes) (GİYA, 76/90).

z > S değişmesiyle: *hıdırelleS de* “Hıdırellez’de” (<Ar. Hıdır + İlyās) (TYA, 55/5), *Saman* “zaman” (<Ar. zemān) (TYA, 65/90), *raSi* “razi” (<Ar. rāzi) (TYA, 144/50), *araSisi* “arazisi” (<Ar. erāzī) (TYA, 171/18), *Saten* “zaten” (<Ar. zāten) (TYA, 176/22), *Surna* “zurna” (<Far. surnāy) (GİYA, 4/67), *rıSgını* “rızkını” (<Ar. rizk) (GİYA, 40/4).

2.2.3.7. Ş Ünsüzü

Sızıcı, yarı tonlu, dış eti-ön damak ünsüzüdür. “ş” ile “j” arası bir ünsüz olup sadece GİYA’da tespit edilmiştir:

müşgül “müskül” (<Ar. muşkil) (GİYA, 75/21), *müşderi* “müşteri” (<Ar. muşterī) (GİYA, 74/12), *ilaŞ* “ilaç” (<Ar. ‘ilāc) (GİYA, 92/76).

2.2.3.8. T Ünsüzü

Süreksiz, yarı tonlu, dış eti ünsüzüdür. “t” ile “d” arasındaki bu ünsüz, tespit edilen örneklerde söz içi ve sonunda genellikle *t > T* yönlü bir değişmeyle meydana gelirken söz başında da çoğunlukla *d > T* şeklinde bir seyir izlemiştir. RİA ve AZKA haricindeki tüm bölge ağızlarında örneklerine sıkça rastlanan bir ünsüzdür⁴⁷.

⁴⁷ TD’de D, THA’da t şeklinde gösterilmiştir.

d > T değişmesiyle: *Tünyadan* “dünyadan” (<Ar. dunyā) (TYA, 30/1), *Tavul* “davul” (<Ar. tabl) (TYA, 87/65), *Tevamli* “devamlı” (<Ar. devām) (TD, 3/6), *murTar* “murdar: hain, alçak” (<Far. murdār) (TD, 5/42), *Tākķā* “dakika” (<Ar. daḳīḳa) (TD, 55/20), *Tuşman* “düşman” (<Far. duşmān) (TD, 115/17).

t > T değişmesiyle: *veyāhuT* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāḥūd) (TYA, 19/29), *Taraḳfī* “tarafı” (<Ar. taraf) (TYA, 32/32), *Tava* “tava” (<Far. tāve) (TYA, 57/27), *aTeşin* “ateşin” (<Far. āteş) (TYA, 144/136), *islamiyeT* “İslamiyet” (<Ar. islāmiyyet) (TD, 5/53), *vāTanımuza* “vatanımıza” (<Ar. vaṭan) (TD, 10/15), *Tēmuzde* “temmuzda” (<Ar. temmūz) (TD, 20/36), *yeTim* “yetim” (<Ar. yetīm) (THA, 1/1), *ēḫTiyā* “ihtiyar” (<Ar. iḥtiyār) (THA, 1/91), *peşTemal* “peştamal” (<Far. puştmāl) (THA, 2/264), *vucuT* “vücut” (<Ar. vucūd) (THA, 3/419), *memlekeT* “memleket” (<Ar. memleket) (ADKA, 5/17), *emaneT* “emanet: nişan” (<Ar. emānet) (ADKA, 24/68), *şarTlarıná* “şartlarına” (<Ar. şart) (ADKA, 25/49), *Tahda* “tahta” (<Far. taḥte) (ADKA, 25/106), *usTası* “ustası” (<Far. ustād) (GİYA, 8/5), *devleT* “devlet” (<Ar. devlet) (GİYA, 24/39), *Türbe* “türbe” (<Ar. türbe) (GİYA, 24/60), *ḥaḳTa* “hafta” (<Far. ḥafte) (GİYA, 90/14).

Taramalarda tespit edilen Arapça ve Farsça kökenli sözlerdeki ünsüzler tabloda belirtilmiştir:

Tablo 3: Ünsüzler

	Süreklî									Süreksiz		
	Sızıcı			Yarı Sızıcı		Akıcı				Tonlu	Yarı Tonlu	Tonsuz
	Tonlu	Yarı Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Burun	Ağız					
							Yanak	Titrek	Yarı Ünlü			
Çift Dudak				ṽ		m				b	P	p
Diş-Dudak	v	F	f									
Diş-Diş Eti	z	S	s	ẓ		n				d, ḍ	T	t
Diş Eti-Ön Damak	j	Ş	ş	ع, ʿg	ê, ḳ			í		c, c̣	Ç	ç, ç̣
Ön Damak						ń	l, ḷ, l̥	r, ṛ, r̥	y, ỵ	g, g̣	K	k, ḳ
Orta Damak												k̄
Arka Damak	ğ, ğ̣		ḥ							ğ	Ḳ	ḳ
Gırtlak			h, ḥ							g		

İlgili sözlerde, STT'deki ünsüzlere ek olarak bulunan ünsüzlerin bölge ağızlarındaki kullanımı tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4: Ünsüzlerin Bölge Ağzlarına Göre Dağılımı

Ünsüzler	é	ç	ç	ê	é	ğ	ğ	ğ	‘g	h	h	k	k	k	k	í	ñ	ř	ř	ř	z	ğ	l	r	y	Ç	F	K	Ç	P	S	Ş	T
Kaynaklar																																	
TYA	V	K	V	K	Y	V	Y	V	Y	K	V	V	V	K	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	K	K	K	V	K	V	V	V	V	Y	V	
TD	V	Y	V	Y	Y	V	Y	V	Y	V	Y	V	V	Y	Y	V	K	Y	Y	K	K	Y	Y	Y	V	K	V	V	V	Y	Y	V	
RIÄ	V	Y	V	Y	K	V	Y	V	K	V	Y	V	V	Y	V	V	K	V	Y	Y	K	Y	Y	Y	Y	Y	Y	V	Y	Y	Y	Y	
THA	V	Y	V	Y	Y	V	K	Y	K	V	Y	V	V	Y	V	Y	Y	V	Y	V	Y	Y	Y	Y	K	Y	Y	Y	K	Y	Y	V	
ADKA	K	K	Y	Y	Y	V	Y	V	Y	Y	V	V	V	Y	Y	V	Y	V	V	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	K	K	V	Y	Y	V
AZKA	Y	Y	Y	Y	Y	V	Y	Y	Y	V	Y	V	Y	Y	Y	V	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	K	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y
GiYA	Y	K	Y	K	Y	V	Y	V	Y	Y	V	V	V	K	Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	K	Y	K	V	V	V	V	V	V	K	V	
V: Var (Yaygın) Y: Yok K: Kısmen (Çok az)																																	

V: Var (Yaygın) Y: Yok K: Kısmen (Çok az)

2.3. Ünlülerle İlgili Ses Olayları

2.3.1. Ünlü Uyumu⁴⁸

Türkçe sözlerde kök hece ünlülerinin taşıdıkları kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine göre öteki hece ünlülerine yaptığı etki sonucunda ortaya çıkan benzeşme sistemidir (Korkmaz, 2007: 229). Türkçede ünlü uyumu genellikle “kalınlık-incelik uyumu” ve “düzlük-yuvarlaklık uyumu” olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde bu iki ünlü uyumuna ek olarak “genişlik-darlık uyumu”ndan da söz etmek mümkündür.

2.3.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Yalın veya eklerle uzatılmış olan Türkçe veya Türkçeleşmiş bazı alıntı sözlerde, ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık-incelik niteliğinin ondan sonraki hecelerde de yer alması kuralıdır (Korkmaz, 2007: 51). Türkçede kalınlık-incelik uyumunun incelendiği noktalar, genellikle diğer dillerden alıntılanan sözler ve bu sözlerle getirilen eklerle ilgilidir. Alıntı sözlerin büyük bir kısmı kalınlık-incelik uyumunu sağlamamaktadır. Bu sözler, Türkiye Türkçesi ağızlarında incelmeye ve kalınlaşma temayülünde ilerleyici, gerileyici ve ilerleyici-gerileyici benzeşmeyle uyuma sokulur. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde de çoğu zaman bu benzeşme yollarıyla kalınlık-incelik uyumu sağlanmaktadır.

2.3.1.1.1. İlerleyici Benzeşme Yoluyla

İncelmeye ve kalınlaşma şeklinde bir temayül gösteren bu benzeşmenin olduğu örnekler DKBA’da oldukça fazladır.

⁴⁸ Bu başlık altında gösterilen ses değişimleri, daha sonra “ünlü değişimleri”nde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

İncelme Olayları Sonucu Kalınlık-İncelik Uyumunun Sağlanması:

a > e değişmesiyle: *gener* (<*genera*) “kenar” (<Far. *kenār*) (TYA, 30/59), *pilav* “pilav” (<Far. *pelāv/pilāv*) (TYA, 41/37), *fıyet* “fiyat” (<Ar. *fī āt*) (TYA, 97/32), *mezer* (<*mezeri*) “mezar” (<Ar. *mezār*) (TYA, 163/29), *sifte* “siftah” (<Ar. *istiftāh*) (TD, 4/18), *mesele* “mesela” (<A. *meselā*) (TD, 23/3; RİA, 51/46), *defe* “defa” (<Ar. *def’a*) (RİA, 41/119), *ille* “illa” (<Ar. *illā*) (THA, 11/1620; ADKA, 4/110; GİYA, 20/84), *fıyeT* (<*fıyeTi*) “fiyat” (THA, 20/4055), *keneT* (<*keneTindā*) “kenar” (THA, 24/4668), *edebiyet* “edebiyat” (<Ar. *edebiyāt*) (GİYA, 7/53), *ezen* “ezan” (<Ar. *ezān*) (GİYA, 9/22), *evliye* (<*evliyeydi*) “evliya” (<Ar. *evliyā*) (GİYA, 47/25), *edref* (<*edrefında*) “etraf” (<Ar. *eṭrāf*) (GİYA, 78/72).

a > i değişmesiyle: *iliç milaç* “ilaç milaç” (<Ar. *‘ilāc*) (TYA, 1/6).

u > ü değişmesiyle: *memnün* “memnun” (<Ar. *memnūn*) (TYA, 21/1), *nüfus* “nüfus” (<Ar. *nufūs*) (TYA, 124/3; GİYA, 53/1), *süKüt* “sükût” (<Ar. *sukūt*) (TD, 17/7), *hücüm* “hücum” (<Ar. *hucūm*) (TD, 89/21), *mekdüP* “mektup” (<Ar. *mektüb*) (GİYA, 58/10), *memnün* (<*memnünüm*) “memnun” (GİYA, 60/16).

Kalınlıklaşma Olayları Sonucu Kalınlık-İncelik Uyumunun Sağlanması:

e > a değişmesiyle: *huraſa* “hurafe” (<Ar. *hurāfe*) (TYA, 43/4), *halan* “halen” (<Ar. *hālen*) (TYA, 16/26), *habar* (<*habarım*) “haber” (<Ar. *haber*) (TYA, 79/1), *avara* “avare” (<Far. *āvāre*) (TYA, 148/38), *zattan* “zaten” (<Ar. *zāten*) (TYA, MDD), *aſat* “âfet” (<Ar. *āfet*) (TD, 5/17), *sahta* (<*sahtadu*) “sahte” (<Far. *sāhte*) (TD, 58/3), *taka* “takke” (<Ar. *tākiye*) (RİA, 1/50), *kaſtan* “kasten” (<Ar. *kaſden*) (RİA, 31/10), *darba* “darbe” (<Ar. *darbe*) (RİA, MDD), *tana* “tane” (<Far. *dāne*) (THA, 12/1984), *baḥça* (<*baḥçaya*) “bahçe” (<Far. *bāğçe*) (THA, 26/4780), *bazan* “bazen” (<Ar. *ba’zen*) (THA, 12/2109; GİYA, 84/50), *baḥça* (<*baḥçalarda*) “bahçe” (AZKA, 64/1), *ayſa* “Ayşe” (<Ar. *‘āiſe*) (GİYA, 6/97), *apTas* (<*apTassız*) “abdest” (<Far. *āb + dest*) (GİYA, 43/30), *ataſ* (<*ataſda*) “ateş” (<Far. *āteſ*) (GİYA, 54/86).

i > a değişmesiyle: *saḥab* “sahip” (<Ar. *ſāhib*) (TYA, 113/53), *vallaha* “vallahî” (<Ar. *vallahî*) (THA, 2/252), *sahap* (<*sahaplanmışler*) “sahip” (TD, 42/26), *caḥal* “cahil” (<Ar. *cāhil*) (GİYA, 50/32), *sahap* (<*sahapları*) “sahip” (GİYA, 80/66).

i > ı değişmesiyle: *naſıb* (<*naſıbımız*) “nasip” (<Ar. *naſīb*) (TYA, 4/40), *yaḥnı* (<*yaḥnısını*) “yahni” (<Far. *yaḥnī*) (TYA, 42/68), *faḫır* (<*faḫırlar*) “fakir” (<Ar. *faḫīr*) (TYA, 92/32), *vaḫıt* “vakit” (<Ar. *vaḫt*) (TYA, 96/40; GİYA, 22/1), *árazi* (<*arázımız*) “arazi” (<Ar. *erāzī*) (TYA, 161/6), *dāḫıl* “dahil” (<Ar. *dāḫil*) (TD, 1/42), *faḫır* “fakir” (<Ar. *faḫīr*) (TD, 38-39/116; GİYA, 10/25), *çaḫıl* “cahil” (<Ar. *cāhil*) (TD, 75/34), *hayın* (<*hayındır*) “hain” (<Ar. *ḥā’in*) (TD, 109/37),

zābıT (<*zābıTımu*z) “zabit” (<Ar. *zābiṭ*) (TD, 115/33), *muḥacır* “muḥacir” (<Ar. *muhācir*) (TD, 117/10), *tārīḥ* (<*tārīḥa*) “tarīḥ” (<Ar. *tārīḥ*) (RĪA, 27/21), *camı* “camı” (<Ar. *cāmi*) (GİYA, 4/27), *yani* “yani” (<Ar. *ya’ni*) (GİYA, 13/15), *zahıḥ* (<*zahıḥı*) “sahip” (<Ar. *ṣāḥib*) (GİYA, 66/147).

i > u değişmesiyle: *habus* (<*habusa*) “hapis” (<Ar. *ḥabs*) (TD, 11/22), *zābut* (<*zābuti*) “zabit” (<Ar. *zābiṭ*) (TD, 16/13), *vaḳut* “vakit” (<Ar. *vaḳt*) (TD, 58/7).

ü > u değişmesiyle: *ḡuzul* “gusül” (<Ar. *ḡusl*) (TYA, 3/15).

2.3.1.1.2. Gerileyici Benzeşme Yoluyla

Gerileyici benzeşme yoluyla alıntı sözcüklerin kalınlık – incelik uyumuna sokulması da DKBA’da çok yaygın bir durumdur. İncelme ve kalınlaşma şeklinde bir temayül gösteren bu benzeşmenin olduğu örnekler oldukça fazladır.

Ünlü İncelmesi Sonucu Kalınlık-İncelik Uyumunun Sağlanması:

a > e değişmesiyle: *esker* (<*eskerde*) “asker” (<Ar. ‘asker) (TYA, 13/8), *tene* “tane” (<Far. *dāne*) (TYA, 42/8), *nesip* “nasip” (<Ar. *naṣīb*) (TYA, 56/28), *peḥçe* (<*peḥçede*) “bahçe” (<Far. *bāḡçe*) (TYA, 72/30), *tebi* “tabii” (<Ar. *ṭabī’i*) (TD, 14/19; THA, 6/831), *şeir* (<*şeirler*) “şair” (<Ar. *ṣā’ir*) (TD, 16/21), *teḳsim* “taksim” (<Ar. *taḳsīm*) (TD, 38-39/75), *kerip* “garip” (<Ar. *ḡarīb*) (RĪA, 11/83), *hezret* “hazret” (<Ar. *ḥazret*) (RĪA, 26/66), *hedise* “hadise” (<Ar. *ḥādīse*) (RĪA, 30/42), *vesiyet* “vasiyet” (<Ar. *vaṣiyyet*) (RĪA, 40/39), *veziyet* (<*veziyetımu*z) “vaziyet” (<Ar. *vāḏ’iyyet*) (RĪA, 43/1), *hemdi* “Hamdi” (<Ar. *ḥamdī*) (THA, 4/558), *henife* (<*henifedā*) “Hanife” (<Ar. *ḥanīfe*) (THA, 4/541), *kedir* “Kadir” (<Ar. *ḡadīr*) (THA, 5/591), *meni* (<*menilar*) “mâni” (<Ar. *ma’ni*) (AZKA, 75/4), *teze* “taze” (<Far. *tāze*) (GİYA, 22/44), *esger* (<*esgerdeyken*) “asker” (GİYA, 42/90), *eteş* (<*eteşimiz*) “ateş” (<Far. *āteş*) (GİYA, 82/36).

ı > i değişmesiyle: *Kismet* “kısmet” (<Ar. *ḳismet*) (ADKA, 2/119).

u > ü değişmesiyle: *süret* (<*sürette*) “suret” (<Ar. *ṣūret*) (TD, 122/104).

Ünlü Kalınlaşması Sonucu Kalınlık-İncelik Uyumunun Sağlanması:

e > a değişmesiyle: *tazḡah* “tezgâh” (<Far. *destḡāh*) (TYA, 106/13), *ayvaḥ* “eyvah” (<Far. *eyvāh*) (TD, 15/31), *asas* “esas” (<Ar. *esās*) (RĪA, 2/74; GİYA, 37/1), *hasab* “hesap” (<Ar. *ḥisāb*) (RĪA, 2/200), *‘aza* “ceza” (<Ar. *ceẓā’*) (RĪA, 9/37), *abat* (<*abatta*) “ebat” (<Ar. *eb’ād*) (RĪA, 19/20), *zaval* “zeval” (<Ar. *zevāl*) (THA, 6/889), *marak* (<*marakḥıym*) “merak” (<Ar. *merak*) (GİYA, 1/44), *mamur* (<*mamuru*) “memur” (<Ar. *me’ mūr*) (GİYA, 51/47).

e > u değişmesiyle: *cevab* “cevap” (<Ar. cevāb) (RİA, 24/14), *cuvap* “cevap” (GİYA, 13/53).

i > ı değişmesiyle: *mıkdar* (<*mıkdarını*) “miktar” (<Ar. miqdār) (TYA, 70/20).

ü > a değişmesiyle: *maḳafat* “mükâfat” (<Ar. mukāfāt) (RİA, 20/68).

ü > u değişmesiyle: *nufus* (<*nufusdaki*) “nüfus” (<Ar. nufūs) (TYA, 74/2), *muḳafat* “mükâfat” (<Ar. mukāfāt) (TD, 5/19), *ruzḡar* “rüzgâr” (<Far. rūzgār) (TD, 48/20), *mubā* (<*mubātır*) “mübah” (<Ar. mubāḥ) (TD, 110/15), *Tuṣman* “düşman” (<Far. duṣmān) (TD, 115/17), *hućum* “hücum” (<Ar. hucūm) (RİA, 1/124), *dunya* “dünya” (<Ar. dunyā) (RİA, 1/145), *tukan* (<*tukana*) “dükkân” (<Ar. dukkān) (RİA, 10/260), *muraćaat* “müracaat” (<Ar. murāca‘at) (RİA, 36/16), *vucuT* “vücut” (<Ar. vucūd) (THA, 3/419), *nufus* “nüfus” (THA, 4/568; GİYA, 1/31), *rūzgar* (<*rūzgarlı*) “rüzgâr” (THA, 5/805), *muṛacāt* “müracaat” (<Ar. murāca‘at) (THA, 6/915), *tucca* “tüccar” (<Ar. tuccār) (ADKA, 2/60), *vucut* (<*vucudundan*) “vücut” (GİYA, 81/5).

2.3.1.1.3. İlerleyici-Gerileyici Benzeşme Yoluyla

İlgili sözcüklerin bir kısmında a > e şeklinde incelmeye olayıyla iç sesteki farklı ünlü, yanındaki ünlülere benzeyerek kalınlık-incelik uyumunu sağlamıştır. Bu durumun örnekleri sınırlı sayıda.

meleyike (<*meleyikeleṛ*) “melaike” (<Ar. melā’ike) (RİA, 40/52), *edelet* “adalet” (<Ar. ‘adālet) (RİA, MDD), *meremet* “merhamet” (<Ar. merḥamet) (TD, 71/20), *hikeye* (<*hikeyeseni*) “hikâye” (<Ar. ḥikāye) (THA, 17/3455), *ceneze* “cenaze” (<Ar. cenāze) (GİYA, 58/33).

Birkaç örnekte ise ortadaki ünlünün sözcük bünyesinde bulunan diğer ünlüleri kendine benzettiği görülmüştür:

barabar “beraber” (<Far. berāber) (TYA, 20/5; TD, 50-51/31; RİA, 2/19), *asāsan* “esasen” (<Ar. esāsen) (TD, 14/2), *emeliyet* “ameliyat” (<Ar. ‘ameliyyāt) (GİYA, 13/12).

2.3.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumunun Yarım Kalması

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerin bir kısmı, incelmeye ve kalınlaşma olayları sonucunda kalınlık-incelik uyumuna girerken bir kısmının da bütün ünlüleri bu uyuma tabi olmamaktadır. Bu durum da uyumun yarım kalmasına neden olmaktadır. DKBA’da kalınlık-incelik uyumunun yarım kalmasında ince/kalın ünlülerin yanı sıra yarı kalın/ince ünlüler de büyük bir rol oynamaktadır.

Ünlü İncelmesi Sonucu Kalınlık-İncelik Uyumunun Yarım Kalması:

ā > e / á / ü değişmesiyle: *beráber* “beraber” (<Far. berāber) (TYA, 43/28), *erazi* “arazi” (<Ar. erāzī) (TYA, 181/2), *heziran* “haziran” (<Ar. ḥazīrān) (TD, 5/14), *ehali* “ahali” (<Ar. ahālī) (TD, 19/83), *hāreket* “hareket” (<Ar. ḥareket) (TD, 55/13), *ḳátliam* “katliam” (<Ar. ḳatl-i ‘āmm) (RĪA, 1/107), *ḥáber* “haber” (<Ar. ḥaber) (RĪA, 18/91), *munakaṣe* “münakaşa” (<Ar. munāḳaṣa) (RĪA, 44/20), *emeliyat* (<*emeliyatle*) “ameliyat” (<Ar. ‘ameliyyāt) (RĪA, 57/2), *peṣTemal* “peştamal” (<Far. puṣtmāl) (THA, 2/264), *helāl* “helal” (<Ar. ḥalāl) (THA, 5/807), *hevadīs* “havadis” (<Ar. ḥavādīs) (THA, 7/1157), *aḳeyip* (<*aḳeyibīma*) “acayip” (<Ar. ‘acā’ib) (THA, 26/4978), *meṣaket* “meşakkat” (<Ar. meṣaḳḳat) (ADKA, 28/10), *nevzát* (<*nevzátın*) “Nevzat” (<Far. nev-zād) (ADKA, 28/31), *verán* (<*verānda*) “vıran” (<Far. vīrān) (AZKA, 29/2), *ezrail* “Azrail” (<Ar. ‘azrā’īl) (GİYA, 7/14), *tábi* “tabii” (<Ar. ṭabī’ī) (GİYA, 87/12).

a > i / í değişmesiyle: *hiziṛan* “haziran” (<Ar. ḥazīrān) (RĪA, 34/1), *muhibbet* “muhabbet” (<Ar. maḥabbet) (RĪA, 44/18).

ı > i / í değişmesiyle: *ḳismet* (<*ḳismetleri*) “kısmet” (<Ar. ḳismet) (TD, 10/13), *ḳiyet* (<*ḳiyetlidu*) “kıymet” (<Ar. ḳiyet) (RĪA, 2/201), *ḳiyamet* “kıyamet” (<Ar. ḳiyāmet) (ADKA, 19/9).

u > i değişmesiyle: *rudibet* (<*rudibetli*) “rutubet” (<Ar. ruṭūbet) (TYA, 148/82).

u > ú değişmesiyle: *fuzúli* “fuzuli” (<Ar. fuṣūlī) (TD, 19/90), *mevcút* (<*mevcúttur*) “mevcut” (<Ar. mevcūd) (TD, 50-51/34).

Ünlü Kalınlaşması Sonucu Kalınlık-İncelik Uyumunun Yarım Kalması:

e > a / á / ü değişmesiyle: *másála* “mesela” (<Ar. meselā) (TYA, 2/15), *mentabur* “mendebur” (<Far. mendebur) (TD, 41/11), *āsnaf* “esnaf” (<Ar. eṣnāf) (TD, 86/132), *acamī* (<*acamīyuk*) “acemi” (<Ar. ‘acemī) (TD, 107/34), *ḳaphane* (<*ḳaphanei*) “cephane” (<Far. cebe + ḥāne) (TD, 115/19), *baraber* “beraber” (<Far. berāber) (RĪA, 2/4; GİYA, 84/48), *dārhal* “derhâl” (<Far. der + Ar. ḥāl) (RĪA, 26/67), *ḳurḃát* “gurbet” (<Ar. ğurbet) (RĪA, 43/5), *berabár* “beraber” (ADKA, 15/54), *dávam* “devam” (<Ar. devām) (GİYA, 42/40).

i > ı / í değişmesiyle: *misafir* (<*misafirları*) “misafir” (<Ar. musāfir) (TYA, 41/26), *insan* “insan” (<Ar. insān) (TYA, 60/23), *ḥaziran* “haziran” (<Ar. ḥazīrān) (TYA, 148/81), *tārīf* “tarif” (<Ar. ta’rīf) (TD, 38-39/82), *faḳír* (<*faḳírim*) “fakir” (<Ar. faḳīr) (TD, 38-39/113), *ḡalība* “galiba” (<Ar. ḡalibā) (THA, 12/2132), *vazífe* (<*vazífesi*) “vazife” (<Ar. vazīfe) (THA, 5/731), *misafir* “misafir” (ADKA, 1/265), *iṣṭıḡal* “iştiḡal” (<Ar. iṣṭiḡāl) (GİYA, 8/45), *iḥtiyār* “ihtiyar” (<Ar. iḥtiyār) (GİYA, 11/37).

i > u değişmesiyle: *entaru* (<*entaru*) “entari” (<Ar. ‘anterī) (AZKA, 73/1), *musafir* “misafir” (<Ar. *musāfir*) (GİYA, 70/68).

ü > u / ú değişmesiyle: *musade* (<*musadenizle*) “müsaade” (<Ar. *musā‘ade*) (TYA, 94/28), *músliman* (<*múslimanlar*) “Müslüman” (<Ar. *muslim* + Far. -ān) (TD, 8/26), *húkúmet* “hükümet” (<Ar. *hukümet*) (TD, 14/24), *mubarek* (<*mubareú*) “mübarek” (<Ar. *mubārek*) (TD, 125/184), *rúyā* (<*rúyāsina*) “rüya” (<Ar. *ru’yā*) (RİA, 18/74), *musliman* “Müslüman” (RİA, 26/72; AZKA, 26/3), *tesādúf* “tesadüf” (<Ar. *teşāduf*) (GİYA, 6/6).

2.3.1.3. Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması

Kalınlık-incelik uyumunun bozulması, sözcük kökünde veya ekteki ünlülerin incelmesi ya da kalınlaşmasıyla meydana gelmektedir. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözcüklere bakıldığında, köklerindeki ünlülerin tam veya yarı incelme ve kalınlaşmayla farklılaşarak kalınlık-incelik uyumunu bozduğu örneklerin oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Ünlü İncelmesi Sonucu Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması:

Genellikle ön ve iç seste görülen bu durumun ortaya çıkmasında “l, m, n, r, y, ş, t, z” inceltici ünsüzlerinin büyük bir etkisi vardır.

a > e / á / ü değişmesiyle: *taráf* (<*taráf*dan) “taraf” (<Ar. *ṭaraf*) (TYA, 11/13), *teraf* (<*teraf*ında) “taraf” (TYA, 34/3), *nemaz* “namaz” (<Far. *nemāz*) (TYA, 76/1), *ekrāba* “akraba” (<Ar. *akribā*) (TYA, 104/13), *temam* “tamam” (<Ar. *temām*) (TYA, 119/47), *remazan* “Ramazan” (<Ar. *ramažān*) (TYA, 122/79), *zāman* “zaman” (<Ar. *zamān*) (TD, 1/7), *sofrā* (<*sofrāya*) “sofra” (<Ar. *sufre*) (TD, 2/7), *heyat* “hayat” (<Ar. *ḥayāt*) (TD, 3/13), *ellah* “Allah” (<Ar. *allah*) (TD, 6/40), *heyvan* (<*heyvanlar*) “hayvan” (<Ar. *ḥayvān*) (TD, 16/62), *arse* (<*arsei*) “arsa” (<Ar. ‘arša) (TD, 19/6), *hemam* (<*hemama*) “hamam” (<Ar. *ḥammām*) (TD, 33/49), *zāman* “zaman” (RİA, 2/25), *heyran* “hayran” (<Ar. *ḥayrān*) (RİA, 2/152), *ehlāk* “ahlak” (<Ar. *aḥlāk*) (RİA, 2/206; ADKA, 28/32), *fakēt* “fakat” (<Ar. *faḫat*) (RİA, 18/92), *fayde* “fayda” (<Ar. *fā‘ide*) (RİA, 22/99), *ehbap* (<*ehbaplarım*) “ahbap” (<Ar. *aḥbāb*) (RİA, 52/23), *saet* “saat” (<Ar. *sā‘at*) (THA, 6/899), *meyva* “meyve” (<Far. *mī‘ve*) (THA, 6/1006), *heṛam* “haram” (<Ar. *ḥarām*) (THA, 14/2632), *cume* “cuma” (<Ar. *cum‘a*) (THA, 17/3223), *kadār* “kadar” (<Ar. *ḫadar*) (ADKA, 1/178), *fazlá* “fazla” (<Ar. *fazla*) (ADKA, 20/42), *felan* “falan” (<Ar. *fulān*) (ADKA, 26/71), *Ḳeza* “kaza” (<Ar. *ḫazā‘*) (ADKA, 29/7), *fuḫare* (<*fuḫareluḫ*) “fukara” (<Ar. *fūḫarā*) (AZKA, 31/4), *emma* “ama” (<Ar. *amma*) (GİYA, 11/31), *kebul* “kabul” (<Ar. *ḫabūl*) (RİA, 40/7), *serhoş* (<*serhoşlara*) “sarhoş” (<Far. *ser* + *hoş*) (GİYA, 51/11), *zenaāt* “zanaat” (<Ar. *šinā‘at*) (GİYA, 66/147), *çarşáf* (<*çarşáfın*) “çarşaf” (<Far. *ḫāder* + *şeb*) (GİYA, 87/105).

a > i / í değişmesiyle: *hafdí* (<*hafdíye*) “hafta” (<Far. hefte) (TYA, 2/56), *hocí* (<*hocíya*) “hoca” (<Far. hāce) (TYA, 42/17). *tiraf* (<*tirafí*) “taraf” (<Ar. ʔaraf) (TYA, 116/22), *hasdí* (<*hasdíya*) “hasta” (<Far. haste) (TYA, 132/35), *sabí* (<*sabíya*) “sabah” (<Ar. şabāh) (THA, 17/3404).

ı > e / é değişmesiyle: *ğayse* “kayıısı” (<Far. kayşī) (TYA, 93/17), *ayne* “aynı” (<Ar. ‘ayn + Far. -i) (TD, 47/14), *ayne* “aynı” (RĬA, 2/183), *çadeş* (<*çadeşe*) “çadır” (<Far. çāder) (RĬA, 40/104), *kağet* (<*kaęedümdä*) “kâğıt” (<Far. kâğaz) (THA, 4/568), *nasé* “nasıl” (<T. ne + Ar. aşl) (THA, 17/3405).

ı > i / í değişmesiyle: *bazí* (<*bazíye*) “pazı” (<Far. pāzī) (TYA, 46/1), *bazí* “bazı” (<Ar. ba‘ż) (TYA, 55/64), *hazír* “hazır” (<Ar. hāzır) (TYA, 60/10), *sihhat* “sıhhat” (<Ar. şihhat) (TYA, 117/93), *islah* “ıslah” (<Ar. işlāh) (TYA, 159/16), *hací* “hacı” (<Ar. hācc) (TD, 28/41), *hizar* “hızır” (<Far. harās) (TD, 31/37), *raķi* “rakı” (<Ar. ‘araķī) (TD, 43-44/26; ADKA, 33/53), *camış* “camız” (<Ar. cāmūs) (TD, 38-39/115), *sınıf* (<*sınıfindeydım*) “sınıf” (<Ar. şinf) (TD, 93/24), *aynı* “aynı” (<Ar. ‘ayn + Far. -i) (RĬA, 1/52), *ayıp* “ayıp” (<Ar. ‘ayb) (RĬA, 3/56), *hazir* “hazır” (RĬA, 5/29), *çarşı* (<*çarşıya*) “çarşı” (<Far. çār + sū) (RĬA, 7/13), *lāzim* “lazım” (<Ar. lāzim) (RĬA, 10/152), *āşık* “âşık” (<Ar. ‘āşık) (RĬA, 26/53), *nasil* “nasıl” (<T. ne + Ar. aşl) (AZKA, 21/4), *řazi* “razı” (<Ar. rāzī) (THA, 1/62), *aķir* (<*aķirā*) “ahır” (<Far. āhūr) (THA, 2/97), *hatířa* “hatıra” (<Ar. hāṭira) (THA, 11/1806), *şifat* (<*şifattîş*) “Rıfat” (<Ar. rifā‘at) (THA, 16/3048), *razi* “razı” ADKA, 2/84), *hırkam* “hırkam” (<Ar. hırka) (ADKA, 5/204), *hatira* “hatıra” (ADKA, 11/284), *çarşı* (<*çarşıde*) “çarşı” (ADKA, 14/21), *kırmızı* “kırmızı” (<Ar. kırmizī) (ADKA, 16/71), *naķış* “nakış” (<Ar. nakş) (AZKA, 69/2), *israr* “ısrar” (<Ar. işrār) (GĬYA, 28/4).

u > i değişmesiyle: *turşı* “turşu” (<Far. turşī) (TYA, 178/90), *divar* “duvar” (<Far. dīvār) (TD, 15/7), *tohim* (<*tohimi*) “tohum” (<Far. tuḥm) (ADKA, 5/206).

u > ü / ú deęişmesiyle: *maḥsül* “mahsul” (<Ar. maḥşül) (TYA, 18/22), *mútfak* (<*mútfakta*) “mutfak” (<Ar. maṭbah) (TD, 85/14), *hüdút* (<*hüdútumuze*) “hudut” (<Ar. ḥudūd) (TD, 93/25), *gavúr* (<‘gavúrlā) “gâvur” (<Far. gebr) (THA, 3/442), *dúva* (<*dúvayí*) “dua” (<Ar. du‘ā) (THA, 16/3278), *usül* “usul” (<Ar. uşül) (GĬYA, 48/34), *ķabül* “kabul” (<Ar. ķabül) (GĬYA, 76/88).

Ünlü Kalınlaşması Sonucu Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması:

Kelime kökündeki ünlülerin kalınlaşmasına bağlı ortaya çıkan uyum bozukluğunun örnekleri şu şekildedir:

e > a / á / ü değişmesiyle: *harges* “herkes” (<Far her + kes) (TYA, 83/6), *kemenÇá* (<*kemenÇá*nin) “kemençe” (<Far. kemānçe) (TYA, 137/23), *kedan* (<*kedandan*) “keten” (<Ar. kettān) (TYA, 148/54), *háman* “hemen” (<Far hemān) (TYA, 156/25), *heman* “hemen” (TD, 11/21), *şahit* “şehit” (<Ar. şehīd) (TD, 19/77), *ajder* “ejder” (<Far. ejder) (TD, 45/27), *tāslim* “teslim” (<Ar. teslīm) (TD, 63/6) *berekat* “bereket” (<Ar. bereket) (RĪA, 22/106), *tāslim* “teslim” (<Ar. teslīm) (RĪA, 41/11), *ável* “evvel” (<Ar. evvel) (RĪA, 48/43), *hārkes* (<*hārkesTen*) “herkes” (<Far. her + kes) (THA, 1/62), *eziyaT* (<*eziyaTīmīz*) “eziyet” (<Ar. eziyyet) (THA, 2/145), *sebaP* “sebeb” (<Ar. sebeb) (THA, 2/168), *haves* (<*havesina*) “heves” (<Ar. heves) (THA, 7/1089), *merdivan* “merdiven” (<Far. nerdubān) (AZKA, 51/1), *meza* (<*mezam*) “meze” (<Far. meze) (AZKA, 54/2), *mīda* (<*mīdan*) “mide” (<Ar. mi‘de) (GĪYA, 20/25), *melham* “merhem” (<Ar. merhem) (GĪYA, 30/43), *hizmat* “hizmet” (<Ar. ḥidmet) (GĪYA, 59/30).

e > ó değişmesiyle: *yóymiyē* (<*yóymiyecilik*) “yevmiye” (<Ar. yevmiyye) (TYA, 144/14).

i > a değişmesiyle: *tesella* (<*tesellamız*) “teselli” (<Ar. tesellī) (GĪYA, 21/38).

i > ı / í değişmesiyle: *zengin* “zengin” (<Far. sengīn) (TYA, 42/39), *peynir* (<*peynirımız*) “peynir” (<Far. penīr) (TYA, 85/27), *zengīn* (<*zengīndī*) “zengin” (TD, 24/14), *hizmet* (<*hizmetini*) “hizmet” (<Ar. ḥidmet) (RĪA, 17/1), *mevlit* “mevlit” (<Ar. mevlid) (ADKA, 4/67), *incir* “incir” (<Far. encīr) (ADKA, 13/243), *incir* (<*incirun*) “incir” (AZKA, 4/4), *zeytin* “zeytin” (<Ar. zeytūn) (AZKA, 32/2), *ibrik* “ibrik” (<Ar. ibrik) (GĪYA, 10/8), *hizmet* (<*hizmetçileri*) “hizmet” (GĪYA, 13/64).

i > u değişmesiyle: *şuşe* “şişe” (<Far. šīše) (RĪA, 41/29), *heruf* “herif” (<Ar. ḥarīf) (RĪA, 44/30), *tebeşur* “tebeşir” (<Far. tebāšīr) (RĪA, 48/33), *mevlut* “mevlit” (<Ar. mevlid) (THA, 19/3707), *metun* (<*metunlān*) “Metin” (<Ar. metīn) (ADKA, 20/97), *izun* “izin” (<Ar. izn) (ADKA, 26/90).

ö > o / ó değişmesiyle: *omri* “ömrü < ömür-ü” (<Ar. ‘umr) (TD, 25/74; RĪA, 5/35), *nóbet* “nöbet” (<Ar. nevbet) (THA, 19/3519), *nobeT* (<*nobeTi*) nöbet” (THA, 17/3319), *tóvbe* “tövbe” (<Ar. tevbe) (ADKA, 33/47), *tóbe* “tövbe” (GĪYA, 6/15).

ü > u / ú değişmesiyle: *müdür* (<*müdürleri*) “müdür” (<Ar. mudir) (TYA, 77/35), *müşderek* (<*müşderek*tir) “müşterek” (<Ar. muşterek) (TYA, 144/4), *muddet* “müddet” (<Ar. muddet) (TYA, 145/12), *şükur* “şükür” (<Ar. şukr) (TD, 19/50), *muķemmel* “mükemmel” (<Ar. mukemmel) (TD, 24/9), *ummet* (<*ummeti*) “ümmet” (<Ar. ummet) (TD, 46/44), *ķüfur* “küfür” (<Ar. kufr) (TD, 99/63), *múdet* “müddet” (TD, 124/10), *túfek* “tüfek” (<Far. tufeng) (RĪA, 1/3), *ķunki* “çünkü” (<Far. ķūn + ki) (RĪA, 1/168), *muķellef* “mükellef” (<Ar. mukellef) (RĪA, 40/93), *henuz* “henüz” (RĪA, 43/14), *turbe* (<*turbesi*) “türbe” (<Ar. turbe) (THA, 5/581), *teşekkūr* “teşekkür” (<Ar.

teşekkür) (THA, 8/1376), *mu'cever* “mücevher” (<Ar. mucevher) (THA, 17/3253), *muzeyyen* (<*muzeyyene*) “Müzeyyen” (<Ar. muzeyyen) (ADKA, 4/23), *tufek* “tüfek” (ADKA, 7/60), *muhendis* “mühendis” (<Ar. muhendis) (ADKA, 15/150), *dürüst* “dürüst” (<Far. durust) (ADKA, 26/121).

2.3.1.4. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Türkçe kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu izleyen hecelerdeki ünlülerin kelimenin ilk hecesi düz ünlülü ise düz, yuvarlak ünlülü ise dar-yuvarlak veya geniş-düz olarak gelmesi kuralıdır (Korkmaz, 2007: 151). Bazı alıntı sözcüklerin köklerine bakıldığında bu sözcüklerin STT’de düzlük-yuvarlaklık uyumuna sahip olmazken DKBA’da son hecelerindeki u > ı değişmesiyle uyuma tabi olduğu görülmektedir. Bu durumun örnekleri sınırlı sayıdadır:

mevcut (<*mevcuttur*) “mevcut” (<Ar. mevcūd) (TD, 70/12), *pabıç* (<*pabıcım*) “pabuç” (<Far. pā-pūş) (TYA, 21/43), *pampık* (<*pampıknan*) “pamuk” (<Far. panbuk) (GİYA, 8/92), *sabın* “sabun” (<Ar. şābūn) (GİYA, 21/29), *kaabil* “kabul” (<Ar. kabūl) (GİYA, 47/16).

2.3.1.4.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Bazı alıntı sözcüklerin kökleri STT’de düzlük-yuvarlaklık uyumuna sahipken DKBA’da son hecelerinde ı / i > u / ü / ú ve ü > i değişmelerine uğrayarak bu uyumu kaybetmiştir. Bu durumun örnekleri oldukça fazla olmakla birlikte bazıları şunlardır:

naḥuş (<*naḥuşlu*) “nakış” (<Ar. naḫṣ) (TYA, 8/2), *mūmgin* “mümkün” (<Ar. mumkin) (TYA, 62/18), *mūfti* “müftü” (<Ar. muftī) (TYA, 163/11), *habus* (<*habusa*) “hapis” (<Ar. ḥabs) (TD, 11/22), *zengūn* “zengin” (<Far. sengīn) (TD, 18/47), *peynür* “peynir” (<Far. penīr) (TD, 53/5), *tāmūr* “tamir” (<Ar. ta‘mīr) (TD, 54/24), *sabur* “sabır” (<Ar. ṣabr) (TD, 133/118), *sabur* (<*saburlá*) “sabırla” (RİA, 28/19), *ḥāfuz* “hafız” (<Ar. ḥāfīz) (RİA, 27/30), *çamaşu* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (RİA, 17/75), *múşgil* “müskül” (<Ar. muşkil) (RİA, 57/31), *mevlut* “mevrit” (<Ar. mevlid) (THA, 19/3707), *çamaşur* (<*çamaşurumu*) “çamaşır” (ADKA, 8/15), *ḥazur* “hazır” (<Ar. ḥāzīr) (ADKA, 12/78), *mudir* (<*mudiri*) “müdür” (<Ar. mudīr) (ADKA, 15/45), *çamaşur* “çamaşır” (GİYA, 4/81), *baḥşüş* (<*baḥşüşü*) “bahşış” (<Far. baḥşīş) (GİYA, 5/63), *mevsüm* (<*mevsümünde*) “mevsim” (<Ar. mevsim) (GİYA, 6/38), *mevlüd* “mevrit” (GİYA, 17/28), *sanduk* “sandık” (<Ar. şandūk) (GİYA, 45/39).

2.3.1.5. Genişlik-Darlık Uyumu

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde genişlik-darlık uyumu da söz konusudur. Genişleme şeklinde görülen örneklerde, i > a, ı / i > e / é ve u / ü > a biçiminde ilerleyici ve

gerileyici benzeşme yoluyla dar ünlüler genişlemiştir. Daralma şeklinde gerçekleşen örneklerde de $a > ı / i$ ve $e > i$ biçiminde ilerleyici ve gerileyici benzeşme yoluyla ünlüler daralmıştır. Genişleme ($ı / i > e / è$) şeklinde gerçekleşen uyumun DKBA'da oldukça yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Genişlik Uyumı:

$i > a$ değişmesiyle: *çama* (<çamamúzún) “cami” (<Ar. cāmi‘) (TD, 25/25), *saḥab* “sahip” (<Ar. šāḥib) (TYA, 113/53). *peylavan* “pehlivan” (<Far. pehlevān) (RİA, 33/3), *vallaha* “vallahî” (<Ar. vallahi) (THA, 2/252), *tesella* (<tesellamız) “teselli” (<Ar. tesellī) (GİYA, 21/38), *caḥal* (<caḥalı) “cahil” (<Ar. cāhil) (GİYA, 50/32), *saḥap* (<saḥapları) “sahip” (GİYA, 80/66).

$ı / i > e / è$ değişmesiyle: *yane* “yani” (<Ar. ya‘nī) (TYA, 126/8; TD, 19/117; THA, 6/874), *şehir* “şehir” (<Far. šehr) (TYA, 7/83), *ehya* “ihya” (<Ar. ihyā‘) (TYA, 71/61), *belke* “belki” (<Ar. bel + Far. ki) (TYA, 158/1), (TYA, 158/1), *nēhayet* “nihayet” (<Ar. nihāyet) (TD, 5/35), *cameş* “camız” (<Ar. cāmūs) (TD, 38-39/110), *çāhel* “cahil” (<Ar. cāhil) (TD, 75/112), *eşāret* “işaret” (<Ar. işāret) (TD, 110/19), *tedārek* “tedarik” (<Ar. tedāruk) (RİA, 1/161), *arāze* (<arāzem) “arazi” (<Ar. arāzī) (RİA, 17/65), *vaḳet* “vakit” (<Ar. vaḳt) (RİA, 41/62), *veṛane* “virâne” (<Far. vīrāne) (RİA, 50/31), *entaṛe* (<entaṛe‘ūn) entari” (<Ar. ‘anterī) (RİA, 54/11), *vallaye* “vallahî” (<Ar. vallahi) (THA, 1/45), *ehTiyā* “ihtiyar” (<Ar. iḥtiyār) (THA, 1/91), *kāğet* (<kāğedümdä) “kâğıt” (<Far. kâğaz) (THA, 4/568), *came* (<cameye) “cami” (<Ar. cāmi‘) (ADKA, 11/295), *ehteyar* “ihtiyar” (ADKA, 15/103), *merdeven* “merdiven” (<Far. nerdubān) (ADKA, 28/43), *veran* (<veranda) “viran” (<Far. vīrān) (AZKA, 29/1), *caḳel* “cahil” (AZKA, 7/3), *taleh* (<talehsus) “talih” (<Ar. tāli‘) (AZKA, 23/4), *tembeh* (<tembehlī) “tembih” (<Ar. tenbīh) (GİYA, 14/55), *kētab* (<kētablar) “kitap” (<Ar. kitāb) (GİYA, 45/43).

$u / ü > a$ değişmesiyle: *maḥacar* “muhacir” (<Ar. muḥācir) (TYA, 92/57), *maḥdac* “muhtaç” (<Ar. muḥtāc) (TYA, 163/12), *mahabbet* (<mahabbetini) “muhabbet” (<Ar. maḥabbet) (TD, 76/21), *maḳafat* “mükâfat” (<Ar. mukāfāt) (RİA, 20/68), *namas* (<namasīm) “namus” (<Ar. nāmūs) (RİA, 41/30), *ve yahat* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāḥūd) (ADKA, 25/90).

Darlık Uyumı:

$a > ı / i$ değişmesiyle: *iliç milaç* “ilaç milaç” (<Ar. ‘ilāc) (TYA, 1/6), *hızılılık* (<hızılılı) “hazırlık” (<Ar. ḥāzır) (TYA, 15/6).

$e > i$ değişmesiyle: *şikil* (<şikilde) “şekil” (<Ar. šekl) (TYA, 130/9), *çişid* (<çişiddir) “çeşit” (<Far. çeşīd) (TYA, 171/86).

2.3.2. Ünlü Değişmeleri

Ünlü değişmesi, ünlülerin ünlülere veya ünsüzlerin ünlülere yaptığı etki sonucunda bir ünlünün nitelik değiştirmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 226). DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde gerçekleşen ünlü değişmeleri “kalın ünlülerin incelmesi”, “ince ünlülerin kalınlaşması”, “düz ünlülerin yuvarlaklaşması”, “yuvarlak ünlülerin düzleşmesi”, “geniş ünlülerin darlaşması” ve “dar ünlülerin genişlemesi” başlıkları altında değerlendirilmiştir.

2.3.2.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Bazı ünsüzlerin etkisiyle kelimenin türlü hecelerinde kalın sırada bulunan ünlülerin veya ünlülerden birinin ince sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 228). DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde görülen inceme olaylarında “l, m, n, r, y, ş, t, z” inceltici ünsüzlerinin büyük bir etkisi vardır. İlgili sözlerde tespit edilen inceme olayları a > e, a > á, a > ä, a > i, a > í, a > ü, ı > e / è, ı > i, ı > í, o > ó, u > i, u > ü ve u > ú şeklindedir.

a > e Değişmesi

DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde en yaygın görülen inceme olaylarından biridir. Daha çok ön ve iç seste meydana geldiği tespit edilmiştir. *erazi*, *mesel*, *şefak* vb. örneklerde kelimenin aslına uygun kullanılması söz konusudur.

Ön seste: *emme* “ama” (<Ar. ammā) (TYA, 16/83; GİYA, 92/20), *eskerde* “askerde” (<Ar. ‘asker) (TYA, 13/8), *erazi* “arazi” (<Ar. erāzī) (TYA, 181/2), *ehali* “ahali” (<Ar. ahālī) (TD, 19/83), *ekrabamız* “akrabamız” (<Ar. akribā) (TD, 11/16), *ehlak* “ahlak” (<Ar. ahlāk) (RİA, 2/206; ADKA, 28/32), *edelet* “adalet” (<Ar. ‘adālet) (RİA, MDD), *eřazelār* “araziler” (THA, 12/1987), *emeliyet* “ameliyat” (<Ar. ‘ameliyyāt) (GİYA, 13/12), *esgerdeyken* “askerdeyken” (<Ar. ‘asker) (GİYA, 42/90), *eteşimiz* “ateşimiz” (<Far. āteř) (GİYA, 82/36).

İç seste: *terafında* “tarafında” (<Ar. taraf) (TYA, 34/3), *tene* “tane” (<Far. dāne) (TYA, 42/8), *fıyet* “fiyat” (<Ar. fī’āt) (TYA, 97/32), *perçesi* “parçası” (<Far. pāře) (TYA, 181/53), *sifte* “siftah” (<Ar. istiftāh) (TD, 4/18), *hemama* “hamama” (<Ar. hammām) (TD, 33/49), *meremet* “merhamet” (<Ar. merhamet) (TD, 71/20), *nemaz* “namaz” (<Far. namāz) (TD, 88/51), *heyran* “hayran” (<Ar. hayrān) (RİA, 2/152), *mesel* “masal” (<Ar. meşel) (RİA, 8/30; GİYA, 87/33), *feşet* “fakat” (<Ar. faşat) (RİA, 18/88; THA, 5/663), *ķevmi* “kavmi” (<Ar. ķavm) (RİA, 40/4), *şefak* “şafak” (<Ar. şefak) (RİA, 44/24; THA, 10/1505), *hemdi* “Hamdi” (<Ar. hamdī) (THA, 4/558), *ķedir* “Kadir” (<Ar. ķadīr) (THA, 5/591), *hevadīs* “havadis” (<Ar. řavādīs) (THA, 7/1157), *aćeyibıma* “acayibime” (<Ar. ‘acā’ib) (THA, 26/4978), *felan* “falan” (<Ar. fulān) (ADKA, 26/71; GİYA, 9/28), *ķeza* “kaza” (<Ar. ķazā) (ADKA, 29/7), *fuķareluķ* “fukaralık” (<Ar. fuķarā)

(AZKA, 31/4), *meni'lar* “mâniler” (<Ar. ma'nî) (AZKA, 75/4), *edebiyet* “edebiyat” (<Ar. edebiyât) (GİYA, 7/53), *ezen* “ezan” (<Ar. ezân) (GİYA, 9/22), *tükkeni* “dükkanı” (<Ar. dukkân) (GİYA, 66/147), *ceneze* “cenaze” (<Ar. cenāze) (GİYA, 58/33), *edrefında* “etrafında” (<Ar. eṭrāf) (GİYA, 78/72).

Son seste: *emme* “ama” (<Ar. ammā) (TYA, 16/83; GİYA, 92/20), *mesele* “mesela” (<A. meselā) (TD, 23/3; RİA, 51/46), *defe* “defa” (<Ar. def'a) (RİA, 41/119), *sehre* (<sehreler) “sahra” (<Ar. ṣaḥrā') (RİA, 14/1), *ille* “illa” (<Ar. illā) (THA, 11/1620; ADKA, 4/110; GİYA, 20/84), *cume* “cuma” (<Ar. cum'a) (THA, 17/3223), *evliye* (<evliyeydi) “evliya” (<Ar. evliyā) (GİYA, 47/25), *eme* “ama” (GİYA, 55/77).

a > á Değişmesi

TD ve THA dışındaki tüm bölge ağızlarında görülen bir incleme olayıdır. Daha çok iç seste meydana geldiği görülmüştür.

Ön seste: *ámá* “ama” (<Ar. ammā) (TYA, 16/112), *árazımız* “arazimiz” (<Ar. erāzī) (TYA, 161/6), *ámeliyet* “ameliyat” (<Ar. 'ameliyyât) (GİYA, 13/1).

İç seste: *taráfdan* “tarafıdan” (<Ar. ṭaraf) (TYA, 11/13), *peştámalı* “peştamalı” (<Far. pušt-māl) (TYA, 25/1), *beráber* “beraber” (<Far. berāber) (TYA, 43/28), *kátliam* “katliam” (<Ar. katl-i 'āmm) (RİA, 1/107), *záman* “zaman” (<Ar. zemān) (RİA, 2/25), *háber* “haber” (<Ar. ḥaber) (RİA, 18/91), *háyvane* “hayvana” (<Ar. ḥayvān), (RİA, 29/18), *kadár* “kadar” (<Ar. qadar) (ADKA, 1/178), *nevzátın* “Nevzat'ın” (<Far. nev-zād) (ADKA, 28/31), *veránda* “viranda” (<Far. vīrān) (AZKA, 29/2), *tábi* “tabii” (<Ar. ṭabī'ī) (GİYA, 87/12), *çarşáfın* “çarşafın” (<Far. çāder + ṣeb) (GİYA, 87/105).

Son seste: *hastá* “hasta” (<Far. ḥaste) (ADKA, 6/104), *fazlá* “fazla” (<Ar. fazla) (ADKA, 20/42), *gaFá* “kafa” (<Ar. kafā) (GİYA, 87/32).

a > ä Değişmesi

TD ve THA'nın belirgin özelliklerinden olan bu hadisenin daha çok iç seste gerçekleştiği görülmüştür.

Ön seste: *äyni* “aynı” (<Ar. 'ayn + Far. -i) (THA, 5/668), *äskerlik* “askerlik” (<Ar. 'asker) (THA, 5/725), *ämeliyeta* “ameliyata” (<Ar. 'ameliyyât) (THA, 17/3245).

İç seste: *zäman* “zaman” (<Ar. zamān) (TD, 1/7), *fıyätlilük* “fiyatlılık” (<Ar. fī'āt) (TD, 2/24), *täne* “tane” (<Far. dāne) (TD, 2/55), *hoşäflän* “hoşafıla” (<Far. ḥoş + āb) (TD, 9/27), *häreket*

“hareket” (<Ar. hareket) (TD, 55/13), *Tārāfa* “tarafa” (<Ar. taraf) (THA, 1/68), *çäçäflî* “çarşafli” (<Far. çäder + şeb) (THA, 4/501), *mūkāfātīnī* “mükafatını” (<Ar. mukāfāt) (THA, 5/752), *nāmaz* “namaz” (<Far. namāz) (THA, 5/790), *helāl* “helal” (<Ar. ḥalāl) (THA, 5/807).

Son seste: *sofrā* (<*sofrāya*) “sofra” (<Ar. sufre) (TD, 2/7), *meselā* “mesela” (<Ar. meşelā) (THA, 2/235), *ävelā* “evvela” (<Ar. evvelā) (THA, 10/1550).

a > i Değişmesi

Çoğunlukla inceltme ve daraltma özelliğine sahip “ç, s, y” ünsüzlerinin tesiriyle ortaya çıkan bu inceltme olayının sınırlı sayıda örneği vardır.

İç seste: *iliç milaç* “ilaç milaç” (<Ar. ‘ilāc) (TYA, 1/6), *tırafi* “tarafı” (<Ar. taraf) (TYA, 116/22), *muhibbet* “muhabbet” (<Ar. maḥabbet) (RİA, 44/18), *sabiya* “sabaha” (<Ar. şabāḥ) (THA, 17/3404).

Son seste: *ḥasdi* (<*ḥasdiya*) “hasta” (<Far. ḥaste) (TYA, 132/35), *hulāsi* “hülasa” (<Ar. ḥulāṣa) (TD, 3/47).

a > í Değişmesi

Birkaç sözde, inceltme ve daraltma etkisi bulunan “y, z” ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelmiştir.

İç seste: *hiziṛan* “haziran” (<Ar. ḥazīrān) (RİA, 34/1).

Son seste: *hafdí* (<*hafdíye*) “hafta” (<Far. hefte) (TYA, 2/56), *hoci* (<*hociya*) “hoca” (<Far. ḥāce) (TYA, 42/17).

a > ü Değişmesi

Son seste: *meselü* “mesela” (<Ar. meşelā) (TYA, 154/85).

ı > e / é Değişmesi

Belli başlı örnekleri olan bu inceltme hadisesinin DKBA’da yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

İç seste: *cameş* “camız” (<Ar. cāmūs) (TD, 38-39/110), *hers* “hırs” (<Ar. hırş) (RİA, 11/55), *çadeşe* “çadıra” (<Far. çāder) (RİA, 40/104), *kağedümdä* “kâğıdımda” (<Far. kâğaz) (THA, 4/568), *nasé* “nasıl” (<T. ne + Ar. aşı) (THA, 17/3405), *hersi* “hırsı” (GİYA, 43/32).

Son seste: *ğayse* “kayısı” (<Far. kayşī) (TYA, 93/17), *ayne* “aynı” (<Ar. ‘ayn + Far. -i) (TD, 47/14), *ayné* “aynı” (RİA, 2/183).

ı > i Değişmesi

İlgili sözlerde en yaygın görülen incelme olaylarından biridir. Ön seste meydana geldiği örnekleri çok sınırlıdır. *islah*, *israr eşgiya*, *lāzim*, *sırf*, *hatıra*, *hazir* vb. örneklerde kelimenin aslına uygun kullanımı söz konusudur.

Ön seste: *islah* “ıslah” (<Ar. işlāḥ) (TD, 4/8), *israr* “ısrar” (<Ar. işrār) (GİYA, 28/4).

İç seste: *eşgiya* “eşkiya” (<Ar. eşkiyā) (TYA, 51/20), *batlicanini* “patlıcanını” (<Ar. bādincān) (TYA, 63/29), *misir* “mısır” (<Ar. mişr) (TD, 2/15; ADKA, 1/23), *hizar* “hızar” (<Far. ḥarās) (TD, 31/37), *camış* “camız” (<Ar. cāmūs) (TD, 38-39/115), *sınıfindeydım* “sınıfindaydım” (<Ar. şinf) (TD, 93/24), *hirs* “hırs” (<Ar. hırş) (TD, 122/103), *lāzim* “lazım” (<Ar. lāzim) (RİA, 10/152), *siniŋten* “sınıftan” (RİA, 17/68), *rīfattır* “Rıfat’tır” (<Ar. rifā‘at) (THA, 16/3048), *Kismet* “kısmet” (<Ar. kısmet) (ADKA, 2/119), *hatıra* “hatıra” (<Ar. ḥatıra) (ADKA, 11/284), *hazir* “hazır” (<Ar. ḥāzır) (ADKA, 6/39), *aķil* “akıl” (<Ar. ‘aql) (ADKA, 40/115), *nasil* “nasıl” (<T. ne + Ar. aşı) (AZKA, 21/4), *naķış* “nakış” (<Ar. naķş) (AZKA, 69/2).

Son seste: *ayni* “aynı” (<Ar. ‘ayn + Far. -i) (TYA, 33/62; RİA, 1/52), *bazi* (<*baziye*) “pazı” (<Far. pāzī) (TYA, 46/1), *bazi* “bazı” (<Ar. ba‘ż) (TYA, 55/64), *haci* (<*haciye*) “hacı” (<Ar. ḥācc) (TYA, 177/16), *haci* “hacı” (TD, 28/41), *raķi* “rakı” (<Ar. ‘araķī) (TD, 43-44/26; ADKA, 33/53), *rāzi* “razi” (<Ar. rāzī) (RİA, 1/73), *çarşı* (<*çarşıya*) “çarşı” (<Far. çār + sū) (RİA, 7/13), *rāzi* (<*rāziyim*) “razi” (THA, 1/62), *ķırmızı* “kırmızı” (<Ar. ķirmizī) (ADKA, 16/71).

ı > i Değişmesi

İlgili sözlerde en sık görülen incelme olaylarından olmakla birlikte AZKA ve GİYA’da herhangi bir örneği tespit edilmemiştir. Daha çok iç ve son seste meydana geldiği görülmüştür. *islah*, *hazır*, *kısmet*, *kısmi*, *ķiyet*, *hatıra*, *ķiyameT* vb. örneklerde sözcüğün aslına yakın kullanıldığı görülmektedir.

Ön seste: *islah* “ıslah” (<Ar. işlāḥ) (RİA, 10/367).

İç seste: *hazır* “hazır” (<Ar. ḥāzır) (TYA, 60/10), *nası* “nasıl” (<T. ne + Ar. aşl) (TYA, 77/27), *mısır* “mısır” (<Ar. mişr) (TD, 2/15), *kismetleri* “kısmetleri” (<Ar. kısmet) (TD, 10/13), *kısmi* “kısmı” (<Ar. kısm) (TD, 55/13), *kiymetlidi* “kıymetlidir” (<Ar. kıymet) (RİA, 2/201), *ayıp* “ayıp” (<Ar. ‘ayb) (RİA, 3/56), *âşık* “âşik” (<Ar. ‘âşik) (RİA, 26/53), *rizik* “rızk” (<Ar. rizk) (RİA, 40/52), *aḥîra* “ahıra” (<Far. āḥūr) (THA, 2/97), *kıyameT* “kıyamet” (<Ar. kıyāmet) (THA, 4/523), *aḳillı* “akıllı” (<Ar. ‘aql) (THA, 6/833), *kıpkırmızı* “kıpkırmızı” (<Ar. kırmizī) (THA, 6/948), *hatıra* “hatıra” (<Ar. ḥatıra) (THA, 11/1806), *hazırlıklar* “hazırlıklar” (ADKA, 4/78), *fındıkluk* “fındıklık” (<Ar. funduk) (ADKA, 6/32), *sırf* “sırf” (<Ar. şırf) (ADKA, 7/5), *lazım* “lazım” (<Ar. lāzim) (ADKA, 25/42).

Son seste: *raḳı* “rakı” (<Ar. ‘araḳī) (TD, 43-44/21), *rāzı* (<ṛāzıyım) “razi” (<Ar. rāzī) (THA, 1/62), *kıpkırmızı* “kıpkırmızı” (<Ar. kırmizī) (THA, 6/948), *āynı* “aynı” (<Ar. ‘ayn + Far. -i) (THA, 11/1635), *razı* “razi” (ADKA, 2/84).

o > ó Değişmesi

İç seste: *zór* “zor” (<Far. zūr) (RİA, 22/121).

u > i Değişmesi

Örnekleri sınırlıdır. *divar*, *turşi* örneklerinde kelimenin aslına uygun kullanımı söz konusudur.

İç seste: *nıfıs* “nüfus” (<Ar. nufūs) (TYA, 116/20), *rudibetli* “rutubetli” (<Ar. ruṭūbet) (TYA, 148/82), *divar* “duvar” (<Far. dīvār) (TD, 15/7), *tohimı* “tohumu” (<Far. tuḥm) (ADKA, 5/206).

Son seste: *turşi* “turşu” (<Far. turşī) (TYA, 178/90).

u > ü Değişmesi

Genellikle Arapça kökenli “memnun, nüfus” sözcüklerinde ilerleyici benzeşmeyle meydana gelen bu incelleme olayının DKBA’daki ilgili sözlerde pek yaygın olmadığını söylemek mümkündür.

İç seste: *memnün* “memnun” (<Ar. memnūn) (TYA, 21/1), *hüdüdümüzün* “hududumuzun” (<Ar. ḥudūd) (TYA, 3/40) *nüfús* “nüfus” (<Ar. nufūs) (TYA, 124/3; GİYA, 53/1), *maḥsül* “mahsul” (<Ar. maḥşül) (TYA, 18/22), *müZefer* “muzaffer” (<Ar. muẓaffer) (TYA, 115/17), *süḲüt* “sükût” (<Ar. sukūt) (TD, 17/7), *hücum* “hücum” (<Ar. hucūm) (TD, 89/21), *sülf* “sulh” (<Ar. şulh) (TD, 112/18), *sürette* “surette” (<Ar. şüret) (TD, 122/104), *zulum* “zulüm” (<Ar. zulm)

(ADKA, 11/237), *usül* “usul” (<Ar. uşûl) (GİYA, 48/34), *mekdüP* “mektup” (<Ar. mektûb) (GİYA, 58/10), *memnünüm* “memnunum” (GİYA, 60/16).

u > ú Değişmesi

AZKA ve GİYA haricindeki tüm bölge ağızlarında örnekleri olan bir incelve hadisesidir.

İç seste: *zûlmünden* “zulmünden” (<Ar. zulm) (TYA, 140/27), *túrşúsi* “turşusu” (<Far. turşî) (TD, 2/38), *húdút* “hudut” (<Ar. hudûd) (TD, 18/66), *fuzúli* “fuzuli” (<Ar. fuzûlî) (TD, 19/90), *mevcúttur* “mevcuttur” (<Ar. mevcûd) (TD, 50-51/34), *mútfakta* “mutfakta” (<Ar. maţbah) (TD, 85/14), *mağsúle* “mahsule” (<Ar. maḥşûl) (RİA, 2/198), *‘gavúrlä* “gâvurlar” (THA, 3/442), *húcúm* “hücum” (THA, 10/1508), *dúvayí* “duayı” (<Ar. du‘ā) (THA, 16/3278), *rutúbeti* “rutubeti” (<Ar. ruţûbet) (ADKA, 25/110).

Son seste: *túrşú* (<*túrşúsi*) “turşu” (<Far. turşî) (TD, 2/38).

2.3.2.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

İnce ünlülerin belirli ünsüzlerin kalınlaştırma veya kalın ünlülerin benzeştirme etkilerine bağlı olarak veya başka bir nedenle kalın sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 228). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde görülen kalınlaşma olaylarında “k, ğ, h, ħ” gibi kalınlaştırıcı niteliğe sahip ünsüzlerin etkisi büyüktür. İlgili sözlerde tespit edilen kalınlaşma olayları e > a, e > á, e > ä, e > ó, e > u, i > a, i > ı, i > í, i > u, i > ú, ö > o / õ, ö > ó, ü > a, ü > ı, ü > u ve ü > ú şeklindedir.

e > a Değişmesi

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde çok yaygın olmakla birlikte daha çok iç ve son seste meydana gelen bir hadisedir.

Ön seste: *asāsan* “esasen” (<Ar. esāsen) (TD, 14/2), *ayvah* “eyvah” (<Far. eyvāh) (TD, 15/31), *acāl* “ecel” (<Ar. ecel) (TD, 130/21), *ajder* “ejder” (<Far. ejder) (TD, 45/27), *abatta* “ebatta” (<Ar. eb‘ād) (RİA, 19/20), *asas* “esas” (<Ar. esās) (RİA, 2/74; GİYA, 37/1).

İç seste: *halan* “halen” (<Ar. ḥālen) (TYA, 16/26), *barabar* “beraber” (<Far. berāber) (TYA, 20/5; TD, 50-51/31; RİA, 2/19; ADKA, 15/158), *habarım* “haberim” (<Ar. ḥaber) (TYA, 79/1), *tazgah* “tezgâh” (<Far. destgāh) (TYA, 106/13), *kedandan* “ketenden” (<Ar. kettān) (TYA, 148/54), *haman* “hemen” (<Far. hemān) (TYA, 26/25; TD, 11/20; RİA, 1/172; THA, 5/726), *şahit* “şehit” (<Ar. şehīd) (TD, 19/77), *acamiyuk* “acemiyiz” (<Ar. ‘acemī) (TD, 107/34), *çaphanei*

“cephaneyi” (<Far. cebe + hāne) (TD, 115/19), *baraber* “beraber” (RĪA, 2/4; GĪYA, 84/48), *hasab* “hesap” (<Ar. hisāb) (RĪA, 2/200), *‘aza* “ceza” (<Ar. cezā’) (RĪA, 9/37), *sābab* “sebeb” (<Ar. sebeb) (RĪA, 43/7), *sebap* “sebep” (THA, 2/168), *havesina* “hevesine” (<Ar. heves) (THA, 7/1089), *merdivan* “merdiven” (<Far. nerduvān) (AZKA, 51/1), *maraklıyım* “meraklıyım” (<Ar. merak) (GĪYA, 1/44), *hızmat* “hizmet” (<Ar. hizmet) (GĪYA, 48/21), *havas* “heves” (GĪYA, 76/86), *şarbat* “şerbet” (<Ar. şerbet) (GĪYA, 78/68), *bazan* “bazen” (<Ar. ba’zen) (GĪYA, 84/50).

Son seste: *sahta* (<*sahtadu*) “sahte” (<Far. sāhte) (TD, 58/3), *avara* “avare” (<Far. āvāre) (TYA, 148/38), *itara* (<*itaramız*) “idare” (<Ar. idare) (TYA, 155/69), *taka* “takke” (<Ar. tākiye) (RĪA, 1/50), *darba* “darbe” (<Ar. darbe) (RĪA, MDD), *meyva* “meyve” (<Far. mīve) (THA, 6/1006), *tana* “tane” (<Far. dāne) (THA, 12/1984), *bahça* (<*bahçaya*) “bahçe” (<Far. bāğçe) (THA, 26/4780), *meza* (<*mezam*) “meze” (<Far. meze) (AZKA, 54/2), *bahça* (<*bahçalarda*) “bahçe” (AZKA, 64/1), *ayşa* “Ayşe” (<Ar. ‘āişe) (GĪYA, 6/97).

e > á Değişmesi

TYA, RĪA ve ADKA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde yaygın olan bir hadisedir. Daha çok iç seste meydana geldiği örnekleri mevcuttur. *ketán*, *hāman* örneklerinde kelimenin aslına yakın kullanımının olduğundan söz edilebilir.

Ön seste: *ásas* “esas” (<Ar. esās) (TYA, 62/36), *ável* “evvel” (<Ar. evvel) (RĪA, 48/43).

İç seste: *másala* “mesela” (<Ar. meselā) (TYA, 2/15), *ketán* “keten” (<Ar. kettān) (TYA, 121/40), *hāman* “hemen” (<Far. hemān) (TYA, 156/25), *‘ásāret* “cesaret” (<Ar. cesāret) (RĪA, 11/185), *dārhal* “derhâl” (<Far. der + Ar. hāl) (RĪA, 26/67), *táslim* “teslim” (<Ar. teslīm) (RĪA, 41/11), *sáfár* “sefer” (<Ar. sefer) (RĪA, 41/23), *kuṛbát* “gurbet” (<Ar. ğurbet) (RĪA, 43/5), *berabár* “beraber” (<Far. berāber) (ADKA, 15/54), *hakikatán* “hakikaten” (<Ar. haqīqaten) (ADKA, 23/43), *dávam* “devam” (<Ar. devām) (GĪYA, 42/40).

Son seste: *kemenÇá* (<*kemenÇánin*) “kemençe” (<Far. kemānçe) (TYA, 137/23).

e > ä Değişmesi

TD ve THA’nın belirgin özelliklerinden biri olan bu hadisenin daha çok iç seste gerçekleştiği görülmüştür.

Ön seste: *äsnař* “esnaf” (<Ar. ešnāf) (TD, 86/132), *ävelden* “evvelden” (<Ar. evvel) (THA, 3/423), *ävelä* “evvela” (<Ar. evvelā) (THA, 10/1550).

İç seste: *hâp* “hep” (<Far. heb) (TD, 55/21), *aşkâr* “asker” (<Ar. ‘asker) (TD, 59/6), *tâslim* “teslim” (<Ar. teslīm) (TD, 63/6), *şāftali* “şeftali” (<Far. şeft + ālū) (TD, 66/35), *hukûmât* “hükûmet” (<Ar. hukûmet) (TD, 73/35), *hârkesTen* “herkesten” (<Far. her + kes) (THA, 1/62), *dârt* “dert” (<Far. derd) (THA, 2/130), *şākār* “şeker” (<Far. şeker) (THA, 7/1275), *mägār* “meğer” (<Far. meger) (THA, 9/1386).

Son seste: *senä* (<*senäde*) “sene” (<Ar. sene) (THA, 8/1354).

e > ó Değişmesi

İç seste: *yóymiyecilik* “yevmiyecilik” (<Ar. yevmiyye) (TYA, 144/14).

e > u Değişmesi

İç seste: *ćuvab* “cevap” (<Ar. cevāb) (RİA, 24/14), *cuvap* “cevap” (GİYA, 13/53).

i > a Değişmesi

İlgili sözlerde örnekleri sınırlı olan bir kalınlaşma olayıdır. Tespit edilen örneklerinde iç ve son seste gerçekleştiği görülmüştür. *peylavan* örneğinde kelimenin aslına yakın kullanımı söz konusudur.

İç seste: *saḥab* “sahip” (<Ar. šāḥib) (TYA, 113/53), *peylavan* “pehlivan” (<Far. pehlevān) (RİA, 33/3), *sahaplanmışler* “sahiplenmişler” (TD, 42/26), *caḥalı* “cahili” (<Ar. cāhil) (GİYA, 50/32), *saḥapları* “sahipleri” (GİYA, 80/66).

Son seste: *çama* (<*çamamúzún*) “cami” (<Ar. cāmi‘) (TD, 25/25), *vallaha* “vallahı” (<Ar. vallahi) (THA, 2/252), *tesella* (<*tesellamız*) “teselli” (<Ar. tesellī) (GİYA, 21/38).

i > ı Değişmesi

İlgili sözlerde yaygın görülen ünlü kalınlaşmalarından biri olmakla birlikte THA’da herhangi bir örneğine rastlanmamıştır. İç ve son seste gerçekleştiği örnekleri çoğunluktadır.

Ön seste: *ıbrık* “ibrik” (<Ar. ibrik) (GİYA, 10/8).

İç seste: *nasıbımız* “nasibimizi” (<Ar. naṣīb) (TYA, 4/40), *vaḳıt* “vakit” (<Ar. vaḳt) (TYA, 9/28; GİYA, 2271), *misafırları* “misafirleri” (<Ar. musāfir) (TYA, 41/26), *mıḳdarını* “miktarını” (<Ar. miḳdār) (TYA, 70/20). *peynirımız* “peynirimiz” (<Far. penīr) (TYA, 85/27), *dāḥıl* “dahil”

(<Ar. dāḥil) (TD, 1/42), *vākıt* “vakit” (<Ar. vakt) (TD, 17/14), *faķır* “fakir” (<Ar. faķīr) (TD, 38-39/116; GİYA, 10/25), *çahıl* “cahil” (<Ar. cāhil) (TD, 75/34), *hayındır* “haindir” (<Ar. ḥā’in) (TD, 109/37), *tārīḥa* “tarihe” (<Ar. tārīḥ) (RİA, 27/21), *mevlit* “mevlit” (<Ar. mevlid) (ADKA, 4/67), *incır* “incir” (<Far. encīr) (ADKA, 13/243), *zeytın* “zeytin” (<Ar. zeytūn) (AZKA, 32/2), *nasıbı* “nasibi” (GİYA, 10/12), *hıkayesine* “hikâyesine” (<Ar. ḥikāye) (GİYA, 8/59), *hızmat* “hizmet” (<Ar. ḥidmet) (GİYA, 48/21).

Son seste: *yaḥni* (<*yaḥnisını*) “yahni” (<Far. yaḥnī) (TYA, 42/68), *camı* “cami” (<Ar. cāmī) (TYA, 95/20; GİYA, 4/27), *árazı* (<*árazımız*) “arazi” (<Ar. erāzī) (TYA, 161/6), *yani* “yani” (<Ar. ya’nī) (GİYA, 13/15).

i > í Değişmesi

İlgili sözlerde yaygın görülen bir kalınlaşma hadisesi olmakla birlikte GİYA’da tespit edilen bir örneği yoktur. Daha çok iç seste meydana gelen bir değişmedir.

Ön seste: *insan* “insan” (<Ar. insān) (TYA, 60/23), *ismi* “ismi” (<Ar. ism) (TYA, 104/5).

İç seste: *mısafırlarımız* “misafirlerimiz” (<Ar. musāfir) (TYA, 42/74), *hızmet* (<Ar. ḥidmet) (TYA, 144/33), *hazıran* “haziran” (<Ar. ḥazīran) (TYA, 148/81), *zengındı* “zengindi” (<Far. sengīn) (TD, 24/14), *tārīf* “tarif” (<Ar. ta’rīf) (TD, 38-39/82), *faķırım* “fakirim” (<Ar. faķīr) (TD, 38-39/113), *tāslım* “teslim” (<Ar. teslīm) (TD, 63/4), *faķiri* “fakiri” (RİA, 14/10), *hızmetini* “hizmetini” (RİA, 17/1), *vākıt* “vakit” (<Ar. vakt) (RİA, 18/53), *galıba* “galiba” (<Ar. ġālibā) (THA, 12/2132), *vazıfesi* “vazifesi” (<Ar. vazīfe) (THA, 5/731), *vakıt* “vakit” (THA, 3/436), *misafir* “misafir” (ADKA, 1/265), *incırın* “incirin” (<Far. encīr) (AZKA, 4/4).

Son seste: *şeftalı* “şeftali” (<Far. şeft + ālū) (TD, 66/35), *camı* (<*camiden*) “cami” (THA, 19/3685), *bārı* “barı” (<Far. bārī) (THA, 20/4122).

i > u Değişmesi

Tespit edilen örneklerine bakıldığında daha çok iç seste meydana geldiği görülmektedir. *musafir* örneğinde kelimenin aslına uygun kullanımından söz etmek mümkündür.

İç seste: *vākıt* “vakit” (<Ar. vakt) (TD, 58/7), *şuşe* “şişe” (<Far. şīşe) (RİA, 41/29), *herıf* “herif” (<Ar. ḥarīf) (RİA, 44/30), *tebeşur* “tebeşir” (<Far. tebāşīr) (RİA, 48/33), *mevlut* “mevlit” (<Ar. mevlid) (THA, 19/3707), *metunlân* “Metin’le” (<Ar. metīn) (ADKA, 20/97), *izun* “izin” (<Ar. izn) (ADKA, 26/90), *musafir* “misafir” (<Ar. musāfir) (GİYA, 70/68).

Son seste: *entaru* (<entaron) “entari” (<Ar. ‘anterī) (AZKA, 73/1).

i > ú Değişmesi

İç seste: *zengún* “zengin” (<Far. sengīn) (TD, 18/47), *tāmúr* “tamir” (<Ar. ta‘mīr) (TD, 54/24).

ö > o / õ Değişmesi

DKBA’da belli başlı örnekleri vardır. Özellikle Arapça kökenli “ömür, nöbet” sözcüklerinde görülen bir kalınlaşma olayıdır.

Ön seste: *omri* “ömrü” (<Ar. ‘umr) (TD, 25/74; RİA, 5/35), *omur* “ömür” (ADKA, 1/87), *omrumuz* “ömrümüz” (ADKA, 13/8).

İç seste: *yōmiye* “yevmiye” (<Ar. yevmiyye) (TD, 1/2), *şōret* “şöhret” (<Ar. şuhret) (RİA, 4/27), *nobát* “nöbet” (<Ar. nevbet) (RİA, 41/48), *nobaTi* “nöbeti” (THA, 17/3319), *koyünden* “köyünden” (<Far. kūy) (ADKA, 15/67).

ö > ó Değişmesi

Daha çok Farsça kökenli “köy” ve Arapça kökenli “ömür, nöbet, tövbe” sözcüklerinde tespit edilen bir kalınlaşma hadisesidir. Bu hadisenin DKBA’da yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Ön seste: *óm̄rūm* “ömrüm” (<Ar. ‘umr) (THA, 5/682).

İç seste: *kōylerde* “köylerde” (<Far. kūy) (TYA, 118/119), *kōy* “köy” (TD, 18/61), *kōye* “köye” (RİA, 4/3), *kōydā* “köyde” (THA, 13/2341), *nóbet* “nöbet” (<Ar. nevbet) (THA, 19/3519), *nankórdur* “nankördür” (<Far. nānkūr) (ADKA, 5/106), *tóvbe* “tövbe” (<Ar. tevbe) (ADKA, 33/47), *tóbe* “tövbe” (GİYA, 6/15), *kōy* “köy” (GİYA, 6/17), *kór* “kör” (<Far. kūr) (GİYA, 7/22).

ü > a Değişmesi

İç seste: *makāfat* “mükâfat” (<Ar. mukāfāt) (RİA, 20/68).

ü > ı Değişmesi

İç seste: *misait* “müsait” (<Ar. musā‘id) (TYA, 83/9).

ü > u Değişmesi

İlgili sözlerde en yaygın görülen ünlü kalınlaşmalarından biridir. Çoğunlukla iç seste meydana gelen bir değişmedir. *muddet*, *nufus*, *tuṛbe*, *muḳever*, *mubārek* gibi pek çok örnekte sözcüğün aslına uygun kullanıldığı görülmektedir.

İç seste: *nufusdaki* “nüfustaki” (<Ar. nufūs) (TYA, 74/2), *muddet* “müddet” (<Ar. muddet) (TYA, 145/12), *musadenizle* “müsaadenizle” (<Ar. musā‘ade) (TYA, 94/28), *nufus* “nüfus” (TD, 5/23; RİA, 7/10; THA, 4/568; GİYA, 1/31), *muḳemmel* “mükemmel” (<Ar. mukemmel) (TD, 24/9), *huḳmi* “hükmü” (<Ar. ḥukm) (TD, 63/3), *ḳufur* “küfür” (<Ar. kufr) (TD, 99/63), *muḥim* “mühim” (<Ar. muhimm) (TD, 120/9), *huḳum* “hücum” (<Ar. hucūm) (RİA, 1/124), *dunya* “dünya” (<Ar. dunyā) (RİA, 1/145), *huḳumata* “hükûmete” (<Ar. ḥukûmet) (RİA, 2/120), *mudur* “müdür” (<Ar. mudīr) (RİA, 20/15), *musliman* “Müslüman” (<Ar. muslim + Far. ān) (RİA, 26/72; AZKA, 26/3), *tuṛbesi* “türbesi” (<Ar. turbe) (THA, 5/581), *ḳunḳi* “çünkü” (<Far. ḳūn + ki) (THA, 12/2171), *tufeg* “tüfek” (<Far. tufeng) (THA, 16/3128), *muḳever* “mücehver” (<Ar. mucehver) (THA, 17/3253), *ṣuḳran* “Şükran” (<Ar. ṣukrān) (ADKA, 6/27), *huḳumetun* “hükûmetin” (ADKA, 12/48), *mumḳun* “mümkün” (<Ar. mumkin) (ADKA, 19/106), *ḳunḳu* “çünkü” (ADKA, 20/42), *mubārek* “mübarek” (<Ar. mubārek) (GİYA, 11/64), *gul* “gül” (<Far. gul) (GİYA, 71/67), *vucudundan* “vücudundan” (<Ar. vucūd) (GİYA, 81/5).

Son seste: *ḳunḳu* “çünkü” (<Far. ḳūn + ki) (ADKA, 20/42).

ü > ú Değişmesi

İlgili sözlerde en belirgin ünlü kalınlaşmalarından biri olup genellikle iç seste meydana geldiği görülmüştür. *müşderek*, *músliman*, *húkúmet*, *teşekkúṛ*, *múthiṣ* vb. örneklerde kelimenin aslına yakın kullanımı mevcuttur.

İç seste: *núfusda* “nüfusta” (<Ar. nufūs) (TYA, 61/3), *múdürleri* “müdürleri” (<Ar. mudir) (TYA, 77/35), *músāde* “müsaade” (<Ar. musā‘ade) (TYA, 140/25), *müşderek* “müşterektir” (<Ar. muşterek) (TYA, 144/4), *múslimanlar* “Müslümanlar” (<Ar. muslim + Far. –ān) (TD, 8/26), *húkúmet* “hükûmet” (<Ar. ḥukûmet) (TD, 14/24), *súraTli* “süratlı” (<Ar. sur‘at) (TD, 23/19), *múdet* “müddet” (<Ar. muddet) (TD, 124/10), *túfek* “tüfek” (<Far. tufeng) (RİA, 1/3), *ḳufur* “küfür” (<Ar. küfr) (RİA, 6/17), *dúnýa* “dünya” (<Ar. dunyā) (RİA, 8/23), *rúyāsina* “rüyasında” (<Ar. ru‘yā) (RİA, 18/74), *tecrúbesi* “tecrübesi” (<Ar. tecrîbe) (RİA, 22/23), *múḳāfāTini* “mükâfatını” (<Ar. mukâfât) (THA, 5/752), *ḳúnki* “çünkü” (<Far. ḳūn + ki) (THA, 6/985), *teşekkúṛ* “teşekkür” (<Ar. teşekkur) (THA, 8/1376), *cúzdanına* “cüzdanına” (<Ar. cuz’ + Far. –dan) (THA, 22/4143), *múthiṣ* “müthiş” (<Ar. mudhiṣ) (ADKA, 1/192), *gúya* “güya” (<Far. güya) (ADKA, 21/24), *dúnýayı* “dünyayı” (AZKA, 59/2), *tesādúf* “tesadüf” (<Ar. teşāduf) (GİYA, 6/6).

Son seste: *múftú* “müftü” (<Ar. muftī) (RĪA, 56/13).

2.3.2.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Kelimede ön ve iç ses durumundaki ünlülerin çeşitli fonetik etkenlerle yuvarlak sıraya geçmeleridir (Korkmaz, 2007: 230). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen yuvarlaklaşma olayları $a > o$, $a > ă$, $e > o$, $e > ó$, $e > ö$, $e > ě$, $e > u$, $ı > u$, $ı > ú$, $i > u$, $i > ú$, $ı / i > ĭ$, $i > ü$ ve $ı / i > ĭ$ şeklindedir.

a > o Değişmesi

İç seste: *piloF* “pılav” (<Far. pelāv/pilāv) (GİYA, 43/21), *hovuza* “havuza” (<Ar. ḥavẓ) (GİYA, 43/73).

a > ă Değişmesi

THA’da yaygın olan bir hadisedir. Daha çok iç seste meydana geldiği tespit edilmiştir.

İç seste: *lavaşlar* “lavaşlar” (<Far. lavāş) (TD, 66/9), *tâne* “tane” (<Far. dāne) (RĪA, 40/46), *çobāni* “çobanı” (<Far. çūbān/şūbān) (RĪA, 41/64), *zāman* “zaman” (<Ar. zamān) (RĪA, MDD), *zāmeti* “zahmeti” (<Ar. zaḥmet) (THA, 1/24), *pāmbuk* “pamuk” (<Far. panbuk) (THA, 3/393), *hayvān* “hayvan” (<Ar. ḥayvān) (THA, 6/830), *dúşmān* “düşman” (<Far. duşmān) (THA, 25/4761).

Son seste: *amā* “ama” (<Ar. amma) (THA, 1/49), *sāvdā* (<*sāvdāmi*) “sevda” (<Ar. sevdā) (THA, 11/1714).

e > o Değişmesi

İç seste: *yovmiye* “yevmiye” (<Ar. yevmiyye) (TD, 1/2), *çomber* “çember” (<Far. çenber) (TD, 34/16).

e > ó Değişmesi

İç seste: *yóymiyecilik* “yevmiyecilik” (<Ar. yevmiyye) (TYA, 144/14).

e > ö Değişmesi

DKBA’da sınırlı sayıda örneği vardır. Genellikle Arapça kökenli “devlet” sözcüğünde tespit edilmiştir.

Ön seste: *övlät* “evlat” (<Ar. evlād) (TD, 130/23).

İç seste: *çömber* “çember” (<Far. çenber) (TYA, 45/45), *dövlət* “devlet” (<Ar. devlet) (TYA, 112/14), *dövlətlərin* “devletlerin” (TD, 1/8).

e > ẽ Değişmesi

Daha çok TD’de görülen değişmedir. Genellikle dudak ünsüzü “v”nin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Ön seste: *êvlätlarım* “evlatlarım” (<Ar. evlād) (TD, 2/54), *êlbiselerini* “elbiselerini” (<Ar. elbise) (TD, 4/15).

İç seste: *dêvlet* “devlet” (<Ar. devlet) (TYA, 112/4), *mêşeden* “meşeden” (<Far. bîşe) (TD, 18/9), *kêfenli* “kefenli” (<Ar. kefen) (TD, 26/67), *seFêr* “sefer” (<Ar. sefer) (TD, 41/12), *bêdava* “bedava” (<Far. bād + Ar. hevā) (TD, 43-44/3), *dêvletun* “devletin” (RİA, 22/113), *yêvmiye* “yevmiye” (<Ar. yevmiyye) (RİA, 22/131), *dêvlet* “devlet” (THA, 6/919).

e > u Değişmesi

Arapça kökenli “cevap” sözcüğünde görülen bir değişmedir.

İç seste: *êuvab* “cevap” (<Ar. cevāb) (RİA, 24/14), *cuvap* “cevap” (GİYA, 13/53).

ı > u Değişmesi

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde yaygın görülen bir hadisedir. Daha çok iç seste meydana geldiği tespit edilmiştir. *funduk*, *çamaşur*, *sanduk*, *çarşu* vb. örneklerde kelimenin aslına uygun veya yakın kullanıldığı tespit edilmiştir.

İç seste: *naḥuşlu* “nakışlı” (<Ar. naḫş) (TYA, 8/2), *rızuklar* “rızıklar” (<Ar. rizḳ) (TYA, 54/14), *ḳuna* “kına” (<Ar. ḥinnā) (TYA, 57/11), *muḥ* “mıh” (<Far. mīḥ) (TYA, 118/72), *fınduk* “findık” (<Ar. funduk) (TYA, 155/29), *fınduk* “findık” (TD, 19/53), *çamaşur* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (TD, 33/76), *munTıḲasında* “mıntıkasında” (<Ar. mintāḳa) (TD, 120/11), *sabur* “sabır” (<Ar. şabr) (TD, 133/118), *çamaşu* “çamaşır” (RİA, 17/75), *ḥāfuz* “hafız” (<Ar. ḥāfız) (RİA, 27/30), *saburġa* “sabırla” (<Ar. şabr) (RİA, 28/19), *sufatina* “sıfatına” (<Ar. şifat) (RİA, 32/48), *musırlarımız* “mısırlarımızı” (<Ar. mişr) (ADKA, 23/31), *sandukları* “sandıkları” (<Ar. şandūk) (GİYA, 11/57).

Son seste: *çarşu* (<*çarşudan*) “çarşı” (<Far. çār + sū) (TYA, 12/31), *çarşu* (<*çarşularda*) “çarşı” (GİYA, 17/29).

ı > ú Değişmesi

İç seste: *çamaşır* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (TD, 33/76).

i > u Değişmesi

İlgili sözlerde yaygın olan bu değişimin daha çok iç seste gerçekleştiği örnekleri tespit edilmiştir. *musafir* örneğinde sözcüğün aslına uygun kullanımı mevcuttur.

İç seste: *habusa* “hapise” (<Ar. ḥabs) (TD, 11/22), *zābuti* “zabiti” (<Ar. zābit) (TD, 16/13), *vaḳut* “vakit” (<Ar. vaḳt) (TD, 58/7), *şuşe* “şişe” (<Far. şīşe) (RİA, 41/29), *heruf* “herif” (<Ar. ḥarīf) (RİA, 44/30), *tebeşur* “tebeşir” (<Far. tebāşīr) (RİA, 48/33), *fadume* “Fadime” (<Ar. fāṭima) (THA, 7/1059), *mevlut* “mevrit” (<Ar. mevlid) (THA, 19/3707), *metunlân* “Metin’le” (<Ar. metīn) (ADKA, 20/97), *izun* “izin” (<Ar. izn) (ADKA, 26/90), *musafir* “misafir” (<Ar. musāfir) (GİYA, 70/68).

Son seste: *entaru* (<*entaron*) “entari” (<Ar. ‘anterī) (AZKA, 73/1).

i > ú Değişmesi

İç seste: *zengün* “zengin” (<Far. sengīn) (TD, 18/47), *tāmúr* “tamir” (<Ar. ta‘mīr) (TD, 54/24).

ı / i > ĩ Değişmesi

Örnekleri daha çok TD’de tespit edilmiştir.

İç seste: *fındukları* “findıkları” (<Ar. funduḳ) (TYA, 102/1), *misafir* “misafir” (<Ar. musāfir) (TD, 25/71), *vaḳit* “vakit” (<Ar. vaḳt) (TD, 54/45), *farzımal* “farzımuhal” (<Ar. farz + muḥāl) (TD, 64/13), *Tārībat* “tahribat” (<Ar. taḥrībāt) (TD, 75/29), *fındık* “findık” (THA, 12/2042), *fırsat* “fırsat” (<Ar. furşat) (THA, 11/1893), *çamaşır* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (THA, 12/2076), *sandih* “sandık” (<Ar. şandūḳ) (AZKA, 24/1).

i > ü Değişmesi

TYA, TD ve GİYA’da yaygın olan bir değişmedir. *tehlüge*, *müsāfir* örneklerinde sözcüğün aslına yakın kullanıldığı görülmüştür.

İç seste: *temüzlüyösün* “temizliyorsun” (<Ar. temyīz) (TYA, 100/44), *tehlügeli* “tehlike” (<Ar. tehluke) (TYA, 154/71), *nüka* “nikâh” (<Ar. nikāh) (TYA, 166/28), *müsāfiruḡ* “misafiriz” (<Ar. musāfir) (TYA, 193/10), *peynür* “peynir” (<Far. penīr) (TD, 53/5), *baḡşüşü* “baḡşıḡı” (<Far. baḡşıḡ) (GİYA, 5/63), *mevsümünde* “mevsiminde” (<Ar. mevsim) (GİYA, 6/38), *zengün* “zengin” (<Far. sengīn) (TYA, 10/24), *mevlüt* “mevlit” (<Ar. mevlid) (ADKA, 22/67), *mevlüd* “mevlit” (GİYA, 17/28), *herüf* “herif” (<Ar. ḡarīf) (GİYA, 55/53), *cevüz* “ceviz” (<Ar. cevz) (GİYA, 56/30).

ı / i > î Değişmesi

Örnekleri daha çok TD’de tespit edilmiştir.

İç seste: *temizlersin* “temizlersin” (<Ar. temyīz) (TYA, 102/4), *fınduḡ* “findık” (<Ar. funduḡ) (TYA, 155/29), *peynirle* “peynirle” (<Far. penīr) (TD, 2/6), *mīrābini* “mihrabını” (<Ar. miḡrāb) (TD, 20/16), *izin* “izin” (<Ar. izn) (TD, 59/24), *mīsafir* “misafir” (<Ar. musāfir) (RİA, 1/87), *meṛḡiven* “merdiven” (<Far. nerḡubān) (THA, 12/2175).

2.3.2.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Çeşitli fonetik etkenlerle ve genellikle dilimize geçmiş yabancı sözlerde, ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 227). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen düzleşme olayları ö > e, u > ı, u > î, u > i, ü > ı, ü > i ve u / ü > î şeklindedir.

ö > e Değişmesi

DKBA’da Arapça kökenli “ömür, nöbet” sözcüklerinde görülen bir değişmedir. *nebet* örneğinde kelimenin aslına yakın kullanımı mevcuttur.

Ön seste: *emrumi* “ömrümü” (<Ar. ‘umr) (TD, 33/316).

İç seste: *nebet* “nöbet” (<Ar. nevbet) (TYA, 70/68), *nebetilen* “nöbetle” (TD, 15/5), *nebetçi* “nöbetçi” (RİA, 18/9).

u > ı Değişmesi

DKBA’da sınırlı sayıda örneği olan bu hadise, daha çok iç seste meydana gelmiştir.

İç seste: *mevcuttur* “mevcuttur” (<Ar. mevcūd) (TD, 70/12), *zırnağı* “zurnayı” (<Far. surnāy) (TD, 128/18), *sabın* “sabun” (<Ar. şābūn) (GİYA, 21/29), *kaabil* “kabil” (<Ar. kabūl) (GİYA, 4716), *muhtara* “muhtara” (<Ar. muhtār) (GİYA, 55/100).

Son seste: *turşu* (<*turşıy*) “turşu” (<Far. turşī) (TYA, 128/4).

u > i Değişmesi

İç seste: *mālîmindir* “malumundur” (<Ar. ma’lūm) (TD, 24/27), *zırna* “zurna” (<Far. surnāy) (TD, 128/15).

u > i Değişmesi

DKBA’da sınırlı sayıda örneği mevcuttur. *divar*, *turşi* örneklerinde sözcük aslına uygun kullanılmıştır.

İç seste: *nifis* “nüfus” (<Ar. nufūs) (TYA, 116/20), *rudibetli* “rutubetli” (<Ar. ruṭūbet) (TYA, 148/82), *divar* “duvar” (<Far. dīvār) (TD, 15/7), *tohimî* “tohumu” (<Far. tuḥm) (ADKA, 5/206).

Son seste: *turşi* “turşu” (<Far. turşī) (TYA, 178/90).

ü > ı Değişmesi

İç seste: *musait* “müsait” (<Ar. musā’id) (TYA, 83/9).

ü > i Değişmesi

İlgili sözlerde öne çıkan düzleşme hadiselerindendir. Bu hadise, daha çok iç seste gerçekleşmiştir. *müşgil*, *mudir*, *müfdi*, *çunki* vb. örneklerde kelimenin aslına uygun kullanımı söz konusudur.

İç seste: *nifis* “nüfus” (<Ar. nufūs) (TYA, 116/20), *tikan* “dükkan” (<Ar. dukkân) (TYA, 118/90), *misliman* “Müslüman” (<Ar. muslim + Far. -ān) (TD, 18/47), *minkün* “mümkün” (<Ar. mumkin) (TD, 59/5), *tifeK* “tüfek” (<Far. tufeng) (TD, 92/70), *dinyanın* “dünyanın” (<Ar. dunyā)

(TD, 122/106), *müşğil* “müşkül” (<Ar. müşkil) (RİA, 57/31), *mudiri* “müdürü” (<Ar. mudīr) (ADKA, 15/45), *ginah* “günah” (<Far. gunāh) (GİYA, 73/81).

Son seste: *çüngi* “çünkü” (<Far. çūn + ki) (TYA, 63/1), *müfdi* “müftü” (<Ar. muftī) (TYA, 163/11), *çunki* “çünkü” (RİA, 1/168), *çunki* “çünkü” (THA, 6/985).

u / ü > i Değişmesi

TD’de öne çıkan bir değişmedir.

İç seste: *tıfeli* “tüfeği” (<Far. tufeng) (TD, 23/36), *tercimana* “tercümana” (<Ar. tercemān) (TD, 85/35), *hüçim* “hücum” (<Ar. hucūm) (TD, 115/18), *şîkür* “şükür” (<Ar. şukr) (TD, 122/57), *aleykîmselam* “aleykümselam” (<Ar. ‘aleykum + selām) (RİA, 10/221).

Son seste: *çünki* “çünkü” (<Far. çūn + ki) (TD, 19/45).

2.3.2.5. Geniş Ünlülerin Darlaşması

Ünlü daralması, yanlarında geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin $a > ı$, $o > u$, $e > i$, $ö > ü$ biçimindeki daralma olayıdır (Korkmaz, 2007: 226). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen darlaşma olayları $a > ı$, $a > â$, $a > i$, $a > î$, $a > u$, $a > ü$, $e > ı$, $e > i$, $e > ê$, $o > u$, $o > ô$, $ö > u$ ve $ö > ü$ şeklindedir.

a > ı Değişmesi

DKBA’daki ilgili sözlerde genellikle daraltma özelliğine sahip “y” ünsüzünün etkisiyle ortaya çıkan bir hadisedir. Örnekleri sınırlıdır.

İç seste: *hızılı* “hazırlığı” (<Ar. hāzīr) (TYA, 15/6), *hınçar* “hançer” (<Ar. hancer) (RİA, MDD).

Son seste: *sofrı* (<sofırı) “sofra” (<Ar. sufre) (GİYA, 20/91), *hoci* (<hociya) “hoca” (<Far. hāce) (GİYA, 23/8), *parı* (<parıy) “para” (<Far. pāre) (GİYA, 55/126).

a > â Değişmesi

İç seste: *vallā* “vallahî” (<Ar. vallahi) (TYA, 42/103).

a > i Değişmesi

Çoğunlukla inceltme ve daraltma özelliğine sahip “ç, s, y” ünsüzlerinin tesiriyle ortaya çıkmıştır. İç seste gerçekleştiği örnekleri çoğunluktadır.

İç seste *iliç milaç* “ilaç milaç” (<Ar. ‘ilāc) (TYA, 1/6), *tırafi* “tarafi” (<Ar. taraf) (TYA, 116/22), *muhibbet* “muhabbet” (<Ar. maḥabbet) (RİA, 44/18), *sabiya* (<*sabiya*) “sabah” (<Ar. ṣabāḥ) (THA, 17/3404).

Son seste: *ḥasdi* (<*ḥasdiya*) “hasta” (<Far. ḥaste) (TYA, 132/35), *hulāsi* “hülasa” (<Ar. ḥulāṣa) (TD, 3/47).

a > í Değişmesi

İnceltme ve daraltma özelliği bulunan “y, z” ünsüzlerinin yanlarında bulunan “a” ünlüsüne etki etmesi sonucu meydana gelmiştir. Örnekleri çok sınırlıdır.

İç seste: *hizirān* “haziran” (<Ar. ḥazīrān) (RİA, 34/1).

Son seste: *hafdi* (<*hafdiye*) “hafta” (<Far. hefte) (TYA, 2/56), *ḥoci* (<*ḥociya*) “hoca” (<Far. ḥāce) (TYA, 42/17).

a > u Değişmesi

DKBA’da sınırlı sayıda örneği mevcuttur.

İç seste: *musdufa* “Mustafa” (<Ar. muṣṭafā) (TYA, 34/4), *muşumba* “muşamba” (<Ar. muṣamma‘) (TYA, 81/23), *yuhut* “yahut” (<Far. yāḥūd) (TYA, 100/43), *muhasen* “mahzen” (<Ar. maḥzen) (TD, 86/52).

Son seste: *sevdu* (<*sevduluk*) “sevda” (<Ar. sevdā) (RİA, 19/15).

a > ü Değişmesi

Son seste: *meselü* “mesela” (<Ar. meṣelā) (TYA, 154/85).

e > ı Değişmesi

Arapça kökenli “zaten” sözcüğünde görülen bir değişmedir.

İç seste: *zātın* “zaten” (<Ar. *zāten*) (TYA, 49/55), *zātı* “zaten” (TD, 14/29).

e > i Değişmesi

İlgili sözlerde en yaygın görülen ünlü darlaşmalarından biridir. Örneklerinin çoğunda kelime kökündeki son sestten sonra gelen “y” sesinin etkisiyle daralma söz konusudur. *teşki* sözcüğü, aslına yakın kullanılmıştır.

İç seste: *mesila* “mesela” (<Ar. *meselā*) (TYA, 97/32; TD, 70/17), *şikilde* “şekilde” (<Ar. şekl) (TYA, 130/9), *şiye* “şeye” (<Ar. şey’) (TD, 54/54), *div* “dev” (<Far. *dīv*) (RĠA, 1/15), *seferbirluğden* “seferberlikten” (<Ar. *sefer* + Far. *-ber*) (RĠA, 2/153), *zātı* “zaten” (<Ar. *zāten*) (GĠYA, 75/97).

Son seste: *kemençi* (<*kemençiyle*) “kemençe” (<Far. *kemānçe*) (TYA, 13/29), *dersani* (<*dersaniye*) “dershane” (<Ar. *ders* + Far. *hāne*) (TYA, 28/26), *tenceri* (<*tenceriye*) “tencere” (<Ar. *tancara*) (TYA, 48/6), *fāri* (<*fāriye*) “fare” (<Ar. *fāre*) (TYA, 119/47), *teşki* “keşke” (<Far. *kāřki*) (RĠA, 11/104), *māķemi* (<*māķemiyā*) “mahkeme” (<Ar. *maħkeme*) (THA, 26/4963), *baħci* (<*baħciye*) “bahçe” (<Far. *bāğçe*) (GĠYA, 4/90), *medresi* (<*medreside*) “medrese” (<Ar. *medrese*) (GĠYA, 17/23), *şubi* (<*şubiye*) “şube” (<Ar. şu‘be) (GĠYA, 42/16).

e > ē Değişmesi

İlgili sözlerde en çok görülen darlaşma hadiselerinden biridir. Daha çok iç seste meydana geldiğı görölmüştür.

Ön seste: *ētrafa* “etrafa” (<Ar. *etrāf*) (ADKA, 23/55).

İç seste: *řeler* “řeyler” (<Ar. řey’) (TYA, 1/14), *tencēreye* “tencereye” (<Ar. *tancara*) (TYA, 116/77), *řehit* “řehit” (<Ar. řehīd) (TYA, 156/78), *mētrūķe* “metruke: terk edilmiř” (<Ar. *metruke*) (TD, 93/88), *Pēaz* “beyaz” (<Ar. *beyāz*) (TD, 99/5), *dēv* “dev” (<Far. *dīv*) (RĠA, 1/34), *zātē* “zaten” (<Ar. *zāten*) (RĠA, 22/10), *hārřē* “her řey” (<Far. *her* + Ar. řey’) (THA, 6/900), *řēya* “řeye” (THA, 26/4964), *řēvtali* “řeftali” (<Far. řeft + ālū) (AZKA, 71/1), *řēy* “řey” (GĠYA, 3/7).

Son seste: *senē* (<*seneye*) “sene” (<Ar. *sene*) (TYA, 50/23), *hillē* “hile” (<Ar. *hīle*) (TD, 8/20), *tenćerē* (<*tenćerēye*) “tencere” (<Ar. *tancara*) (RĠA, 1/11), *barē* “barı” (<Far. *bārī*) (RĠA, 10/15).

o > u Değişmesi

Çok yaygın olmayan bir ses olayıdır. Özellikle iç sesteki örnekleri (*çuṛap*, *sufra* vb.), kelimelerin aslına uygun kullanımlarından kaynaklanmaktadır.

Ön seste: *urūḥ* “oruç” (<Far. rūze) (THA, 5/620).

İç seste: *ḥoruzunnan* “horozundan” (<Far. ḥurūs) (TYA, 77/54), *çuṛap* “çorap” (<Far. cūrāb) (THA, 16/3063), *sufṛadā* “sofrada” (<Ar. sufre) (THA, 27/5143), *sufṛada* “sofrada” (AZKA, 54/2), *sufṛasī* “sofrası” (GİYA, 6/62), *ḥorūza* “horozu” (GİYA, 13/48), *curab* “çorap” (GİYA, 58/96).

o > ö Değişmesi

İç seste: *çōbane* “çobanı” (<Far. çūbān/şūbān) (RİA, 40/86), *sōḫṛaya* “sofraya” (<Ar. sufre) (THA, 2/241), *çōṛap* “çorap” (<Far. cūrāb) (THA, 15/2895).

ö > u Değişmesi

Kelimenin aslına uygun kullanımının söz konusu olduğu bir örneği mevcuttur.

Ön seste: *urf* “örf” (<Ar. ‘urf) (TYA, 33/20).

ö > ü Değişmesi

İç seste: *nūbet* “nöbet” (<Ar. nevbet) (TD, 56/17).

2.3.2.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Kelime içindeki dar sıradan “ı, i, u, ü” ünlülerinin çeşitli nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan “a, e, o, ö” ünlülerine dönüşmesidir (Korkmaz, 2007: 227). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen genişleme olayları ı > e, i > a, i > e, i > è, u / ü > a, u > o, u > ò, ü > ö / õ ve ü > õ şeklindedir.

ı > e Değişmesi

Belli başlı örneklerde görülen bu genişleme olayının DKBA’da yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

İç seste: *cameş* “camız” (<Ar. cāmūs) (TD, 38-39/110), *hers* “hırs” (<Ar. hırs) (RİA, 11/55), *çadeşe* “çadıra” (<Far. çāder) (RİA, 40/104), *kāğedümdä* “kâğıdımda” (<Far. kâğaz) (THA, 4/568), *heri* “hırsı” (GİYA, 43/32).

Son seste: *ğayse* “kayısı” (<Far. kayşī) (TYA, 93/17), *ayne* “aynı” (<Ar. ‘ayn + Far. -i) (TD, 47/14).

i > a Değişmesi

DKBA’da sınırlı sayıda örneği vardır. *peylavan* örneğinde sözcüğün aslına yakın kullanımı mevcuttur.

İç seste: *sahab* “sahip” (<Ar. šāhib) (TYA, 113/53), *sahaplanmışler* “sahiplenmişler” (TD, 42/26), *peylavan* “pehlivan” (<Far. pehlevān) (RİA, 33/3), *cahalı* “cahili” (<Ar. cāhil) (GİYA, 50/32), *sahapları* “sahipleri” (GİYA, 80/66).

Son seste: *çama* (<çamamúzın) “cami” (<Ar. cāmi‘) (TD, 25/25), *tesella* (<tesellamız) “teselli” (<Ar. tesellī) (GİYA, 21/38).

i > e Değişmesi

İlgili sözlerde en yaygın görülen genişleme hadiselerinden biridir.

Ön seste: *ehya* “ihya” (<Ar. ihyā‘) (TYA, 71/61), *ehtiyar* “ihtiyar” (<Ar. ihtiyār) (TD, 14/30), *eşāret* “işaret” (<Ar. işāret) (TD, 110/19), *ehtibārūm* “itibarım” (<Ar. i‘tibār) (RİA, 14/6), *ehteyarlukte* “ihtiyarlıkta” (ADKA, 15/103), *ehdiyacını* “ihtiyacını” (<Ar. ihtiyāc) (GİYA, 4/23).

İç seste: *şehar* “şehir” (<Far. šehr) (TYA, 7/83), *heğayeler* “hikâyeler” (<Ar. hikāye) (TYA, 142/11), *nehayet* “nihayet” (<Ar. nihāyet) (TD, 25/46), *zencire* “zincire” (<Far. zencīr) (TD, 38-39/61), *çāhel* “cahil” (<Ar. cāhil) (TD, 75/112), *tedārek* “tedarik” (<Ar. tedāruk) (RİA, 1/161), *verāne* “virāne” (<Far. vīrāne) (RİA, 50/31), *pēlefan* “pehlivan” (<Far. pehlevān) (RİA, MDD), *şeharlı* “şehirli” (<Far. šehr) (THA, 23/4513), *merdeven* “merdiven” (<Far. nerdubān) (ADKA, 28/43), *talehsus* “talihsiz” (<Ar. ṭālī‘) (AZKA, 23/4), *verānda* “viranda” (<Far. vīrān) (AZKA, 29/2), *heç* “hiç” (<Far. hīç) (GİYA, 4/90).

Son seste: *yane* “yani” (<Ar. ya‘nī) (TYA, 126/8; THA, 6/874), *belke* “belki” (<Ar. bel + Far. ki) (TYA, 158/1), *came* (<camedir) “cami” (<Ar. cāmi‘) (TYA, 158/1), *ärāze* (<ärāzendän) “arazi” (<Ar. arāzī) (TD, 50-51/91), *arāze* (<arāzem) “arazi” (RİA, 17/65), *vallaye* “vallahi” (<Ar.

vallahi) (THA, 1/45), *came* (<*camedä*) “cami” (THA, 5/619), *eṛaze* (<*eṛazelār*) “arazi” (THA, 12/1987), *came* (<*cameye*) “cami” (ADKA, 11/295).

i > ē Değişmesi

İlgili sözlerde en sık görülen genişleme olaylarından biridir.

Ön seste: *édāre* “idare” (<Ar. idāre) (TYA, 7/28), *ēhdiyar* “ihtiyar” (<Ar. ihtiyār) (TYA, 193/23), *ēhtiyar* “ihtiyar” (<Ar. ihtiyār) (RİA, 6/5), *ēḥTiyā* “ihtiyar” (THA, 1/91), *ēhdiyacımız* “ihtiyacımız” (<Ar. ihtiyāc) (GİYA, 4/22).

İç seste: *şēfali* “şifalı” (<Ar. şifā') (TYA, 118/116), *nēhayet* “nihayet” (<Ar. nihāyet) (TD, 5/35), *hēkāyemiz* “hikāyemiz” (<Ar. hikāye) (TD, 64/7), *lākēn* “lakin” (<Ar. lakin) (RİA, 22/60), *vaḳēt* “vakit” (<Ar. vaḳt) (RİA, 41/62), *cayēl* “cahil” (<Ar. cāhil) (AZKA, 7/3), *kētablar* “kitaplar” (<Ar. kitāb) (GİYA, 45/43).

Son seste: *yānē* “yani” (<Ar. ya'nī) (TD, 41/11; RİA, 2/183), *barē* “bari” (<Far. bārī) (RİA, 10/15).

u / ü > a Değişmesi

Sınırlı sayıda örnekleri olan bir hadisedir.

İç seste: *maḥacarlua* “muhacirliğe” (<Ar. muhācir) (TYA, 92/57), *maḥdac* “muhtaç” (<Ar. muhtāc) (TYA, 163/12), *maḥabbetini* “muhabbetini” (<Ar. maḥabbet) (TD, 76/21), *maḳafat* “mükāfat” (<Ar. mukāfāt) (RİA, 20/68), *namasīm* “namusum” (<Ar. nāmūs) (RİA, 41/30), *ve yahat* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāḥūd) (ADKA, 25/90).

u > o Değişmesi

DKBA'daki Arapça ve Farsa kökenli sözlerde, iç seste yaygın görülen bir ses olayıdır.

İç seste: *veyahot* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāḥūd) (TD, 16/20), *sabon* “sabun” (<Ar. šābūn) (TD, 75/14), *dovam* “duam” (<Ar. du'ā') (TD, 125/80), *bedovasini* “bedduasını” (<Far. bed + Ar. du'ā') (RİA, 2/170), *ḳomar* “kumar” (<Ar. ḳimār) (RİA, 4/52), *dovā* “dua” (RİA, 9/19), *yaḥot* “yahut” (<Far. yāḥūd) (THA, 17/3403).

u > ö Değişmesi

İç seste: *veyāhôt* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāhūd) (RİA, 1/93).

ü > ö / õ Değişmesi

Sınırlı sayıda örneği tespit edilen bu genişleme hadisesinin DKBA’da yaygın olmadığını söylemek mümkündür.

İç seste: *hökmünde* “hükümünde” (<Ar. hukm) (TYA, 114/25), *hökümet* “hükûmet” (<Ar. hukûmet) (TYA, 155/28), *göya* “güya” (<Far. gūyā) (ADKA, 26/35), *möhlet* “mühlet” (<Ar. muhlet) (GİYA, 4/55), *rōzger* “rüzgâr” (<Far. rüzgār) (GİYA, 14/88), *hökümetce* “hükûmetçe” (GİYA, 78/77), *dölbed* “tülbent” (<Far. ter + bend) (GİYA, 87/112).

ü > õ Değişmesi

Arapça kökenli “hükûmet” sözcüğünde meydana gelen bir ses olayıdır.

İç seste: *hökümetinden* “hükûmetinden” (<Ar. hukûmet) (TYA, 140/24), *hökümet* “hükûmet” (GİYA, 42/73).

2.3.3. Ünlü Düşmesi

Türlü ses etkileri altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesidir (Korkmaz, 2007:227). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde meydana gelen ünlü düşmeleri; vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi, akıcı ünsüzlerin etkisiyle ünlü düşmesi ve art arda gelen ünlülerden birinin düşmesi olaylarından kaynaklanmıştır.

2.3.3.1. Vurgusuz Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

İkiden fazla heceli sözcüklerde iki ünsüz arasında yer alan orta hece ünlüsünün düşmesidir. Bu ses olayının belli başlı örnekleri vardır:

dağğa “dakika” (<Ar. daḳīka) (TYA, 2/8), *hakgeten* “hakikaten” (<Ar. ḥaḳīḳaten) (TYA, 16/43), *Täḳḳä* “dakika” (TD, 23/7), *hāmle* “hamile” (<Ar. ḥāmīle) (RİA, 32/28), *ezyeti* “eziyeti” (<Ar. eziyyet) (RİA, 36/38-39), *daḳḳa* “dakika” (ADKA, 1/159; GİYA, 8/73), *haḳḳeTen* “hakikaten” (THA, 10/1545), *daḳḳā* “dakika” (THA, 12/2122), *hacce* “Hatice” (<Ar. ḥaṭīce) (ADKA, 23/55).

2.3.3.2. Akıcı Ünsüzlerin Etkisiyle Ünlü Düşmesi

Bazı sözcüklerde “r, y” akıcı ünsüzlerinin yanında bulunan ünlüler, vurgusuz hâle gelerek düşmüştür. Örneklere bakıldığında bu hadisenin söz içi ve sonunda gerçekleştiği görülmektedir:

ğayse “kayısı” (<Far. *qayṣī*) (TYA, 93/17), *çeryanlarımız* “cereyanlarımız” (<Ar. *cereyān*) (TYA, 146/2), *heyacan* “heyecan” (<Ar. *heyecān*) (TYA, 144/66), *dünya ahret* “dünya ahiret” (<Ar. *dunyā + āḥiret*) (TD, 59/7), *ceyṛanda* “cereyanda” (THA, 19/3523), *ceryanlá* “cereyanla” (ADKA, 1/175).

2.3.3.3. Art Arda Gelen Ünlülerden Birinin Düşmesi

Bir örnekte art arda gelen ünlülerden birinin ünlü çatışması nedeniyle düştüğü tespit edilmiştir:

tezker aldım “tezkere aldım” (<Ar. *tezkiye + T. al-*) (TD, 93/24).

2.3.4. İkiz Ünlülerin Tekleşmesi

DKBA’daki Arapça kökenli sözlerde, iç seste yan yana bulunan iki ünlünün birisinin düştüğü görülebilmektedir. Bu durumun örnekleri sınırlıdır:

menfatina “menfaatina” (<Ar. *menfa‘at*) (TYA, 84/24), *musadenizle* “müsaadenizle” (<Ar. *musā‘ade*) (TYA, 94/28), *zanatda* “zanaatta” (<Ar. *šinā‘at*) (TYA, 95/67), *naşini* “naaşını” (<Ar. *na‘ş*) (THA, 5/742).

Bazı örneklerde de yan yana gelen ikiz ünlülerin kaynaşarak bir uzun ünlü hâline geldiği tespit edilmiştir:

zirāt “ziraat” (<Ar. *zirā‘at*) (TYA, 12/5), *sāt* “saat” (<Ar. *sā‘at*) (TYA, 151/5; TD, 55/12), *mūsāde* “müsaade” (<Ar. *musā‘ade*) (TYA, 140/25), *māşumden* “maaşımdan” (<Ar. *ma‘āş*) (THA, 4/561), *muṛacāt* “müracaat” (<Ar. *murāca‘at*) (THA, 6/915), *inşātlarda* “inşaatlarda” (<Ar. *inşā‘āt*) (GİYA, 4/7).

2.3.5. Ünlü Türemesi

Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı nedenlerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesidir (Korkmaz, 2007: 209). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerle bakıldığında ön, iç ve son seste yöre halkının konuşma özelliklerine bağlı olarak ünlü türemelerinin olduğu görülmektedir.

2.3.5.1. Ön Seste Ünlü Türemesi

Daha çok “l, r” ünsüzlerinin önünde türeyen ünlüler söz konusudur. Bu örnekler TYA ve GİYA’da tespit edilmiş olup daha çok GİYA’da yaygındır:

ırızgımızı “rızkımızı” (<Ar. rizk) (TYA, 4/40), *ecinni* “cin” (<Ar. ecinnī) (TYA, 16/56), *ırıza etduk* “razı ettik” (<Ar. rāzi + T. et-) (TYA, 186/12), *ileş* “leş” (<Far. lāşe) (GİYA, 39/27), *irenk* “renk” (<Far. reng) (GİYA, 55/81), *ilāzım* “lazım” (<Ar. lāzim) (GİYA, 76/48), *uruḥuna* “ruhuna” (<Ar. rūḥ) (GİYA, 87/13), *ürüzgar* “rüzgâr” (<Far. rüzgâr) (GİYA, 91/199).

2.3.5.2. İç Seste Ünlü Türemesi

İç seste ünlü türemesi genellikle ikinci hecededir. Bu durumun çok fazla örneği yoktur:

edirafi “etrafı” (<Ar. eṭrāf) (TYA, 6/10), *mezerelik* “mezralık” (<Ar. mezra‘) (TYA, 149/33), *ğayri menikulleri* “gayrimenkulleri” (<Ar. ġayr + menkūl) (TYA, 171/18), *develet* “devlet” (<Ar. devlet) (TYA, 181/11), *meziremuze* “mezramıza” (<Ar. mezra‘) (TD, 19/60), *meserebe* “maşrapada” (<Ar. maşraba) (TD, 38-39/104), *muhasen* “mahzen” (<Ar. maḥzen) (TD, 86/52), *haziret* “hazret” (<Ar. ḥazret) (TD, 122/29), *nāyilet* “lanet” (<Ar. la‘net) (THA, 11/1774), *ırızına* “ırzına” (<Ar. ‘irz) (GİYA, 45/85), *edirafını* “etrafımı” (GİYA, 69/43).

2.3.5.3. Son Seste Ünlü Türemesi

Genellikle Farsça kökenli “eğer, meğer” sözcüklerinde görülen bir durumdur:

maktaba “matkap” (<Ar. mişkab) (TYA, 137/22), *meğere* “meğer” (<Far. meger) (TD, 23/45), *egerē* “eğer” (<Far. eger) (RİA, 40/86), *māgārē* “meğer” (THA, 14/2604), *zatene* “zaten” (<Ar. zāten) (GİYA, 82/25).

2.3.6. Ünlü Çarpışması / Çatışması

Türkçe yan yana gelen çift / ikiz ünlülere elverişli bir dil olmadığından ünlü çarpışmasını önlemek için ya araya bağlama görevi yüklenen bir koruyucu “y” ünsüzü getirilir ya da ünlülerden biri düşer (Korkmaz, 2007: 226). DKBA’daki Arapça kökenli sözlere bakıldığında ikiz ünlülerin çarpışmasını önlemek için araya “y” ünsüzünün getirildiği örnekler oldukça fazla olup bu örneklerden bazıları şu şekildedir:

vasayıtlan “vesaitle: araçla” (<Ar. vesā’it) (TYA, 7/51), *dayre* “daire” (<Ar. dā’ire) (TYA, 44/39; TD, 16/48), *mayışında* “maaşında” (<Ar. me‘āş) (TYA, 71/9), *vesayre* “vesaire” (<Ar. ve +

sā'ire) (TYA, 83/62), *faizsiz* “faizsiz” (<Ar. fā'iz) (TYA, 112/8), *ayēt* “ait” (<Ar. 'ā'id) (TD, 49/11), *mūsāyit* “müsait” (<Ar. musā'id) (TD, 63/8), *Teymin* “temin” (<Ar. te'min) (TD, 78/18), *reyisler* “reisler” (<Ar. re'is) (TD, 114/7), *reyiz* “reis” (RİA, 2/126), *hāyin* “hain” (<Ar. hā'in) (RİA, 33/131), *iddiya* “iddia” (<Ar. iddi'ā) (RİA, 33/149), *meleyikeleṛ* “melaikeler” (<Ar. melā'ike) (RİA, 40/52), *sayet* “saat” (<Ar. sā'at) (THA, 4/535), *katliyamdur* “katliamdır” (<Ar. katl + 'āmm) (ADKA, 20/34), *müsayit* “müsait” (GİYA, 8/55), *tabiyat* “tabiat” (<Ar. tabī'at) (GİYA, 8/80), *dayiresinde* “daireinde” (GİYA, 42/28), *ayile* “aile” (<Ar. 'ā'ile) (GİYA, 90/47).

2.4. Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları

2.4.1. Ünsüz Değişmeleri

Ünsüz değişmesi, bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakmasıdır (Korkmaz, 2007: 230). DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde meydana gelen ünsüz değişimleri “tonlulaşma”, “tonsuzlaşma”, “süreklileşme (sızıcılaşma, akıcılaşma)”, “sürekli ünsüzler arasındaki değişimler” ve “süreksizlik” başlıkları altında incelenmiştir.

2.4.1.1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, ünsüzlerin boğumlanması sırasında ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek ton vermesi, ünsüzlerin tonluluk özelliği kazanmasıdır (Korkmaz, 2007: 215). DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerin bünyesindeki tonlulaşmalar $\ç > c / \text{Ç}$, $\ç > \acute{c}$, $f > v / F$, $k > g / K$, $\acute{k} > \acute{g}$, $\acute{k} > \acute{g} / \text{K}$, $p > b / P$, $s > z / S$ ve $t > d / T$ şeklindedir. Bunun yanında bazı örneklerde, son sesi “k, k, p, t, ç” olan bir kelimeden sonra ünlüyle başlayan bir kelime arasında ulama gerçekleştiğinde iki ünlü arasında kalan bu ünsüzlerin tonlulaşarak “g, ğ, b, d, c”ye dönüştüğü de görülmüştür.

ç > c / Ç Değişmesi

DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde en yaygın görülen tonlulaşmalardan biridir. *cehiz*, *corab*, *cuval*, *felc*, *muhtac* gibi örneklerde kelimenin aslına uygun kullanılmasından söz edilebilir.

Ön seste: *çember* “çember” (<Far. çenber) (TYA, 8/11), *cehizleri* “çeyizleri” (<Ar. cihāz) (TYA, 16/33), *Çeşit* “çeşit” (<Far. çeşid) (TYA, 172/40), *carşamba* “çarşamba” (<Far. çār + şenbe) (TD, 106/47), *corbasını* “çorbasını” (<Far. şūrbā) (TD, 134/44), *carşı* “çarşı” (<Far. çār + sū) (ADKA, 12/57), *Çorap* “çorap” (<Far. cūrāb) (GİYA, 10/27), *corablar* “çoraplar” (GİYA, 45/106), *cuval* “çuval” (<Far. cuvāl) (GİYA, 50/24), *ceyizinde* “çeyizinde” (GİYA, 55/91).

İç seste: *bahcesine* “bahçesine” (<Far. bāğçe) (TYA, 24/8), *reçel* “reçel” (<Far. riçāl) (TYA, 64/23), *reçeli* “reçeli” (TYA, 69/70), *kemence* “kemençe” (<Far. kemānçe) (TD, 117; GİYA, 88/10), *kemenÇeyi* “kemençeyi” (THA, 8/1286), *bahceye* “bahçeye” (AZKA, 80/1), *bahÇiye* “bahçeye” (GİYA, 5/1).

Son seste: *felc* “felç” (<Ar. felc) (TYA, 26/8), *ilac imiş* “ilaçmış” (<Ar. ‘ilāc) (RİA, 33/175), *muhtac* “muhtaç” (<Ar. muhtāc) (GİYA, 25/10), *ihtiyac ğadar* “ihtiyaç kadar” (<Ar. ihtiyāc) (GİYA, 46/36), *oruÇ* (<Far. rûze) (GİYA, 58/42).

ç > c Değişmesi

RİA ve THA’da sınırlı sayıda örneği vardır.

İç seste: *kemençem* “kemençem” (<Far. kemān-çe) (RİA, 4/1).

Son seste: *hiç* “hiç” (<Far. hīç) (RİA, 32/30; THA, 2/296), *felc* “felç” (<Ar. felc) (THA, 7/1020), *pirinç* “pirinç” (<Far. birinc) (THA, 15/2740).

f > v / F Değişmesi

DKBA’da sınırlı sayıda örneği mevcuttur. Bu örnekler daha çok GİYA’da tespit edilmiştir.

İç seste: *müzeFer* “muzaffer” (<Ar. muzaffer) (TYA, 115/17), *seFer* “sefer” (<Ar. sefer) (TYA, 174/2), *teva* “defa” (<Ar. def’a) (TD, 41/37), *mevat* “vefat” (<Ar. vefāt) (RİA, MDD), *şevtali* “şeftali” (<Far. şeft + ālū) (AZKA, 71/1), *soFralık* “sofralık” (<Ar. sufre) (GİYA, 29/28), *haFif* “hafif” (<Ar. ḥafīf) (GİYA, 78/14).

Son seste: *harF* (<harFleri) “harf” (<Ar. ḥarf) (GİYA, 25/2), *taraf* (<tarafda) “taraf” (<Ar. taraf) (GİYA, 78/121), *çeşaf* (<çeşafi) “çarşaf” (<Far. çāder + şeb) (GİYA, 87/111).

k > g / K Değişmesi

TYA ve GİYA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde yaygın görülen bir tonlulaşma olayıdır. Daha çok iç seste gerçekleşmiştir.

Ön seste: *genarındagiler* “kenarındakiler” (<Far. kenār) (TYA, 38/15), *göyün* “köyün” (<Far. kūy) (TYA, 49/44), *gemenÇeler* “kemençeler” (<Far. kemānçe) (TYA, 69/7), *Kelimesinin* “kelimesinin” (<Ar. kelime) (TYA, 167/31), *Kismet* “kısmet” (<Ar. kısmet) (ADKA, 2/119), *Kevgir* “kevgir” (<Far. kefgīr) (GİYA, 12/16), *Köy* “köy” (GİYA, 90/17).

İç seste: *belgi* “belki” (<Ar. bel + Far. ki) (TYA, 9/3), *teşeggür* “teşekkür” (<Ar. teşekkür) (TYA, 30/32), *şegerini* “şekerini” (<Far. şeker) (TYA, 30/102), *mergezinde* “merkezinde” (<Ar. merkez) (TYA, 62/39), *muKafat* “mükâfat” (<Ar. mukâfât) (TD, 5/19), *imKan* “imkân” (<Ar. imkân) (TD, 73/35), *fedaKarluğ* “fedakârlık” (<Ar. fidâ + Far. -kâr) (TD, 103/11), *sangi* “sanki” (T. san- + Far. ki) (THA, 11/1734), *asgera* “askere” (<Ar. ‘asker) (AZKA, 30/3), *hergeş* “herkes” (<Far. her + kes) (GİYA, 3/36), *esgerdeyken* “askerdeyken” (GİYA, 42/90), *herKeş* “herkes” (GİYA, 80/56), *şügür* “şükür” (<Ar. şukr) (GİYA, 87/42).

Son seste: *terg eder* “terk eder” (<Ar. terk + T. et-) (TYA, 185/130), *übrüg* “ibrik” (<Ar. ibrik) (GİYA, 58/80).

k > ğ Değişmesi

Tespit edilen bir örneği vardır.

İç seste: *niğāhi* “nikâhı” (<Ar. nikāh) (RİA, 18/145).

k > ğ / K Değişmesi

DKBA’nın tamamında örneklerine sıklıkla rastlanan bu tonlulaşma hadisesi, genellikle ön ve iç seste meydana gelmiştir. *ğavğa*, *ğayb* örneklerinde sözcüğün aslına uygun kullanıldığı görülmektedir.

Ön seste: *ğısmı* “kısmı” (<Ar. kısım) (TYA, 3/29), (TYA, 7/3), *ğabul* “kabul” (<Ar. kabûl) (TYA, 13/29), *ğurban* “kurban” (<Ar. kurbân) (TYA, 15/38), *ğavğa* “kavğa” (<Far. ğavgā) (TYA, 55/25), *Ğına* “kına” (<Ar. ħinnā) (TYA, 55/52), *Ğāvede* “kahvede” (<Ar. kahve) (TD, 41/34), *Ğafama* “kafama” (<Ar. kafā) (TD, 49/35), *malûKat* “mahlûkat” (<Ar. maḥlûkāt) (TD, 79/22), *ğirmizi* “kırmızı” (<Ar. kırmizî) (RİA, 23/8), *ğıymeti* “kıymeti” (<Ar. kıymet) (RİA, 56-27), *ğayb oldi* “kayboldu” (<Ar. ğayb + T. ol-) (RİA, 57/20), *Ğadaş* “kadar” (<Ar. kadar) (RİA, 56/8), *ğavaltı* “kahvaltı” (<Ar. kahve + T. altı) (ADKA, 5/7), *ğadar* “kadar” (ADKA, 12/24; GİYA, 20/17), *Ğeza* “kaza” (<Ar. kaẓā) (ADKA, 29/7), *ğalbımda* “kalbimde” (<Ar. qalb) (AZKA, 54/4), *ğadife* “kadife” (<Ar. kaṭīfe) (AZKA, 72/1), *ğaranfil* “karanfil” (<Ar. karanful) (AZKA, 81/2), *ğismetini* “kısmetini” (<Ar. kısmet) (GİYA, 3/12), *ğabileler* “kabileler” (<Ar. kabīle) (GİYA, 8/33), *ğarar* “karar” (<Ar. qarār) (GİYA, 24/14).

İç seste: *fağat* “fakat” (<Ar. feḳaṭ) (TYA, 4/26), *ğaymaĞama* “kaymakama” (<Ar. qā’im-makām) (TYA, 111/42), *hağaret* “hakaret” (<Ar. haḳāret) (TYA, 166/6), *huğuk* “hukuk” (<Ar. huḳūk) (TYA, 171/39), *hägigi* “hakiki” (<Ar. haḳīkī) (TD, 20/22), *hağğığat* “hakikat” (<Ar. haḳīkat) (TD, 52/18), *vuğuaT* “vukuat” (<Ar. vuḳū’āt) (TD, 95/28), *saKat* “sakat” (<Ar. saḳaṭ)

(RİA, 57/14), *muḥaḲḲak* “muhakkak” (<Ar. muḥaḳḳak) (GİYA, 20/2), *vaḲit* “vakit” (<Ar. vaḳt) (GİYA, 22/1), *musḡa* “muska” (<Ar. nusha) (GİYA, 55/171), *baḡḡal* “bakkal” (<Ar. baḳḳāl) (GİYA, 87/98).

Son seste: *ırızıḡ* (<*ırızḡımız*) “rızkımız” (<Ar. rizḳ) (TYA, 4/40), *muḥaḡḡaḡ* “muhakkak” (<Ar. muḥaḳḳak) (TYA, 33/1), *ḡarḡ* (<*ḡarḡın*) “ḡark” (<Far. ḡarḡ) (TYA, 38/54), *meraḡ etmedim* “merak etmedim” (<Ar. merāḳḳ + T. et-) (TYA, 44/1), *tufeḡ* (<*tüfeḡ*) “tüfek” (<Far. tufeng) (THA, 16/3128), *farḡ ediyon* “fark ediyorsun” (<Ar. farḳ + T. et-) (TYA, 61/30), *farḡ* (<*farḡı*) “fark” (<Ar. farḳ) (GİYA, 6/99), *rızıḡ* (<*rızḡımız*) “rızkımız” (GİYA, 25/10), *mutfaḲ* (<*mutfaḲda*) “mutfak” (<Ar. maṭbaḥ) (GİYA, 29/23).

p > b / P Değişmesi

İlgili sözlerde en yaygın görülen tonlulaşma hadieslerinden biridir. Burada da özellikle iç ve son seste görülen değişmelerin birçoğunda (*tesbit*, *tesbiḥ mekteb*, *acayib*, *harb*, *heb*, *takib*, *hesab*, *şurub*, *kitab*, *münāsib* vb.) tonlulaşmadan ziyade kelimenin aslına uygun kullanım özelliği mevcuttur.

Ön seste: *Parasından* “parasından” (<Far. pāre) (TYA, 26/74), *beynir* “peynir” (<Far. penīr) (TYA, 50/2; TD, 37/53), *bekmezi* “pekmezi” (<Far. begmāz) (TYA, 60/45), *bahali* “pahalı” (<Far. behā) (TYA, 131/5), *Padişaun* “padişahın” (<Far. pādšāh) (TD, 6/37), *Pilāvlān* “pilavla” (<Far. pelāv/pilāv) (TD, 9/26), *beşundeyiz* “peşindeyiz” (<Far. pes) (ADKA, 13/155), *bazar* “pazar” (<Far. bāzār) (GİYA, 1/41).

İç seste: *sebet* “sepet” (<Far. seped) (TYA, 171/83), *tesbit* “tespit” (<Ar. teṣbīt) (TYA, 178/98; GİYA, 31/71), *ḡabraz* “ḡapraz” (<Far. ḡep-rāst) (TYA, 179/5), *sePede* “sepete” (<Far. seped) (TD, 9/31), *habusa* “hapse” (<Ar. ḥabs) (TD, 11/22), *meserebe* “maşrapada” (<Ar. maşraba) (TD, 38-39/104), *leşber* “rençper” (<Far. rencber) (RİA, 15/1), *sePeTi* “sepeti” (THA, 12/2079), *reşberlikle* “rençperlikle” (<Far. rencber) (GİYA, 7/40), *tesbiḥ* “tespih” (<Ar. tesbīḥ) (GİYA, 81/4).

Son seste: *mekteb* “mektep” (<Ar. mekteb) (TYA, 12/4), *tahrib oldu* “tahrip oldu” (<Ar. taḥrīb + T. ol-) (TYA, 23/6), *acayib* “acayip” (<Ar. ‘acā’ib) (TYA, 69/70), *icab eder* “icap eder” (<Ar. īcāb + T. et-) (TYA, 174/43), *harb* “harp” (<Ar. ḥarp) (TD, 1/35), *heb* “hep” (<Far. heb) (TD, 2/52), *nēsib etsún* “nasip etsin” (<Ar. naṣīb + T. et-) (TD, 10/8), *hesab ederiz* “hesap ederiz” (<Ar. ḥisāb + T. et-) (TD, 31/35), *tagḡīb ettiler* “takip ettiler” (<Ar. taḡīb + T. et-) (RİA, 1/44), *harb idi* “harp idi” (<Ar. ḥarp) (RİA, 3/15), *raḡīb* “rakip” (<Ar. raḡīb) (RİA, 36/19), *meḡrib* (<*meḡribden*) “Maḡrip: Batı” (<Ar. maḡrib) (RİA, 40/13), *sebeb oldi* “sebepe oldu” (<Ar. sebeb + T. ol-) (THA, 5/608), *takib* “takip” (<Ar. taḳīb) (THA, 5/667), *hesab* “hesap” (THA, 12/2137),

nesib *etsin* “nasip etsin” (THA, 12/2195), *şurub* “şurup” (<Ar. şurūb) (ADKA, 13/252), *çorab* “çorap” (<Far. cūrāb) (ADKA, 17/77), *iltihaP* “iltihap” (<Ar. iltihāb) (ADKA, 19/18), *kebab* (<*kebabda*) “kebab” (<Ar. kebāb) (AZKA, 23/2), *kitab* “kitap” (<Ar. kitāb) (AZKA, 72/3), *sahib* “sahip” (<Ar. šāhib) (GİYA, 1/28), *şaraP* “şarap” (<Ar. şerāb) (GİYA, 7/52), *merkeb* “merkep: eşek” (<Ar. merkeb) (GİYA, 11/61), *münāsib* “münasip” (<Ar. munāsib) (GİYA, 79/33).

s > z / S Değişmesi

Belli başlı örnekleri tespit edilen bu tonlulaşmanın DKBA’da yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Ön seste: *zabattan* “sabahtan” (<Ar. şabāh) (TYA, 12/8), *Sebze* “sebze” (<Far. sebze) (TYA, 85/29), *zebze* “sebze” (TYA, 85/29; GİYA, 46/35), *zabahtan* “sabahtan” (TD, 130/66), *zebzeylen* “sebzeyle” (RİA, 52/15), *zarhoş* “sarhoş” (<Far. ser + hoş) (AZKA, 69/4), *Sabahtan* “sabahtan” (GİYA, 3/8), *zaḥibi* “sahibi” (<Ar. šāhib) (GİYA, 66/147), *zerbes* “serbest” (<Far. serbest) (GİYA, 73/63).

İç seste: *guzulū* “guslū” (<Ar. ġusl) (TYA, 3/15), *āzāz* “esas” (<Ar. esās) (TD, 18/31).

Son seste: *herkez* “herkes” (<Far. her + kes) (TYA, 12/10), *reyiz* “reis” (<Ar. re’īs) (TD, 5/36; RİA, 2/126), *āzāz* “esas” (<Ar. esās) (TD, 18/31), *asaz* “esas” (RİA, 32/23), *herkez* (<*herkezin*) “herkes” (ADKA, 22/89; GİYA, 67/49).

t > d / T Değişmesi

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde en çok görülen tonlulaşma hadiselerindendir. Birçok örneğin ön ve son sesinde (*daze*, *dāne*, *dezgāh*, *ibaded*, *derd*, *ābad*, *mukayyed*, *seped* vb.) kelimenin aslına uygun kullanımının olduğu görülmektedir.

Ön seste: *dābi* “tabii” (<Ar. ṭabī’ī) (TYA, 30/89), *daze* “taze” (<Far. tāze) (TYA, 63/29), *darif* “tarif” (<Ar. ta’rīf) (TYA, 69/61), *düccarlarımız* “tüccarlarımız” (<Ar. tüccār) (TYA, 160/27), *dāne* “tane” (<Far. dāne) (TD, 3/27), *Tēmuzde* “temmuzda” (<Ar. temmūz) (TD, 20/36), *dezgāhı* “tezgāhı” (<Far. destgāh) (TD, 134/21), *dāne* “tane” (RİA, 2/92), *Tüfeği* “tüfeği” (<Far. tufeng) (THA, 10/1605), *dūlbet* “tülbet” (<Far. ter + bend) (THA, 15/2931), *dezgaḥ* “tezgāh” (THA, 20/4135), *Tahda* “tahta” (<Far. taḥte) (ADKA, 25/106), *dane* “tane” (AZKA, 53/1), *Türbe* “türbe” (<Ar. türbe) (GİYA, 24/60), *dezgāh* “tezgāh” (GİYA, 58/34), *dölbed* “tülbet” (GİYA, 87/112),

İç seste: *mikdardāki* “miktardaki” (<Ar. miqdār) (TYA, 7/17), *iḥdiyacını* “ihtiyacını” (<Ar. ihtiyāc) (TYA, 7/68), *bosdan* “bostan” (<Far. būstān) (TYA, 25/84), *ḥafda* “hafta” (<Far. hefte) (TYA, 79/15), *vāTanımuza* “vatanımıza” (<Ar. vaṭan) (TD, 10/15), *ḥadiće* “Hatice” (<Ar. ḥaṭīce) (RİA, 12/59), *tahda* “tahta” (<Far. taḥte) (RİA, 29/9-10), *edṛāfi* “etrafı” (<Ar. eṭrāf) (RİA, 52/36), *yeTim* “yetim” (<Ar. yetīm) (THA, 1/1), *eḥTiyā* “ihtiyar” (<Ar. iḥtiyār) (THA, 1/91), *peşTemal* “peştamal” (<Far. puştmāl) (THA, 2/264), *hatda* “hatta” (<Ar. ḥattā) (ADKA, 1/178), *hasda* “hasta” (<Far. ḥaste) (AZKA, 29/3), *usTası* “ustası” (<Far. ustād) (GİYA, 8/5), *ifdarımı* “iftarımı” (<Ar. ifṭār) (GİYA, 11/61), *musdafa* “Mustafa” (<Ar. muṣṭafā) (GİYA, 16/6), *elbetde* “elbette” (<Ar. elbette) (GİYA, 43/39).

Son seste: *hizmed* (<hizmedini) “hizmet” (<Ar. ḥidmet) (TYA, 15/17), *ibaded eder* “ibadet eder” (<Ar. ‘ibādet + T. et-) (TYA, 18/3), *lezzed* (<lezzedini) “lezzet” (<Ar. lezzet) (TYA, 49/59), *ḥayad* (<ḥayadı) “hayat” (<Ar. ḥayāt) (TYA, 49/65), *islamiyeT* “İslamiyet” (<Ar. islāmiyyet) (TD, 5/53), *ābad ettiler* “abat ettiler” (<Far. ābād + T. et-) (TD, 18/49), *sebed* (<sebede) “sepet” (<Far. seped) (TD, 54/61), *evlād edēyīsın* “evlat ediyorsun: evlad sayıyorsun” (<Ar. evlād + T. et-) (RİA, 17/51), *şeyid ettile* “şehit ettiler” (<Ar. şehīd + T. et-) (RİA, 26/74), *saḳaT* “sakat” (<Ar. saḳat) (THA, 2/227), *vucuT* “vücut” (<Ar. vucūd) (THA, 3/419), *memed* (<memedün) “Mehmet” (<Ar. muḥammed) (THA, 5/686), *sePeT* (<sePeTi) “sepet” (THA, 12/2079), *memlekeT* “memleket” (<Ar. memleket) (ADKA, 5/17), *emaneT* “emanet: nişan” (<Ar. emānet) (ADKA, 24/68), *şarT* (<şarTlarınā) “şart” (<Ar. şart) (ADKA, 25/49), *rahad* “rahat” (<Ar. rāḥat) (ADKA, 27/12), *derd* (<derddan) “dert” (<Far. derd) (AZKA, 14/3), *muḳayyed* “mukayyet” (<Ar. muḳayyed) (GİYA, 14/54), *şerbed* “şerbet” (<Ar. şerbet) (GİYA, 19/61), *damad* “damat” (<Far. dāmād) (GİYA, 20/89), *müdded* “müddet” (<Ar. müddet) (GİYA, 83/18).

2.4.1.2. Tonsuzlaşma

Tonsuzlaşma, ses tellerinin ciğerlerden gelen havayı titreştirmemesi ve ton vermesi; ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuzluk niteliği kazanmasıdır (Korkmaz, 2007: 215). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde gerçekleşen tonsuzlaşma hadiseleri $b > p$ / P , $c > \ç$ / $\Ç$, $c > \ć$, $d > t$ / T , $ğ > k$, $r > \bar{r}$, $z > s$ / S ve $v > f$ / F şeklindedir.

b > p / P Değişmesi

TYA ve TD’deki örnekleri ön plana çıkmaktadır.

Ön seste: *pina* “bina” (<Ar. binā) (TYA, 34/2), *patıl* “batıl” (<Ar. bāṭil) (TYA, 84/57), *pillhassa* “bilhassa” (<Ar. bi’l-ḥāṣṣa) (TYA, 141/37), *pāḥşiş* “bahşiş” (<Far. baḥşiş) (TYA, 178/98), *pāumuza* “bağımıza” (<Far. bāğ) (TD, 10/26), *Peyaz* “beyaz” (<Ar. beyāz) (TD, 47/14), *pāçeden* “bahçeden” (<Far. bāğçe) (TD, 95/2).

İç seste: *taPā* “tabağa” (<Ar. ṭabaḳ) (TYA, 55/56), *ḳurpete* “gurbete” (<Ar. ğurbet) (TYA, 85/1), *aptes* “abdest” (<Far. āb + dest) (TYA, 187/99), *rutúPet* “rutubet” (<Ar. ruṭūbet) (TD, 70/19), *ÇePren* “cebren” (<Ar. cebren) (TD, 75/158), *haPerim* “haberim” (<Ar. ḥaber) (TD, 122/28), *muPāreḳ* “mübarek” (<Ar. mubārek) (TD, 125/184), *serpes* “serbest” (<Far. serbest) (RĪA, MDD), *sohpetlārīmiz* “sohbetlerimiz” (<Ar. šuḥbet) (THA, 9/1393), *saPriye* “Sabriye” (<Ar. šabriye) (ADKA, 2/55), *sohpet* “sohbet” (GİYA, 71/101), *aPdessiz* “abdestsiz” (GİYA, 43/27).

c > ç / Ç Değişmesi

TYA ve TD’de ön planda olan bir ses olayıdır. İlgili sözlerde ön ve iç seste meydana geldiği görülmüştür.

Ön seste: *Çenāze* “cenaze” (<Ar. cenāze) (TYA, 58/5), *çeviz* “ceviz” (<Ar. cevz) (TYA, 83/4), *çahil* “cahil” (<Ar. cāhil) (TYA, 155/62), *Çevabı* “cevabı” (<Ar. cevāb) (TYA, 176/22), *Çame* “cami” (<Ar. cāmi) (TD, 4/2), *çeza* “ceza” (<Ar. cezā) (TD, 6/35), *çenneTine* “cennetine” (<Ar. cennet) (TD, 8/7), *çehenem* “cehennem” (<Ar. cehennem) (TD, 8/19), *capçanlı* “capcanlı” (Far. cān) (ADKA, 13/44), *çier* “ciğer” (<Far. ciger) (GİYA, 71/67).

İç seste: *açizüm* “acizim” (<Ar. acz) (TYA, 155/59), *huçum* “hücum” (<Ar. hucūm) (TD, 23/41), *hariÇi* “harici” (<Ar. ḥāricī) (TD, 73/35), *içab eden* “icap eden” (<Ar. īcāb + T. et-) (TD, 73/25), *tenÇere* “tencere” (<Ar. tancara) (TD, 77/28), *açaba* “acaba” (<Ar. ‘acebā) (THA, 3/480), *pençere* “pencere” (<Far. pencere) (GİYA, 51/26).

c > ç Değişmesi

Bu değişimin TYA, TD, RĪA ve THA’da sınırlı sayıda örneği mevcuttur.

Ön seste: *çisimle* “cisimle” (<Ar. cism) (TYA, 79/64), *çeryanlarımız* “cereyanlarımız” (<Ar. cereyān) (TYA, 146/2), *çeza* “ceza” (<Ar. cezā) (TYA, 155/44), *çamenin* “caminin” (<Ar. cāmi) (TD, 2/50), *çinlenip* “cinlenip” (<Ar. cinn) (TD, 42/27).

İç seste: *hatiçe* “Hatice” (<Ar. ḥaṭīce) (RĪA, 26/48), *açaba* “acaba” (<Ar. ‘acebā) (THA, 4/497).

d > t / T Değişmesi

TYA ve TD’de yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Ön seste: *tavul* “davul” (<Ar. ṭabl) (TYA, 28/79), *tünyada* “dünyada” (<Ar. dunyā) (TYA, 59/48), *tevlet* “devlet” (<Ar. devlet) (TYA, 67/47), *tiġġat* “dikkat” (<Ar. diġġat) (TYA, 132/54), *tevirde* “devirde” (<Ar. devr) (TYA, 144/15), *Tevamli* “devamlı” (<Ar. devam) (TD, 3/6), *TāvāT* “davet” (<Ar. da‘vet) (TD, 24/21), *tüŷman* “düşman” (<Far. duŷmān) (TD, 28/33), *tefa* “defa” (<Ar. def‘a) (TD, 45/56), *tākķā* “dakika” (<Ar. daķīķa) (TD, 55/19), *tūkana* “dükķāna” (<Ar. dukkān) (RĪA, 10/260), *tūkāna* “dükķāna” (THA, 23/4571), *tükkeni* “dükķāni” (GĪYA, 66/147).

İç seste: *mütāle* “müdahale” (<Ar. mudāḥale) (TYA, 146/4), *itare* “idare” (<Ar. idāre) (TYA, 155/49), *natir* “nadir” (<Ar. nādir) (TYA, 158/31), *aptes* “abdest” (<Far. āb + dest) (TYA, 187/99), *murTar* “murdar: hain, alçak” (<Far. murdār) (TD, 5/42), *mentabur* “mendebur” (<Far. mendebur) (TD, 41/11), *bettua* “beddua” (<Far. bed + Ar. du‘ā) (TD, 79/5), *çatirini* “çadırını” (<Far. çāder) (TD, 94/23) *müttet* “müddet” (<Ar. muddet) (TD, 109/15), *hıtirellez* “Hıdrellez” (<Ar. Hıdır + İlyās) (GĪYA, 27/2), *apTassız* “abdestsiz” (GĪYA, 43/30), *patiŷah* “padiŷah” (<Far. pādŷāh) (GĪYA, MDD).

ğ > k Değişmesi

DKBA’daki Arapça kökenli sözcüklerin ön ve iç sesinde yaygın görülen bir değişmedir.

Ön seste: *ķalibā* “galibā” (<Ar. ġālibā) (TYA, 42/87), *ķāyet* “gāyet” (<Ar. ġāyet) (TYA, 111/18), *ķariban* “gariban” (<Ar. ġarīb + Far. -ān) (TYA, 170/29), *ķurbete* “gurbette” (<Ar. ġurbet) (TD, 2/54), *ķurbetde* “gurbetde” (RĪA, 7/10), *ķerīp* “garip” (<Ar. ġarīb) (RĪA, 11/83), *ķurβeta* “gurbete” (THA, 8/1360).

İç seste: *iŷķal* “işgal” (<Ar. iŷġāl) (TYA, 156/76; TD, 1/7), *meŷķul* “meŷgul” (<Ar. meŷġul) (TD, 123/3), *meŷķuldūr* “meŷguldür” (THA, 9/14369).

r > ř Değişmesi

Türkçedeki temel ünsüzler kategorisinde tonsuz karşılığı bulunmayan akıcı-sızıcı-tonlu “r” ünsüzünün dış eti bölgesinden ön damak bölgesine kayarak bir dereceye kadar tonsuzlaşması (Günay, 2003: 87), diğer bir deyişle titrekliliğinin azalması RĪA, THA ve ADKA’da sıklıkla görülen bir hadisedir.

Ön seste: *řüyā* “rüya” (<Ar. ru‘yā) (RĪA, 32/42), *řaziyim* “razıyım” (<Ar. rāzī) (THA, 1/62), *řüyadā* “rüyada” (THA, 7/1089), *řúmuzde* “ruhumuzda” (<Ar. rūḥ) (THA, 8/1290), *řahat* “rahat” (<Ar. rāḥat) (ADKA, 8/15).

İç seste: *beṛaber* “beraber” (<Far. berāber) (RĪA, 46/4), *garīp* “garip” (<Ar. ġarīb) (RĪA, 50/27), *terbiye* “terbiye” (<Ar. terbiye) (RĪA, 56/26), *Tārāfa* “tarafa” (<Ar. taraf) (THA, 1/68), *dārt* “dert” (THA, 2/130), *pirinç* “pirinç” (<Far. birinc) (THA, 3/377), *idarī* “idare” (<Ar. idāre) (ADKA, 8/15), *askerīye* “askeriye” (<Ar. ‘askeriyye) (ADKA, 12/48).

Son seste: *tekrār* “tekrar” (<Ar. tekrār) (RĪA, 41/58), *beṛaber* “beraber” (<Far. berāber) (RĪA, 46/4), *şair* (<şairler) “şair” (<Ar. šā’ir) (RĪA, 57/34), *zōr* (<zōrum) “zor” (<Far. zūr) (THA, 1/4), *aḥīr* (<aḥīra) “ahır” (<Far. āḥūr) (THA, 2/97), *çadīr* (<çadīra) “çadır” (<Far. çāder + şeb) (THA, 10/1550), *çamaşur* (<çamaşurumu) “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (ADKA, 8/15).

z > s / S Değişmesi

Çok fazla örneği olmamakla birlikte iç ve son seste daha yaygın görülen bir değişme olduğunu söylemek mümkündür.

Ön seste: *sāden* “zaten” (<Ar. zāten) (TYA, 51/20), *Saman* “zaman” (<Ar. zemān) (TYA, 65/90), *Surna* “zurna” (<Far. surnāy) (GİYA, 4/67), *Saten* “zaten” (GİYA, 76/45).

İç seste: *raSi* “razı” (<Ar. rāzi) (TYA, 144/50), *araSisi* “arazisi” (<Ar. erāzi) (TYA, 171/18), *rıskımız* “rızkımız” (<Ar. rizk) (TD, 2/57), *muhasen* “mahzen” (<Ar. maḥzen) (TD, 86/52), *çesa* “ceza” (<Ar. cezā) (TD, 122/106), *vasiyet* “vaziyet” (<Ar. vaż’iyyet) (RĪA, 41/18), *rıSgını* “rızkını” (GİYA, 40/4).

Son seste: *fayis* (<fayisiz) “faiz” (<Ar. fā’iz) (TYA, 112/8), *hillebās* (<hillebāstur) “hilebaz” (<Ar. ḥīle + Far. -bāz) (TD, 21/25), *henus* “henüz” (<Far. henüz) (TD, 108/22), *havus* “hafız” (<Ar. ḥāfız) (TD, 118/27), *merkes* “merkez” (<Ar. merkez) (ADKA, 11/294), *beyas* “beyaz” (<Ar. beyāz) (ADKA, 13/78; AZKA, 87/1).

v > f / F Değişmesi

İlgili sözlerde pek görülmeyen bir hadisedir.

İç seste: *TaFa* “tava” (<Far. tāve) (TD, 9/26), *zeḥk* “zevk” (<Ar. zevk) (TD, 37/35), *pēlefan* “pehlivan” (<Far. pehlevān) (RĪA, MDD), *seḥk* “sevk” (<Ar. sevk) (THA, 5/769), *ġafaltı* “kahvaltı” (<Ar. ḳahve + T. altı) (ADKA, 5/6), *bedafa* “bedava” (<Far. bād + Ar. hevā) (GİYA), *eFFelden* “evvelden” (<Ar. evvel) (GİYA, 75/7).

Son seste: *pilaf* (<pilafin) “pilav” (<Far. pelāv/pilāv) (TYA, 191/47), *maf* “mahv” (<Ar. maḥv) (THA, 11/1834), *piloF* “pilav” (GİYA, 43/21).

2.4.1.3. Süreklileşme

Süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzler hâline gelmesi hadisesine süreklileşme denir. Sürekli ünsüzler, kendi aralarında sızıcı ve akıcı olmak üzere ikiye ayrıldıklarına göre süreklileşme hadiseleri de sızıcılaşma ve akıcılaşma olmak üzere ikiye ayrılabilir (Ercilasun, 1983:111).

2.4.1.3.1. Sızıcılaşma

Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli nedenlerle sızıcı ünsüzlere dönüşmesidir (Korkmaz, 2007: 193). DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde STT'deki “ğ, h, j, ş” sızıcı ünsüzlerinin yanı sıra ara ses niteliğinde ve yarı sızıcı olan “c, ç, ċ, ç̇, ‘g, k, h, h, Ş” ünsüzleri de yer almaktadır. Bu sebeple ilgili sözlerde sızıcılaşma örnekleri çoktur. Bu sözlerde tespit edilen sızıcılaşma örnekleri b > v / v̇, c > ċ, c > ċ, ç > ċ, ç > ç̇, c > j, c > ş, ç > j, ç > ş, ç > Ş, g / ğ > ċ, g > ‘g, ğ > ğ̇, ğ > ḣ, k > ċ / ç̇, k > k̇, k > v, k > ğ ve k > h / ḣ / ḣ şeklindedir.

b > v / v̇ Değişmesi

İç seste: *çorvası* “çorbası” (<Far. şūr-bā) (TYA, 136/21), *seveb* “sebepe” (<Ar. sebeb) (TD, 95/26).

c > ċ Değişmesi

TYA, ADKA ve GİYA’da birkaç örneği vardır.

Ön seste: *camıye* “camiye” (<Ar. cāmi‘) (ADKA, 29/48).

İç seste: *meçburiyetindesin* “mecburiyetindesin” (<Ar. mecbūriyyet) (TYA, 10/56), *ecdatlarımızdan* “ecdatlarımızdan” (<Ar. ecdād) (TYA, 62/16), *açap* “acaba” (<Ar. ‘acebā) (TYA, 118/2), *mevcut* “mevcut” (<Ar. mevcūd) (GİYA, 8/38).

c > ċ Değişmesi

TYA, TD, RİA ve THA’nın karakteristik özelliklerinden olan bu sızıcılaşma, tespit edilen örneklerde, ön ve iç seste gerçekleşmiştir.

Ön seste: *camı* “cami” (<Ar. cāmi‘) (TYA, 114/40), *ciddi* “ciddi” (<Ar. ciddī) (TYA, 131/11), *cenābu alla* “Cenabıallah” (<Ar. cenāb + allah) (TD, 10/7), *cellata* “cellada” (<Ar. cellād) (TD, 13/26), *canavar* “canavar” (<Far. cān-āver) (RİA, 1/48), *cahil* “cahil” (<Ar. cāhil) (RİA,

4/15), *ézaevine* “cezaevine” (<Ar. cezā’ + T. ev) (RĪA, 9/37), *énazesini* “cenazesini” (<Ar. cenāze) (THA, 4/493), *éume* “cuma” (<Ar. cum’a) (THA, 17/3223).

İç seste: *maqır* “muhacir” (<Ar. muhācir) (TD, 10/2), *pençereden* “pencereden” (<Far. pencere) (TD, 33/47), *ecele* “ecel” (<Ar. ecel) (TD, 48/49), *tercúman* “tercüman” (<Ar. tercemān) (RĪA, 2/213), *hućum* “hücum” (<Ar. hucūm) (RĪA, 41/54), *muřaćāt* “müracaat” (<Ar. murāca’at) (THA, 6/915), *nātiće* “netice” (<Ar. netīce) (THA, 17/3244), *mućeveř* “mücevher” (<Ar. muccevher) (THA, 17/3253).

ç > ĉ Değişmesi

TYA ve GİYA’da birkaç örneği mevcuttur.

Ön seste: *ćarşıdan* “çarşıdan” (<Far. ĉār + sū) (TYA, 145/40).

Son seste: *ilać* “ilaç” (<Ar. ‘ilāc) (GİYA, 43/80), *hić* “hiç” (<Far. hīć) (GİYA, 80/12).

ç > ċ Değişmesi

TYA, TD, RĪA ve THA’nın karakteristik özelliklerinden biri olan bu sızıcılaşma, tespit edilen örneklerinde daha çok ön seste gerçekleşmiştir.

Ön seste: *ćünkü* “çünkü” (<Far. ĉūn + ki) (TYA, 137/24), *ćile* “çile” (<Far. ĉille) (TYA, 117/57), *ćamaşúr* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (TD, 33/76), *ćobanına* “çobanına” (<Far. ĉūbān/şūbān) (TD, 33/88), *ćeşit* “çeşit” (<Far. ĉeşīd) (RĪA, 1/161), *ćağre* “çare” (<Far. ĉāre) (RĪA, 2/117), *ćuval* “çuval” (<Far. cuvāl) (RĪA, 7/33), *ćobānıydı* “çobanıydı” (THA, 1/10), *ćembe* “çember” (<Far. ĉenber) (THA, 3/467), *ćuřap* “çorap” (<Far. cūrāb) (THA, 16/3063).

İç seste: *bağćeden* “bahçeden” (<Far. bāğće) (TYA, 177/1), *perćemli* “perçemli” (<Far. perçem) (RĪA, 14/16), *ćäćäfli* “çarşafli” (<Far. ĉāder + şeb) (THA, 4/501), *bağćaya* “bahçeye” (THA, 26/4780).

Son seste: *piřinć* “pirinç” (<Far. birinc) (THA, 3/377), *hić* “hiç” (<Far. hīć) (THA, 4/543), *ilać* “ilaç” (<Ar. ‘ilāc) (THA, 5/612).

c > j Değişmesi

Arapça kökenli sözlerde tespit edilen bu sızıcılaşmanın söz içinde belirgin olduğunu söylemek mümkündür.

İç seste: *mejbur* “mecbur” (<Ar. mecbūr) (TYA, 64/28; TD, 41/9; GİYA, 80/38), *ejnebi* “ecnebi” (<Ar. ecnebī) (TD, 1/6), *ajap* “acaba” (<Ar. ‘acebā) (TD, 15/7), *ejdādumuzdan* “ecdadımızdan” (<Ar. ecdād) (RİA, 26/45), *nejdet* “Necdet” (<Ar. necdet) (ADKA, 14/31), *viydāni* “vicdanı” (<Ar. vicdān) (GİYA, 13/75).

c > ş Değişmesi

TD ve TYA’da birer örneği vardır.

Ön seste: *şePeşine* “cephesine” (<Ar. cebhe) (TD, 108/8).

İç seste: *meşburi* “mecburi” (<Ar. mecbūrī) (TYA, 83/69).

ç > j Değişmesi

Belli başlı örnekleri vardır.

Son seste: *pirinj* (<*pirinjle*) “pirinç” (<Far. birinc) (TYA, 16/76), *ilaj* (<*ilajlar*) “ilaç” (<Ar. ‘ilāc) (TD, 70/12), *hiç bi* “hiçbir” (<Far. hīç + T. bir) (RİA, 26/1).

ç > ş Değişmesi

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde en yaygın görülen sızıcılaşmalardan biridir. Tespit edilen örneklerinde, daha çok iç ve son seste gerçekleştiği görülmüştür.

Ön seste: *şünkü* “çünkü” (<Far. çün + ki) (TD, 19/90), *şünki* “çünkü” (TD, 19/46).

İç seste: *haşluğa* “harçlığa” (<Ar. ḥarc) (TD, 16/40), *renşbärlük* “rençperlik” (<Far. rencber) (TD, 64/6), *iştima et* “içtima et” (<Ar. ictimā’ + T. et-) (TD, 65/60).

Son seste: *feş* “felç” (<Ar. felc) (TYA, 26/18), *ilāş* “ilaç” (<Ar. ilāc) (TYA, 71/49), *piriş* (<*pirişlersin*) “pirinç” (<Far. birinc) (TYA, 78/20), *ihdiyaş* “ihtiyaç” (<Ar. ihtiyāc) (TYA, 79/37), *hiş* “hiç” (<Far. hīç) (TD, 11/11; RİA, 1/6; GİYA, 87/1), *ilaş* (<*ilaşlar*) “ilaç” (GİYA, 20/24).

ç > Ş Değişmesi

Son seste: *ilaş* “ilaç” (<Ar. ‘ilāc) (GİYA, 92/76).

g / ğ > ğ Değişmesi

TYA'da birkaç örneği vardır.

Ön seste: *ġurbete* “gurbete” (<Ar. ġurbet) (TYA, 112/29).

İç seste: *işġal* “işgal” (<Ar. işġāl) (TYA, 116/23), *eġer* “eğer” (<Far. eger) (TYA, 132/64).

g > ğ Değişmesi

RİA ve THA'daki birkaç Farsça kökenli sözde meydana gelen bir değişmedir.

Ön seste: *ġavūlar* “gâvurlar” (<Far. gebr) (THA, 3/446), *ġul* “gül” (<Far. gul) (THA, 19/3920), *ġunādīr* “günahtır” (<Far. gunāh) (THA, 12/2269), *ġuya* “güya” (<Far. güya) (THA, 19/3882).

İç seste: *zen ġinden* “zenginden” (<Far. sengīn) (RİA, 2/135), *mā ġer* “meğer” (<Far. meger) (RİA, 48/17),

ğ > ğ Değişmesi

TD ve THA'da sınırlı sayıda örneği tespit edilmiştir.

Ön seste: *ġalip* “galip” (<Ar. ġālib) (TD, 19/117), *ġayet* “gayet” (<Ar. ġāyet) (TD, 20/61).

İç seste: *peġamberimiz* “peygamberimizin” (<Far. peygām-ber) (TD, 46/34), *işġal* “işgal” (<Ar. işġāl) (TD, 63/3), *ġavġa* “kavga” (<Far. ġavġā) (THA, 17/3474).

ğ > ħ Değişmesi

İç seste: *meşġul* “meşgul” (<Ar. meşġūl) (TD, 70/2), *işġal* “işgal” (<Ar. işġāl) (TD, 74/14).

k > ğ / ğ Değişmesi

TYA'da sınırlı sayıda örneği vardır.

Ön seste: *ġatlarımızda* “kâğıtlarımızda” (<Far. kâġaz) (TYA, 116/21), *ġöyde* “köyde” (<Far. kūy) (TYA, 126/4), *ġülfetinin* “külfetinin” (<Ar. külfet) (TYA, 131/9).

İç seste: *ascere* “askere” (<Ar. ‘asker) (TYA, 122/26), *şüçürler* “şükürler” (<Ar. şukr) (TYA, 131/11), *şeçerini* “şekerini” (<Far. şeker) (TYA, 132/29).

k > k Değişmesi

Bu sızıcılışma, RİA ve THA’nın karakteristik özelliklerinden biridir. Tespit edilen örneklerinde iç ve son seste gerçekleştiği görülmüştür.

Ön seste: *kemençem* “kemençem” (<Far. kemānçe) (RİA, 4/1), *kātibi* “kâtibi” (<Ar. kâtib) (RİA, 10/296), *kelleni* “kelleni” (<Far. kelle) (RİA, 11/39), *keyifTen* “keyiften” (Ar. keyf) (THA, 1/29), *kenārindā* “kenarında” (<Far. kenār) (THA, 4/570), *kitabı* “kitabı” (<Ar. kitāb) (THA, 11/1821).

İç seste: *hukumat* “hükûmet” (<Ar. hukûmet) (RİA, 2/139), *hekāye* “hikâye” (<Ar. hikāye) (RİA, 3/55), *memleket* “memleket” (<Ar. memleket) (RİA, 11/194), *hekesin* “herkesin” (<Far. her + kes) (THA, 16/3123), *mākemiyā* “mahkemeye” (<Ar. mahkeme) (THA, 26/4963).

k > v Değişmesi

İç seste: *menevşe* “menekşe” (<Far. benefşe) (GİYA, 30/17).

k > ğ Değişmesi

Son seste: *merağ* (<merağım) “merak” (<Ar. merāk) (RİA, 10/336).

k > h / ħ / ħ Değişmesi

DKBA’da sınırlı sayıda örneği olan bu sızıcılışmalar, daha çok iç seste meydana gelmiştir.

Ön seste: *haḥvaltı* “kahvaltı” (<Ar. kahve + T. altı) (TYA, 11/19).

İç seste: *naḥuşlu* “nakışlı” (<Ar. nakş) (TYA, 8/2), *eşḥiyalūk* “eşkıyalık” (<Ar. eşkiyā) (TD, 92/59), *tabaḥaya* “tabakaya” (<Ar. ṭabaḥa) (TYA, 172/14), *aḥlum* “aklım” (<Ar. ‘aql) (AZKA, 6/4), *fuḥareluḥ* “fukaralık” (<Ar. fuḥarā) (AZKA, 31/4), *maḥas* “makas” (<Ar. miḥaşş) (GİYA, 5/66).

Son seste: *sandih* “sandık” (<Ar. şandūk) (AZKA, 24/1).

2.4.1.3.2. Akıcılaşma

“b, g, k” gibi patlayıcı ünsüzlerden biri ile “h” gırtlak ünsüzünün “r, l, m, n, y” gibi bol sesli akıcı ünsüzlerden birine dönüşmesidir (Korkmaz, 2007: 14). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde görülen tek akıcılaşma örneği ğ > y şeklindedir.

ğ > y Değişmesi

Genellikle Farsça kökenli “eğer, meğer, ciğer” sözcüklerinde görülen bir hadisedir.

İç seste: *eyer* “eğer” (<Far. eger) (TD, 33/93), *çiyêrini* “ciğerini” (<Far. ciger) (TD, 110/15), *meyêrsâ* “meğerse” (<Far. meger) (RİA, 49/5), *çiyêrûm* “ciğerim” (RİA, 50/8), *ciyerden* “ciğerden” (GİYA, 56/9), *bâye* “bağa” (<Far. bâğ) (GİYA, MDD).

2.4.1.4. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

“f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ř, v, y, z” ünsüzlerinin oluşumu sırasında hava akımının geçişi için az çok bir aralık olur. Bu sesler, sürekli söylenmeye uygun olduğu için “sürekli ünsüzler” olarak adlandırılır (Korkmaz, 2021: 11). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde bulunan “ğ, h, f, h, ħ, h, l, m, n, r, s, ř, v, z” ünsüzleri arasında değişmelerin olduğu örneklerin sayısı oldukça fazladır. Tespit edilen değişmeler ğ > h, h > f, h > ğ, h > ħ, h > h, h > n, h > y, l > n, l > r, m > n, m > v, n > l, r > l, r > n, r > y, s > ř, ř > s, v > y, y > h, y > v ve z > ř şeklindedir.

ğ > h Değişmesi

İç seste: *kâhat* “kâğıt” (<Far. kâğaz) (TD, 125/11).

h > f Değişmesi

TD ve GİYA’da sınırlı sayıda örneği mevcuttur.

Ön seste: *foruz* “horoz” (<Far. ħorûs) (GİYA, 55/100).

İç seste: *safurda* “sahurda” (<Ar. saĥûr) (GİYA, 11/75).

Son seste: *sûlf* “sulh” (<Ar. řulĥ) (TD, 108/10), *ginaf* “günah” (<Far. gunâh) (GİYA, 73/82).

h > ğ Değişmesi

Bu değişme, RİA'nın karakteristik özelliklerinden biridir. Bunun yanında THA'da da bir örneği tespit edilmiştir.

İç seste: *bağçeye* “bahçeye” (<Far. bāğçe) (RİA, 1/21), *zağmet* “zahmet” (<Ar. zaḥmet) (RİA, 2/13), *mağşere* “mahşere” (<Ar. maḥşer) (RİA, 2/121), *tağmin* “tahmin” (<Ar. taḥmīn) (RİA, 7/23).

Son seste: *padişag* (<*padişagun*) “padişah” (<Far. pādšāh) (RİA, 1/14), *ikrāğ* “ikrah: tiksime” (Ar. ikrāh) (THA, 12/2228).

h > ħ Değişmesi

STT'deki “h” ünsüzünün “ħ” sesine dönüşmesi, ADKA ve GİYA haricindeki tüm bölge ağızlarında örnekleri olan bir hadisedir. Bu hadise, daha çok ön ve iç seste gerçekleşmiştir. Belirtilen örneklerin hemen tamamında ilgili kelime, “ħ” ses esasında Arapça veya Farsça aslına uygun olarak seslendirilmiştir. Dolayısıyla değişmeden çok, ilgili kelimenin aslına uygun kullanımı söz konusudur.

Ön seste: *hayırlı* “hayırlı” (<Ar. ḥayr) (TYA, 171/62), *haberdar* “haberdar” (<Ar. ḥaber + Far. -dār) (TD, 5/42), *hazinesi* “hazinesi” (<Ar. ḥazīne) (TD, 49/11), *horozun* “horozun” (<Far. ḥurūs) (RİA, 2/105), *hasan* “Hasan” (<Ar. ḥasen) (RİA, 10/135), *hoş* “hoş” (<Far. ḥoş) (THA, 10/1540).

İç seste: *dāḥıl* “dahil” (<Ar. dāḥıl) (TD, 1/42), *tahtadan* “tahtadan” (<Far. taḥte) (RİA, 2/58), *yaḥut* “yahut” (<Far. yāḥūd) (RİA, 9/18), *eḥlakTā* “ahlakta” (<Ar. aḥlāk) (THA, 13/2493), *muḥTaṛlık* “muhtarlık” (<Ar. muḥtār) (THA, 18/3564), *bahçalarda* “bahçelerde” (<Far. bāğçe) (AZKA, 64/1), *zarḥoş* “sarhoş” (<Far. ser + ḥoş) (AZKA, 69/4).

Son seste: *muḥ* “mıh” (<Far. mīḥ) (TYA, 118/72), *şeh* “şeyh” (<Ar. şeyḥ) (TD, 4/2), *ayvah* “eyvah” (<Far. eyvāh) (TD, 15/31), *tārīḥ* (<*tārīḥlárda*) “tarikh” (<Ar. tārīḥ) (RİA, 9/5), *sabaḥ* (<*sabaḥTan*) “sabah” (<Ar. şabāḥ) (THA, 2/182).

h > ħ Değişmesi

STT'deki “h”nin yerini nefesli “ħ” ünsüzü olan “ħ”ye bıraktığı örnekler TYA, ADKA ve GİYA'da tespit edilmiştir. Bu hadise, genellikle Arapça kökenli sözlerle ilgilidir. Burada da değişmeden çok, ilgili kelimenin aslına uygun kullanımından söz edilebilir.

Ön seste: *huzurumuz* “huzurumuz” (<Ar. ḥuzūr) (TYA, 191/77), *halinde* “hâlinde” (<Ar. ḥāl) (ADKA, 1/86), *hazır* “hazır” (<Ar. ḥāzır) (ADKA, 6/39), *husûmet* “husumet” (<Ar. ḥuṣūmet) (GİYA, 6/77), *hasat* “hasat” (<Ar. ḥaṣād) (GİYA, 89/14).

İç seste: *maḥsuldür* “mahsuldür” (<Ar. maḥṣūl) (TYA, 49/5), *raḥmetlik* “rahmetlik” (<Ar. raḥmet) (TYA, 71/29), *toḥumunu* “tohumunu” (<Far. tuḥm) (ADKA, 1/84), *muḥtar* “muhtar” (<Ar. muḥtār) (ADKA, 20/51), *zaḥmet* “zahmet” (<Ar. zaḥmet) (GİYA, 24/50).

Son seste: *allah* “Allah” (<Ar. Allah) (GİYA, 1/4), *günah* “günah” (<Far. gunāh) (GİYA, 39/49).

h > n Değişmesi

Tespit edilen bir örneği vardır:

İç seste: *mānşer* “mahşer” (<Ar. maḥşer) (TD, 18/23).

h > y Değişmesi

TYA, RİA ve THA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde, iç seste yaygın görülen bir değişmedir.

İç seste: *sāyilden* “sahilden” (<Ar. sāhil) (TYA, 62/2), *sayibi* “sahibi” (<Ar. šāhib) (TYA, 77/38), *mutāyit* “müteahhit” (<Ar. mute‘ahhid) (RİA, 2/52), *sāyibi* “sahibi” (RİA, 3/34), *peylavan* “pehlivan” (<Far. pehlevān) (RİA, 33/3), *şāyit* “şahit” (<Ar. šāhid) (RİA, 22/97), *vallaye* “vallahi” (<Ar. vallahi) (THA, 1/45), *imtiyāne* “imtihana” (<Ar. imtiḥān) (THA, 9/1450), *nasıyat* “nasihat” (<Ar. naṣīḥat) (GİYA, 75/52).

l > n Değişmesi

Daha çok Arapça kökenli “lanet, lezzet” sözcüklerinde görülen bir değişmedir.

Ön seste: *nezetli* “lezzetli” (<Ar. lezzet) (TYA, 156/22; ADKA, 1/363), *nālet* “lanet” (<Ar. la‘net) (RİA, 4/54), *nezzetlidu* “lezzetlidir” (RİA, 52/10), *nāyilet* “lanet” (THA, 11/1774), *nezet* “lezzet” (THA, 12/2115), *nalet* “lanet” (GİYA, 42/80).

İç seste: *inşanla* “inşallah” (<Ar. inşā’e + allah) (TD, 10/7), *manzemesini* “malzemesini” (<Ar. mālezime) (TD, 73/19).

l > r Değişmesi

İç seste: *ferç* “felç” (<Ar. felc) (TD, 4/14), *zeṛzele* “zelzele” (<Ar. zelzele) (RİA, MDD).

m > n Değişmesi

Genellikle Arapça kökenli “muska, tembih” sözcüklerinde görülen bir değişmedir. *tenbi*, *çenber* örneklerinde sözcüğün aslına uygun kullanılması söz konusudur.

Ön seste: *nusğa* “muska” (<Ar. nuṣṣa) (TYA, 42/20; GİYA, 23/10), *nuṣka* “muska” (RİA, 39/31).

İç seste: *minḳūn* “mümkün” (<Ar. mumkin) (TD, 59/5), *imkān* “imkân” (<Ar. imkân) (TD, 60/23), *tenbi* “tembih” (<Ar. tenbīh) (RİA, 40/86), *çenber* “çember” (<Far. çenber) (GİYA, 22/34).

Son seste: *maḥḳūn* “mahkûm” (<Ar. maḥkûm) (TYA, 77/55).

m > v Değişmesi

Arapça kökenli “vefat” sözcüğünde tespit edilmiştir.

İç seste: *mefāt* “vefat” (<Ar. vefāt) (TYA, 84/40), *memfāt* “vefat” (TYA, 95/64), *mevat* “vefat” (RİA, MDD).

n > l Değişmesi

İç seste: *çenletlidir* “cennetliktir” (<Ar. cennet) (TD, 127/24), *ʿelābi Allah* “Cenabıallah” (<Ar. cenāb + allah) (RİA, 40/7).

r > l Değişmesi

Tespit edilen örnekleri sınırlıdır. Genellikle Farsça kökenli “rençperlik” sözcüğünde görülen bir değişmedir.

Ön seste: *leṣbellūn* “rençperliğin” (<Far. rencber) (TYA, 182/23), *leṣberluḳ* “rençperlik” (TD, 10/24), *ileṣbellig* “rençperlik” (GİYA, 89/6).

İç seste: *selbes* “serbest” (<Far. ser-best) (TYA, 21/49), *selbeş* “serbest” (TD, 76/20), *ḳulbet* “gurbet” (<Ar. ğurbet) (TD, 99/32), *ana avlat* “ana avrat” (<T. ana + Ar. ‘avret) (TD, 122/16),

biḷāder “birader” (<Far. birāder) (RĠA, 2/126), *belbere* “berbere” (<Far. berber) (RĠA, 12/7), *melhemi* “merhemi” (<Ar. merhem) (GĠYA, 90/11).

r > n Değişmesi

Ön seste: *nutubetli* “rutubetli” (<Ar. ruṭūbet) (TYA, 16/129).

r > y Değişmesi

Ön seste: *yūzġar* “rüzgâr” (<Far. rūzgār) (ADKA, 1/140).

İç seste: *tekyar* “tekrar” (<Ar. tekrār) (RĠA, MDD).

s > ş Değişmesi

Ön seste: *şila* “silah” (<Ar. silāḥ) (TD, 92/51).

İç seste: *serbeş* “serbest” (<Far. serbest) (TD, 110/22), *şemşiye* “şemsiye” (<Ar. şemsiyye) (RĠA, 2/197; GĠYA, 80/38).

Son seste: *herkeş* (<*herkeşin*) “herkes” (<Far. her + kes) (TYA, 117/87), *herkeş* “herkes” (GĠYA, 6/61).

ş > s Değişmesi

Ön seste: *seceremiz* “şeceremiz” (<Ar. şecere) (TYA, 88/7), *sükûr* “şükür” (<Ar. şukr) (TD, 19/51).

İç seste: *meserebe* “maşrapada” (<Ar. maşraba) (TD, 38-39/104), *çêşme* “çeşme” (<Far. çeşme) (TD, 92/89).

v > y Değişmesi

İç seste: *yóymiyecilik* “yevmiyecilik” (<Ar. yevmiyye) (TYA, 144/14).

y > h Değişmesi

Arapça kökenli “çeyiz” kelimesinde görülmüştür.

İç seste: *çehiz* “çeyiz” (<Ar. cihāz) (TYA, 16/40), *cehizini* “çeyizini” (GİYA, 5/25).

y > v Değişmesi

Farsça kökenli “köy” sözcüğünde görülen bir değişmedir.

Son seste: *köve* “köye” (<Far. kūy) (TD, 21/58), *kövdän* “köyden” (TD, 116/32), *kóvdá* “köyde” (RİA, 47/43).

z > ş Değişmesi

Son seste: *camış* “camız” (<Ar. cāmūs) (TD, 38-39/115).

2.4.1.5. Süreksizlik

Sürekli ünsüzlerin süreksiz hâle gelmesidir (Ercilasun, 1983: 117). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen süreksizlik örnekleri $f > b$, $f > p$, $ğ > g / ğ$, $h > ç$, $h > k / k$, $h > t$, $m > b$, $ş > ç$ ve $v > b$ şeklindedir.

f > b Değişmesi

Kelimenin aslına yakın kullanıldığı bir örneği vardır:

İç seste: *mútbaa* “mutfığa” (<Ar. maṭbaḥ) (TD, 85/14).

f > p Değişmesi

İç seste: *teptiş* “teftiş” (<Ar. tefṭīṣ) (RİA, MDD).

ğ > g / ğ Değişmesi

DKBA’da öne çıkan süreksizlik örneklerinden biri olup Farsça kökenli “meğer, eğer” sözcüklerinde tespit edilmiştir. Bu örneklerde kelimenin aslına yakın kullanılması söz konusudur.

İç seste: *meğer* “meğer” (<Far. meger) (TD, 7/14), *egār* “eğer” (<Far. eger) (TD, 133/112), *eger* “eğer” RİA, 1/17), *meger* “meğer” (RİA, 1/38-39), *mägār* “meğer” (THA, 9/1386), *eger* “eğer” (THA, 11/1814).

h > ç Değişmesi

İç seste: *baççanda* “bahçende” (<Far. bāğçe) (TYA, 19/51), *baççeylen* “bahçeyle” (ADKA, 11/102).

h > k / k Değişmesi

DKBA’da yaygın görülen süreksizlik örneklerinden biri olup daha çok iç seste meydana gelen bir değişmedir.

İç seste: *tağda* “tahta” (<Far. taḥte) (TYA, 51/38), *ikdiyacın* “ihtiyacın” (<Ar. ihtiyāc) (TYA, 63/23), *maḳḳemiye* “mahkemeye” (<Ar. maḥkeme) (TYA, 112/49), *maḳsulümüz* “mahsulümüz” (<Ar. maḥṣūl) (TYA, 178/10), *eḳtiyar* “ihtiyar” (<Ar. iḥtiyār) (TD, 19/20), *muḳtar* “muhtar” (<Ar. muḥtār) (TD, 84/10), *maḳsulları* “mahsulleri” (TD, 120/13), *muḳdar* “muhtar” (GİYA, 45/107).

Son seste: *sabaḳ* “sabah” (<Ar. ṣabāḥ) (TYA, 11/13), (TYA, (11/19), *tariḳ* (<*tariḳta*) “tarih” (<Ar. tārīḥ) (TD, 19/78), *dezzaḳ* “tezgâh” (<Far. destgāh) (THA, 20/4135), *tembik* “tembih” (<Ar. tenbīḥ) (GİYA, 66/150).

h > t Değişmesi

Sınırlı sayıda örneği mevcuttur.

İç seste: *ittiyar* “ihtiyar” (<Ar. iḥtiyār) (TD, 34/10), *itdiyaçtan* “ihtiyaçtan” (<Ar. ihtiyāc) (GİYA, 92/36), *tattalardan* “tahtalardan” (<Far. taḥte) (GİYA, 69/35).

m > b Değişmesi

İç seste: *meblekette* “memlekette” (<Ar. memleket) (ADKA, 28/16).

ş > ç Değişmesi

İç seste: *çarçıya* “çarşıya” (<Far. çār + sū) (ADKA, 28/48).

v > b Değişmesi

Daha çok Arapça kökenli “sevap” sözcüğünde meydana gelen bir değişmedir.

İç seste: sebab “sevap” (<Ar. şevāb) (RİA, 10/192), *sebaptur* “sevaptır” (RİA, 10/192), *cebabi* “cevabı” (<Ar. cevāb) (THA, 22/4228).

2.4.2. İnce Ünsüzlerin Kalınlaşması

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde bulunan ince “l” (İ) ve ince “r” (ř) seslerinde görülmüştür. Türkçeye özgü olmayan bu seslerin geçtiği kelimeler STT’de ek alırken ince sıralı ekler almaktadır. Fakat DKBA’da bu sesler kimi zaman kalınlaşmış, kalın sıralı ekler almıştır. İnce ünsüzlerin kalınlaşmasının DKBA’da yaygın olduğu söylenebilir:

halan “hâlen” (<Ar. hâlen) (TYA, 16/26), *hallara* “hâllere” (<Ar. hâl) (TYA, 26/44), *emsallarım* “emsallerim” (<Ar. emsāl) (TYA, 95/71), *hālım* “hâlim” (TD, 52/15), *usullar* “usuller” (<Ar. uşūl) (TD, 106/48), *helallaştı* “helalleşti” (<Ar. hālāl) (RİA, 4/14), *haldayke* “hâldeyken” (RİA, 7/25-26), *dārhal* “derhâl” (<Far. der + Ar. hâl) (RİA, 26/67), *halümüz* “hâlimiz” (THA, 1/12), *hala* “hâlâ” (<Ar. hālā) (THA, 11/1819), *yarun* “yârin” (<Far. yār) (AZKA, 71/4), *yarıma* “yârime” (AZKA, 22/3), *halını* “hâlini” (GİYA, 58/9), *emsallardan* “emsallerden” (GİYA, 87/70).

2.4.3. Ünsüz Benzeşmeleri

Benzeşme, kelime içindeki bir sesin boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran bir başka sese benzer veya eş duruma getirilmesidir (Korkmaz, 2007: 41). Benzeşmeler, benzeşmenin yönüne göre ilerleyici ve gerileyici benzeşme; oluşum yerine göre yakın ve uzak benzeşme; özellik aktarımı derecesine göre tam ve yarı benzeşme olarak sınıflandırılmaktadır (Küçük, 2013: 55). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde görülen ünsüz benzeşmeleri; benzeşmenin yönü, oluşum yeri ve özellik aktarım derecesi sırasına göre ele alınmıştır.

2.4.3.1. İlerleyici Benzeşme

Kelime içinde yan yana bulunan ünsüzlerden öncekinin kendinden sonrakini etkileyerek boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya tamamen kendisine benzetmesi olayıdır. Türü bakımından “ilerleyici yarı benzeşme” ve “ilerleyici tam benzeşme” olmak üzere ikiye ayrılır (Korkmaz, 2007: 128). İlgili sözlerde örnekleri sınırlıdır.

2.4.3.1.1. İlerleyici Tam Benzeşme

Bir kelimede yan yana veya aralıklı bulunan seslerden birinin diğerini boğumlanma noktası veya niteliği bakımından kendisine tam olarak benzetmesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 207).

2.4.3.1.1.1. Yakın Benzeşme

mb > mm Benzeşmesi

TYA ve GİYA’da sınırlı örneği vardır:

peygammellerin “peygamberlerin” (<Far. peygām-ber) (TYA, 77/12), *temmih* “tembih” (<Ar. tenbīh) (TYA, 155/54), *sümmül* “sümbül” (<Far. sunbul) (GİYA, MDD), *temmel* “tembel” (<Far. tenbel) (GİYA, MDD).

sl > ss Benzeşmesi

messek “meslek” (<Ar. meslek) (THA, 5/648).

2.4.3.1.2. İlerleyici Yarı Benzeşme

2.4.3.1.2.1. Uzak Benzeşme

bp > bb Benzeşmesi

sebeb “sebeb” (<Ar. sebeb) (TYA, 119/47), *sábab* “sebeb” (RİA, 43/7).

çş > çç Benzeşmesi

çarçıya “çarşıya” (<Far. çār + sū) (ADKA, 28/48).

çş > çć Benzeşmesi

çeçit “çeşit” (<Far. çeşīd) (RİA, MDD), *çāçāflī* “çarşafli” (<Far. çāder + şeb) (THA, 4/501).

şş > şş Benzeşmesi

şemşiye “şemsiye” (<Ar. şemsiyye) (RİA, 2/197; GİYA, 80/38).

2.4.3.2. Gerileyici Benzeşme

Kelime içinde önce gelen sesin sonraki sese boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya bütünüyle benzeşmesi olayı; sonraki sesin geriye doğru etki yaparak önceki sesi kısmen veya

bütünüyle kendine benzetmesidir (Korkmaz, 2007: 105). İlgili sözlerde gerileyici tam benzeşme örneklerinin ilerleyici benzeşme örneklerine kıyasla daha çok olduğunu söylemek mümkündür.

2.4.3.2.1. Gerileyici Tam Benzeşme

DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen gerileyici tam benzeşme örnekleri çeşitlilik göstermekle birlikte öne çıkan gerileyici tam benzeşme örneği *rl > ll* şeklindedir.

2.4.3.2.1.1. Yakın Benzeşme

hç > çç Benzeşmesi

baççanda “bahçende” (<Far. bāğçe) (TYA, 19/51), *baççeylen* “bahçeyle” (ADKA, 11/102).

hķ > ķķ Benzeşmesi

maķķemiye “mahkemeye” (<Ar. maḥkeme) (TYA, 112/49).

ht > tt Benzeşmesi

Bu benzeşme, genellikle ayrılma hâli ekinin Arapça kökenli “sabah” sözcüğünün köküne etkisiyle ortaya çıkmıştır:

Sabattan “sabahtan” (<Ar. ṣabāḥ) (TYA, 10/34), *zabattan* “sabahtan” (TYA, 12/8), *sabattan* “sabahtan” (TD, 4/12), *ittiyar* “ihtiyar” (<Ar. iḥtiyār) (TD, 34/10), *tattalardan* “tahtalardan” (<Far. taḥte) (GİYA, 69/35).

rn > nn Benzeşmesi

zunna “zurna” (<Far. surnāy) (TD, 106/47; GİYA, 35/3).

rk > kk Benzeşmesi

hekkes “herkes” (<Far. her + kes) (ADKA, 29/38).

rl > ll Benzeşmesi

TYA ve GİYA’da örneklerine sıkça rastlanan bu benzeşme türünde “r” ünsüzü ile biten kelime köküne “l” ünsüzü ile başlayan /+ll/, /+llk/, /+lA/, /+lAn/ ekleri getirildiğinde kelime sonundaki “r” sesinin “l”ye dönüşmesi söz konusudur:

mezellik “mezarlık” (<Ar. mezār) (TYA, 3/4), *hazıllık* “hazırlık” (<Ar. hāzır) (TYA, 6/11), *askellikde* “askerlikte” (<Ar. ‘asker) (TYA, 7/1), *hatıllamıyōm* “hatırlamıyorum” (<Ar. hātır) (TYA, 9/38), *fakillik* “fakirlik” (<Ar. fakır) (TYA, 12/28), *şekelli* “şekerli” (<Far. şeker) (ADKA, 13/71), *seferbellie* “seferberliğe” (<Ar. sefer + Far. -ber), *ihtiyāllukda* “ihtiyarlıkta” (<Ar. ihtiyār) (GİYA, 11/39), *berabellimiz* “beraberliğimiz” (<Far. berāber) (GİYA, 24/8), *zehillenmişler* “zehirlenmişler” (<Far. zehr) (GİYA, 26/28), *hayıllı* “hayırlı” (<Ar. hayr) (GİYA, 39/25).

rş > şş Benzeşmesi

heşşeyden “her şeyden” (<Far. her + Ar. şey’) (ADKA, 8/26).

tc > cc Bnezeşmesi

hacce “Hatice” (<Ar. haṭīce) (ADKA, 23/55).

tk > kk Benzeşmesi

hizmekker “hizmetkâr” (<Ar. ḥidmet + Far. kâr) (GİYA, 13/3).

2.4.3.2.2. Gerileyici Yarı Benzeşme

2.4.3.2.2.1. Uzak Benzeşme

mn > nn Benzeşmesi

minkün “mümkün” (<Ar. mumkin) (TD, 59/5), *inkân* “imkân” (<Ar. imkân) (TD, 60/23).

sz > zz Benzeşmesi

zebze “sebze” (<Far. sebze) (TYA, 85/29; GİYA, 46/35), *zebzeylen* “sebzeyle” (RİA, 52/15).

2.4.4. Aykırılışma / Benzeşmezlik

Aykırılışma veya benzeşmezlik, bir kelimede yan yana gelen aynı cinsten iki sesin birbirinden ayrılması; bir sesin başkalaşarak ikizlikten kaçınmasıdır (Ergin, 2004: 53). DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde aykırılışma olayı daha çok tonsuz ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu tür aykırılışmada $k > g$, $ḵ > ğ$, $p > b$, $t > d$ ve $f > v$ tonlulaşmalarından doğan şekiller oldukça fazla olup bunlardan bazıları şunlardır:

peşdamal “peştamal” (<Far. pušt-māl) (TYA, 25/1), *ḥafda* “hafta” (<Far. hefte) (TYA, 79/15), *işdahım* “ıştahım” (<Ar. ištihā') (TYA, 122/79), *tesbit* “tespit” (<Ar. teṣbīt) (TYA, 178/98), *soğak* “soğak” (<Ar. zuḡāk) (TYA, 188/24), *hatda* “hatta” (<Ar. ḥattā) (ADKA, 1/178), *hasda* “hasta” (<Far. ḥaste) (AZKA, 29/3), *tahda* “tahta” (<Far. taḥte) (RİA, 29/9-10), *aşgera* “askere” (<Ar. ‘asker) (AZKA, 30/3), *şevtali* “şeftali” (<Far. şeft + ālū) (AZKA, 71/1), *keşgek* “keşkek” (<Far. keşkek) (GİYA, 35/13), *musğa* “muska” (<Ar. nuṣṣa) (GİYA, 55/171), *mekdub* “mektup” (<Ar. mektūb) (GİYA, 71/164), *tesbiḥ* “tespih” (<Ar. teṣbīḥ) (GİYA, 81/4), *defderi* “defteri” (<Ar. defter) (GİYA, 87/113).

Bu örneklerin yanında kelime içinde birbirine uzakta olan ünsüzler arasında gerçekleşen aykırılışmalar da mevcuttur:

mm > mb Aykırılışması

meblekette “memlekette” (<Ar. memleket) (ADKA, 28/16).

ll > fl Aykırılışması

zeṛzele “zelzele” (<Ar. zelzele) (RİA, MDD).

rr > lr Aykırılışması

leşberluḡ “rençperlik” (<Far. rencber) (TDT, 10/24), *biḷāder* “birader” (<Far. birāder) (RİA, 2/126), *belbere* “berbere” (<Far. berber) (RİA, 12/7), *leşber* “rençber” (RİA, 15/1).

kk > tk Aykırılışması

teşḡi “keşke” (THA, 8/1373), *teşḡi* “keşke” (<Far. kāşki) (RİA, 11/104).

vf > mf Aykırılışması

mefāt “vefat” (<Ar. vefāt) (TYA, 84/40), *memfāt* “vefat” (TYA, 95/64).

2.4.5. Ünsüz İkizleşmesi

Ünsüz ikileşmesi, bir gramer birliğinde bir ünsüzün iki defa söylenmesidir (Ergin, 2004: 52). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ünsüz tekrarı, ünlü düşmesi ve benzeşmelerin etkisiyle meydana gelen ünsüz ikizleşmeleri vardır.

2.4.5.1. Aynı Ünsüzün Tekrarıyla Oluşan Ünsüz İkizleşmesi

İlgili sözcüklerde, iç sesteki “b, d, g, K, l, m, p, s, t” ünsüzlerinin ikizleştiği örnekler tespit edilmiştir.

b İkizleşmesi

sabbaha “sabaha” (<Ar. şabāh) (TD, 37/25; ADKA, 4/92), *ebbedi* “ebedi: asla” (<Ar. ebedī) (RĪA, 1/73), *hibbe* “hibe” (<Ar. hibe) (RĪA, 11/138), *sabbayilen* “sabahleyin” (RĪA, 40/27).

d İkizleşmesi

kadda “kadar” (<Ar. kadar) (RĪA, 22/85; ADKA, 1/39), *midde* “mide” (<Ar. mi‘de) (RĪA, MDD), *ğadder* “kadar” (GĪYA, 13/82), *zadde* “zaten” (<Ar. zāten) (GĪYA, 87/54).

g İkizleşmesi

egger “eğer” (<Far. eger) (ADKA, 12/51).

K İkizleşmesi

maK̄K̄as “makas” (<Ar. mīkaşş) (TD, 101/14).

l İkizleşmesi

hille “hile” (<Ar. hīle) (TD, 8/19), *sellahiyet* “salahiyet: yetki” (<Ar. şalāhiyyet) (TD, 17/4), *hillem* “hilem” (RĪA, 20/4), *sellā* “sela” (<Ar. šalā’) (RĪA, 35/22), *illahi* “ilahı” (<Ar. ilāh) (THA, 17/3462).

m İkizleşmesi

emme “ama” (<Ar. ammā) (TYA, 16/83; GİYA, 92/20), *temmizlendi* “temizlendi” (<Ar. temyīz) (TD, 3/45), *cammesi* “camisi” (<Ar. cāmi‘) (TD, 4/23), *amma* “ama” (GİYA, 23/15)

p İkizleşmesi

heppisinden “hepsinden” (<Far. heb) (GİYA, 13/34).

s İkizleşmesi

nassı “nasıl” (<T. ne + Ar. aṣl) (TYA, 16/18; GİYA, 11/67), *ressim* “resim” (<Ar. resm) (TD, 8/23), *‘cessur* “cesur” (<Ar. cesūr) (RİA, 1/18), *nassı* “nasıl” (THA, 2/165).

t İkizleşmesi

ḳattiyen “katiyen” (<Ar. ḳaṭ‘iyyen) (TD, 18/27), *zattan* “zaten” (<Ar. zāten) (TYA, MDD).

2.4.5.2. Ünlü Düşmesiyle Oluşan Ünsüz İkizleşmesi

Belli başlı örnekleri olan bu tür ünsüz ikizleşmesinde vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi söz konusudur:

Täḳḳä “dakika” (<Ar. daḳīḳa) (TD, 23/7), *daḳḳa* “dakika” (ADKA, 1/159; GİYA, 8/73), *haḳḳeTen* “hakikaten” (<Ar. ḥaḳīḳaten) (THA, 10/1545), *daḳḳä* “dakika” (THA, 12/2122).

2.4.5.3. Benzeşmelerin Etkisiyle Oluşan Ünsüz İkizleşmesi⁴⁹

Tespit edilen bazı örnekler şu şekildedir:

İlerleyici Benzeşmeyle:

peygammellerin “peygamberlerin” (<Far. peygām-ber) (TYA, 77/12), *temmih* “tembih” (<Ar. tembīh) (TYA, 155/54), *sümmül* “sümbül” (<Far. sunbul) (GİYA, MDD), *temmel* “tembel” (<Far. tenbel) (GİYA, MDD).

⁴⁹ Benzeşmelerle meydana gelen ünsüz ikizleşmeleri “ünsüz benzeşmeleri” başlığı altında ele alındığından burada az sayıda örneğe yer verilmiştir.

Gerileyici Benzeşmeyle:

baççanda “bahçende” (<Far. bāğçe) (TYA, 19/51), *maḳḳemiye* mahkemeye (<Ar. mahkeme) (TYA, 112/49), *ittiyar* “ihtiyar” (<Ar. ihtiyār) (TD, 34/10), *zunna* “zurna” (<Far. surnāy) (TD, 106/47), *heşşeyden* “her şeyden” (<Far. her + Ar. şey) (ADKA, 8/26), *hekkas* “herkes” (<Far. her + kes) (ADKA, 29/38), *tattalardan* “tahtalardan” (<Far. taḥte) (GİYA, 69/35).

2.4.6. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

Yalnız şeddeli Arapça alıntı sözlerde, kelimelerin ön ve iç ses ünsüzlerindeki asli ikizliğin tekleşme yoluyla kaybolmasıdır (Korkmaz, 2007: 31). DKBA’da bu hadisenin yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuya ilişkin örneklerin büyük bir kısmında özellikle “l, n, r, v” akıcı ve sızıcı ünsüzlerinin ikizlikten kaçındığı görülmektedir. Tespit edilen ünsüz tekleşmeleri şu şekildedir:

ćć > ć Tekleşmesi

túcara “tüccara” (<Ar. tuccār) (RİA, 17/52-53).

dd > d Tekleşmesi

múdet “müddet” (<Ar. muddet) (TD, 124/10), *bedovasini* “bedduasını” (<Far. bed + Ar. du‘ā) (RİA, 2/170).

ff > f Tekleşmesi

mūḳfaḳ “muvaḳḳaf” (<Ar. muvaḳḳaf) (RİA, 9/2), *saḳet* “Saffet” (<Ar. şafvet) (THA, 8/1345), *muzaḳeḳ* “Muzaffer” (<Ar. muzaḳḳer) (THA, 19/3614).

hh > h Tekleşmesi

siheti “sıhhati” (<Ar. şihḥat) (RİA, 22/130), *sıḥat* “sıhhat” (GİYA, MDD).

kk > k Tekleşmesi

tūkanlardan “dükkânlerden” (<Ar. dukkân) (TYA, 94/34), *taká* “takke” (<Ar. tāḳiye) (RİA, 1/50), *tūkân* “dükkân” (RİA, 10/252), *túkâna* “dükkâna” (THA, 23/4571), *dūkaní* “dükkânı” (ADKA, 15/68).

ķķ > ķ Tekleşmesi

meşaket “meşakkat” (<Ar. meşakķat) (ADKA, 28/10).

ll > l Tekleşmesi

ķuvayi mili “Kuvayımilliye” (<Ar. ķuvā + milliyye) (TD, 1/31), *valahi* “vallahı” (<Ar. va’llāhi) (TD, 19/10), *milet* “millet” (<Ar. millet) (RĠA, 9/8), *maşala* “maşallah” (<Ar. māşā’e + allāh) (THA, 22/4283), *mālenun* “mahallenin” (<Ar. maħalle) (AZKA, 38/1).

mm > m Tekleşmesi

tehāmüli “taħammülü” (<Ar. taħammul) (TD, 16/59), *Tēmuzde* “temmuzda” (<Ar. temmüz) (TD, 20/36), *temuz* “temmuz” (TYA, 19/3799).

nn > n Tekleşmesi

çehenem “cehennem” (<Ar. cehennem) (TD, 8/19), *zanedersām* “zannedersem” (<Ar. zann + T. et-) (TD, 115/4), *súnetçilerlan* “sünnetçilerle” (<Ar. sünnet + çi) (RĠA, 2/209).

rr > r Tekleşmesi

cerah “cerrah” (<Ar. cerrāh) (TYA, 139/11), *tefārati* “teferruatı” (<Ar. teferru’āt) (RĠA, 15/7), *taaruz* “taarruz” (<Ar. ta’arruż) (GĠYA, 31/76).

ss > s Tekleşmesi

ese “essah: doğru” (<Ar. eşahh) (THA, 11/1677), *esaħdan* “essahtan: gerçekten” (GĠYA, 17/29)

tt > t Tekleşmesi

hata “hatta” (<Ar. ĥattā) (TD, 19/4), *batal* “battal: işe yaramaz” (<Ar. baṭṭāl) (RĠA, 20/56), *bataniye* “battaniye” (<Ar. baṭṭāniyye) (RĠA, MDD).

vv > v Tekleşmesi

evel “evvel” (<Ar. evvel) (TYA, 92/21), *ķuvetile* “kuvvetiyle” (<Ar. ķuvvet) (TD, 4/20), *ķuvet* “kuvvet” (RĠA, 41/117-118), *ável* “evvel” (RĠA, 48/43), *hevaden* “Havva’dan” (<Ar. ĥavvā)

(THA, 7/1247), *ävelä* “evvela” (<Ar. evvelā) (THA, 10/1550), *kuvättli* “kuvvetli” (THA, 19/3913), *eveli* “evveli” (GİYA, 4/34).

yy > y Tekleşmesi

teyārelär “tayyareler” (<Ar. tayyāre) (TD, 59/4).

zz > z Tekleşmesi

nezetli “lezzetli” (<Ar. lezzet) (TYA, 156/22), *nezet* “lezzet” (TD, 86/89; THA, 12/2115).

2.4.7. Ünsüz Düşmesi

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde başta “ğ, ğ, h, l, n, r, t, y” ünsüzleri olmak üzere birçok ünsüzün sözcük bünyesinden düştüğü görülmektedir⁵⁰.

c Düşmesi

İç seste: ezānelerde “eczanelerde” (<Ar. eczā’ + Far. hāne) (TD, 110/27).

d Düşmesi

İç seste: finuk “findık” (<Ar. funduk) (TYA, 71/6).

ğ Düşmesi

TD ve RİA’da sınırlı sayıda örneği tespit edilmiştir.

İç seste: meşul “meşgul” (<Ar. meşgūl) (TD, 70/3), *işāl* “işgal” (<Ar. işgāl) (TD, 125/13), *peyamber* “peygamber” (<Far. peygām-ber) (RİA, 2/167), *kāva* “kavga” (<Far. gavgā) (RİA, 9/37), *meşul* “meşgul” (RİA, 17/42).

ğ Düşmesi

Daha çok iç seste görülmektedir:

⁵⁰ Kimi örneklerde ünsüz düşmesiyle meydana gelen ikiz ünlüler ve uzun ünlüler söz konusudur. İkiz ünlüler ve uzun ünlülerden daha önce bahsedildiği için burada bu tür örneklere az yer verilmiştir.

İç seste: *dier* “diğer” (<Far. dīger) (TYA, 1/24), *leene* “leğene” (<Far. legen) (TYA, 61/19), *māār* “meğer” (<Far. meğer) (TD, 16/54), *mālúp* “mağlup” (<Ar. mağlúb) (TD, 19/117), *rāmen* “rağmen” (<Ar. rağmen) (GİYA, 15/8), *kıat* “kâğıt” (<Far. kâğaz) (GİYA, 16/21), *çier* “ciğer” (<Far. ciger) (GİYA, 71/67).

Son seste: *tebli* “tebliğ” (<Ar. teblīğ) (RİA, 22/59).

h Düşmesi

“h” ünsüzü, ilgili sözlerin bünyesinden en çok düşen ünsüzlerden birisidir. Bazı örneklerde ulamanın tesiriyle düştüğü görülmüştür. Ön seste düştüğü örnekler ise sınırlıdır.

Ön seste: *erifler* “herifler” (<Ar. harīf) (TD, 84/33), *aķāret* “hakaret” (<Ar. ḥakāret) (TD, 103/35), *iza* “hiza” (<Ar. hizā) (RİA, 17/16-17), *espiāl* “hasbihal” (<Ar. ḥasb + ḥāl) (RİA, MDD), *ikmetun* “Hikmet’in” (<Ar. ḥikmet) (ADKA, 11/74), *epsini* “hepsini” (<Far. hep) (ADKA, 11/373), *ayvana* “hayvana” (<Ar. ḥayvān) (GİYA, 11/75).

İç seste: *meşur* “meşhur” (<Ar. meşhūr) (TYA, 2/2), *masül* “mahsul” (<Ar. maḥşül) (TYA, 7/15), *teşis* “teşhis” (<Ar. teşhīs) (TYA, 81/2), *musafı* “mushafı” (<Ar. muṣḥaf) (TYA, 187/56), *menşur*⁵¹ “meşhur” (TYA, 154/19; ADKA, 22/81), *raat* “rahat” (TD, 14/20), *mirabini* “mihrabını” (<Ar. mihrāb) (TD, 20/12), *meremet* “merhamet” (<Ar. merḥamet) (TD, 71/20), *malúKat* “mahlukat” (<Ar. maḥlūkāt) (TD, 79/22), *mapusa* “mahpusa” (<Ar. maḥbūs) (RİA, 2/41), *şoret* “şöhret” (<Ar. şuhret) (RİA, 4/27), *ıtiyac* “ihtiyaç” (<Ar. ihtiyāc) (RİA, 10/232), *ćumurreyizi* “cumhurreisi” (<Ar. cumhur + re’īs) (RİA, 22/98), *zāmeTliydi* “zahmetliydi” (<Ar. zaḥmet) (THA, 1/24), *velasıl* “velhasıl” (<Ar. ve'l-ḥāşil) (THA, 5/682), *cepenin* “cephenin” (<Ar. cebhe) (THA, 5/789), *mućever* “mücevher” (<Ar. muccevher) (THA, 17/3253), *teris* “terhis” (<Ar. terḥīs) (THA, 19/3616), *masul* “mahsul” (<Ar. maḥşül) (ADKA, 1/146), *heralda* “herhalde” (<Far. her + Ar. ḥāl) (ADKA, 2/20), *ğavaltı* “kahvaltı” (<Ar. ḳahve + T. altı) (ADKA, 5/7), *rametli* “rahmetli” (<Ar. raḥmet) (ADKA, 6/33), *şaiunun* “şahinin” (<Far. şāḥīn) (AZKA, 1/3), *caēl* “cahil” (<Ar. cāhil), *cevāir* “cevahir” (<Ar. cevāhir) (AZKA, 37/2), *saası* “sahası” (<Ar. sāḥa) (GİYA, 11/54), *şeeere* “şehir” (<Far. şehir) (GİYA, 11/54), *tāmin* “tahmin” (<Ar. taḥmīn) (GİYA, 20/3), *memet* “Mehmet” (<Ar. muḥammed) (GİYA, 66/115).

Son seste: *sifda* “siftah” (<Ar. istiftāḥ) (TYA, 65/6), *saba namazi* “sabah namazı” (<Ar. şabāḥ + Far. namāz) (TYA, 133/18), *nikā* “nikâh” (<Ar. nikāḥ) (TYA, 178/100), *inşalla* “inşallah” (<Ar. inşā’e + allah) (TD, 2/5), *padişa* “padişah” (<Far. pādşāḥ) (TD, 6/33), *tembi eder* “tembih eder” (<Ar. tenbīḥ + T. et-) (TD, 59/10), *mubā* (<*mubātır*) “mübah” (<Ar. mubāḥ) (TD, 110/15),

⁵¹ *menşur* örneğinde aynı zamanda “n” ünsüzünün türemesi söz konusudur.

saba “sabah” (<Ar. şabāh) (RİA, 2/129), *alla* “Allah” (<Ar. Allah) (RİA, 2/145), *sifde* (<*sifdesi*) “siftah” (RİA, 15/8), *işalla* “inşallah” (RİA, 28/31), *tenbi* “tembih” (RİA, 40/86), *terci* “tercih” (<Ar. terciḥ) (THA, 2/143), *gúnā* (<*gúnādîr*) “günah” (<Far. gunāh) (THA, 12/2269), *maşala* “maşallah” (<Ar. māşā’e + allāh) (THA, 22/4283), *tembi* “tembih” (THA, 26/5010), *sıla* (<*sılalār*) “silah” (<Ar. silāh) (THA, 27/5149), *siya* “siyah” (<Far. siyāh) (ADKA, 3/42).

ğ Düşmesi

İç seste: *naaş* “nakış” (<Ar. naḳṣ) (TYA, 27/5).

l Düşmesi

Belli başlı sözlerde görülen bu hadisenin DKBA’da yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

İç seste: *feç* “felç” (<Ar. felc) (TYA, 26/15), *māzememiz* “malzememiz” (<Ar. mā-lezime) (TYA, 178/77), *Peği* “belki” (<Ar. bel + Far. ki) (TD, 19/81), *beği* “belki” (RİA, 10/36), *beki* “belki” (THA, 8/1357), *feçi* “felci” (THA, 19/3688).

Son seste: *nassı* “nasıl” (<T. ne + Ar. aṣl) (TYA, 16/18; GİYA, 11/67), *nasi* “nasıl” (RİA, 1/57), *istikla* “istiklal” (<Ar. istiqlāl) (RİA, 3/12), *nassı* “nasıl” (THA, 2/165), *nassı* “nasıl” (GİYA, 1/21).

n Düşmesi

İlgili sözlerde, son seste “n” düşmesi olayına Arapça kökenli “zaten” sözcüğünde rastlanmıştır.

İç seste: *kemece* “kemençe” (<Far. kemānçe) (TYA, 32/11), *nalPada* “nalbanda” (<Ar. na’l + Far. bend) (TYA, 98/74), *piriç* “pirinç” (<Far. birinc) (TYA, 191/81), *işallah* “inşallah” (<Ar. inşā’e + allāh) (RİA, 8/31), *dūlbet* “tūlbent” (<Far. ter + bend) (THA, 15/2931), *işātlara* “inşaatlara” (<Ar. inşā’āt) (GİYA, 4/6), *reçbellik* “renberlik” (<Far. rencber) (GİYA, 11/50), *dölbed* “tūlbent” (GİYA, 87/112), *rek* “renk” (<Far. reng) (GİYA, 92/60).

Son seste: *zādi* “zaten” (<Ar. zāten) (TYA, 72/49), *asle* “aslen” (<Ar. aṣlen) (TD, 6/19), *zate* “zaten” (RİA, 1/58), *zaTi* “zaten” (THA, 2/318), *zati* “zaten” (ADKA, 28/40; GİYA, 47/15).

r Düşmesi

“r” ünsüzü, ilgili sözlerin bünyesinden en çok düşen ünsüzlerden biridir. Son seste düştüğü örnekler ise çoğunluktadır.

İç seste: *karagâi* “karargâhı” (<Ar. karar + Far. gâh) (TD, 1/14), *haşluğa* “harçlığa” (<Ar. harc) (TD, 16/40), *çâçâflı* “çarşafı” (<Far. çâder + şeb) (THA, 4/501), *hekesin* “herkesin” (<Far. her + kes) (THA, 16/3123), *medivenda* “merdivende” (<Far. nerdivân) (ADKA, 2/13), *hekesde* “herkeste” (ADKA, 11/143), *kuban* “kurban” (<Ar. kurbân) (ADKA, 11/179), *çaşıye* “çarşıya” (<Far. çâr + sū) (ADKA, 13/216), *haçlık* “harçlık” (GİYA, 59/11), *çeşafi* “çarşafi” (<Far. çâder + şeb) (GİYA, 87/111).

Son seste: *hıdı ellez* “Hıdrellez” (<Ar. Hıdır + İlyās) (TYA, 16/106), *kada* “kadar” (<Ar. kadar) (TD, 2/13; RİA, 8/19), *ehtiya* “ihtiyar” (<Ar. ihtiyār) (TD, 2/29), *baraba* “beraber” (<Far. ber-ā-ber) (RİA, 2/31; GİYA, 42/22), *çamaşu* “çamaşır” (<Far. cāmeşūr) (RİA, 17/75/), *habe* “haber” (<Ar. haber), (RİA, 48/19), *ehtiya* (<*ehtiyasi*) “ihtiyar” (RİA, 48/20), *ihtiyā* “ihtiyar” (<Ar. ihtiyār) (THA, 1/3), *defTe* “defter” (<Ar. defter) (THA, 2/128), *çembe* “çember” (<Far. çenber) (THA, 3/467), *mägä* “meğer” (<Far. meger) (THA, 26/4930), *habe* “haber” (THA, 26/4960), *Qada* “kadar” (ADKA, 2/12), *tucca* “tüccar” (<Ar. tuccār) (ADKA, 2/60), *peyni* “peynir” (<Far. penīr) (ADKA, 9/32), *misı* “mısır” (<Ar. mişr) (ADKA, 12/46), *berabe* “beraber” (ADKA, 15/115).

t Düşmesi

Bu hadise, DKBA’da yaygın olup daha çok Farsça kökenli “abdest, çif, dürüst” sözcüklerinde meydana gelmiştir.

Son seste: *abdes* “abdest” (<Far. āb + dest) (TYA, 5/21), *selbes* “serbest” (<Far. ser-best) (TYA, 21/49), *ras gele* “rast gele” (<Far. rast + T. gel-) (TYA, 71/79), *helbe* “elbet” (<Ar. elbet) (TYA, 159/7), *aptes* “abdest” (TD, 43-44/28), *püş* (<*püşluK*) “puşt” (<Far. puşt) (TD, 45/16), *çif* “çift” (<Far. cuft) (RİA, 2/179), *ras* “rast” (<Far. rāst) (RİA, 46/31), *serbes* “serbest” (THA, 19/3860), *dürüs* “dürüst” (<Far. durust) (THA, 20/3952), *çif* “çift” (GİYA, 4/67), *abdes* (<*abdesden*) “abdest” (GİYA, 6/69), *dos* (<*dosları*) “dost” (GİYA, 7/10), *serbes* “serbest” (GİYA, 42/81), *dürüs* “dürüst” (GİYA, 53/6).

y Düşmesi

“y” ünsüzü, ilgili sözlerin bünyesinden en çok düşen ünsüzlerden biridir. *penir* / *penir* örneğinde kelimenin aslına uygun kullanımı söz konusudur. Bununla birlikte “y” ünsüzünün son seste sadece Arapça kökenli “şey” sözcüğünden düştüğü tespit edilmiştir.

İç seste: *zai* “zayı” (<Ar. zāyi‘) (TYA, 72/8), *ameliqda* “ameliyata” (<Ar. ‘ameliyyāt) (TYA, 81/12), *peğamber* “peygamber” (<Far. peygām-ber) (TYA, 178/60), *şeh* “şeyh” (<Ar. şeyh) (TD, 4/2), *nihaet* “nihayet” (<Ar. nihāyet) (TD, 21/5), *fiatlıdır* “fiyatlıdır” (<Ar. fi’āt) (TD, 21/21), *pänür* “peynir” (<Far. penīr) (TD, 53/5), *penir* “peynir” (RİA, 26/23), *kımetsuz* “kıymetsiz” (<Ar. kıymet) (RİA, 36/28), *peniřläři* “peynirleri” (THA, 15/2771), *hāiř* “hayır: iyilik” (<Ar. hayr) (THA, 17/3270), *havancılık* “hayvancılık” (<Ar. hayvān) (ADKA, 1/23), *işdiqrluş* “ihtiyarlık” (<Ar. ihtiyār) (AZKA, 86/3), *evliq* “evliya” (<Ar. evliyā) (GİYA, 11/36).

Son seste: *bi şe* “bir şey” (< T. bir + Ar. şey’) (TYA, 26/14), *şe* “şey” (<Ar. şey’) (RİA, 1/117), *hāřşē* “her şey” (<Far. her + Ar. şey’) (THA, 6/900).

v Düşmesi

Genellikle Arapça kökenli “yevmiye, tövbe” sözcüklerinde meydana gelen bir hadisedir.

İç seste: *mēsım* “mevsim” (<Ar. mevsim) (TYA, 25/125), *yōmiye* “yevmiye” (<Ar. yevmiyye) (TD, 1/2), *ğaur* “gâvur” (<Far. gebr) (TD, 1/8), *daul* “davul” (<Ar. tabl) (TD, 106/47), *mūafak* “muvaıffak” (<Ar. muvaıffak) (RİA, 9/2), *Tefik* “Tevfik” (<Ar. tefīk) (THA), *melüd* “mevlit” (<Ar. mevlid) (GİYA, 12/18), *tōbe* “tövbe” (<Ar. tevbe) (GİYA, 13/53), *tōbe* “tövbe” (GİYA, 17/31).

2.4.8. Ünsüz Türemesi

Kelime ön, iç ve son seslerinde, kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayıdır (Korkmaz, 2007: 231). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde, sözcüğün bünyesinde bulunmayan bazı ünsüzlerin türediğı görülmektedir. Örneklere bakıldığında özellikle iç seste “ğ, h, v, y” gibi boğumlanması zayıf ünsüzlerin türediğı tespit edilmiştir. Arapça kökenli sözcüklerde bulunan ayn (ع) ve hemze (ء) ünsüzleri, Türk hançeresinin alışkın olduğı sesler olmadığı için bu sesler yerine “ğ, h, v, y” sesleri türetilerek⁵² bu sözcüklerin telaffuzu kolaylaştırılmaktadır. Bu durum DKBA’da oldukça yaygındır.

b Türemesi

Genelde Farsça kökenli “pamuk” sözcüğünde görülmekle birlikte bu örneklerde sözcüğün aslına yakın kullanım söz konusudur.

⁵² Serpil Ersöz “Ağız İncelemelerinde Ayınlı ve Hemzeli Alıntı Kelimelerin Tahlilinde Görülen Bir Yöntem Hatası Üzerine” adlı makalesinde, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki değışmenin yönünün kaynak dil > standart dil olarak verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ersöz’e göre “yağni, sahat, duva” gibi sözcüklerde görülen “ğ, h, v” gibi seslerin türemesi değil de değışmesi söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bk. (Ersöz, 2014: 13-17).

İç seste: *peşdembaldan* “peştamaldan” (<Far. pušt-māl) (TYA, 3/32), *pambukda* “pamukta” (<Far. panbuk) (TYA, 68/9), *pāmbuk* “pamuk” (THA, 3/393), *pambuk* “pamuk” (GİYA, 8/84).

ğ Türemesi

Çoğunlukla ayn (ɛ) ünsüzünün bulunduğu Arapça kökenli sözlerde görülmektedir.

İç seste: *niğmetler* “nimetler” (<Ar. ni‘met) (TD, 25/69), *tağkīb* “takip” (<Ar. ta‘kīb) (RİA, 1/44), *çağre* “çare” (<Far. çāre) (RİA, 2/117), *bağzen* “bazen” (<Ar. ba‘zan) (RİA, 2/179), *tağmir* “tamir” (<Ar. ta‘ mīr) (10./260), *dağvet* “davet” (<Ar. da‘vet) (RİA, 9/32), *mağlūm* “malum” (<Ar. ma‘lūm) (RİA, 10/131), *sağat* “saat” (<Ar. sā‘at) (ADKA, 18/28).

h Türemesi

Genellikle ön ve iç seste görülmektedir. İç seste ayn (ɛ) ünsüzünün bulunduğu sözcüklerde “h” türemesi yaygındır:

Ön seste: *helbet* “elbet” (<Ar. elbet) (TYA, 65/32), *habat* “abat” (<Far. ābād) (TYA, 126/23), *hesetten* “essahtan” (<Ar. eṣaḥḥ) (RİA, 1/18), *hillet* “illet” (<Ar. ‘illet) (RİA, MDD), *helbetTe* “elbette” (<Ar. elbette) (THA, 7/1185), *helbet* “elbet” (GİYA, 59/13), *hanbar* “ambar” (<Far. anbār) (GİYA, MDD).

İç seste: *saḥat* “saat” (<Ar. sā‘at) (TYA, 152/23), *zanahat* “zanaat” (<Ar. ṣinā‘at) (TD, 65/34), *vesahit* “vesait” (<Ar. vesā‘it) (TD, 75/23), *ehtibārum* “itibarım” (<Ar. i‘tibār) (RİA, 14/6), *saḥat* “saat” (RİA, 51/108).

Son seste: *teberruh* “teberru: bağış” (<Ar. teberru‘) (TD, 14/24), *peydah* “peyda” (<Far. peydā) (ADKA, 15/42).

l Türemesi

İç seste: *helkiya* “hikâye” (<Ar. ḥikāye) (GİYA, MDD).

m Türemesi

Genellikle RİA’daki Farsça kökenli sözcüklerin son sesinde görülen bir ses olayıdır.

İç seste: *memfāt* “vefat” (<Ar. vefāt) (TYA, 95/64), *müsāmit* “müsait” (<Ar. musā‘id) (TYA, 112/24).

Son seste: *çünkü* “çünkü” (<Far. çūn + ki) (RİA,MDD), *egerim* “eğer” (Far. eger) (RİA,MDD), *belki* “belki” (<Ar bel + Far. ki) (RİA, MDD), *keşkim* “keşke” (<Far. kaşki) (RİA, MDD), *barēm* “bari” (<Far. bārī) (RİA, MDD).

n Türemesi

Arapça kökenli “meşhur” sözcüğünde yaygın görülen bir hadisedir.

İç seste: *menşur* “meşhur” (<Ar. meşhūr) (TYA, 154/19; ADKA, 22/81), *menşūr* “meşhur” (TD, 4/9), *menşur̄* “meşhur” (THA, 13/2335)⁵³.

Son seste: *keren* “kere” (<Ar. kerre) (RİA, 22/58), *keren* “kere” (GİYA, 9/19).

p Türemesi

İç seste: *pampıknan* “pamukla” (<Far. panbuḡ) (GİYA, 8/92).

r Türemesi

İç seste: *mermūr* “memur” (<Ar. me’mūr) (TYA, 71/9).

t Türemesi

Son seste: *belkūt* “belki” (<Ar. bel + Far. ki) (GİYA, 55/120), *çünkūt* “çünkü” (<Far. çūn + ki) (GİYA, MDD).

v Türemesi

Genellikle ayn (ع) ünsüzünün bulunduğu “dua” sözcüğünde görülmektedir.

İç seste: *dovam* “duam” (<Ar. du‘ā’) (TD, 125/80), *bedovasini* “bedduasını” (<Far. bed + Ar. du‘ā) (RİA, 2/170), *dovā* “dua” (RİA, 9/19), *beyduvalıydı* “beddualıydı” (THA, 26/5009), *dıvayı* “duayı” (THA, 16/3278), *duvası* “duası” (ADKA, 4/67), *duva* “dua” (GİYA, MDD), *suval* “sual” (<Ar. su‘āl) (GİYA, MDD).

⁵³ Bu örneklerde aynı zamanda “h” ünsüzünün düşmesi söz konusudur.

y Türemesi

Genellikle ön ve iç seste görülmektedir. İç sesteki ikiz ünlülerin arasında “y”nin türediği sözler oldukça fazladır. Bu sözlerde “y” ünsüzü, ünlü çatışmasını önleyici bir göreve sahiptir⁵⁴.

Ön seste: *yeğseri* “ekseri” (<Ar. ekserī) (TD, 4/30), *yēsir* “esir” (<Ar. esīr) (TD, 93/26), *yevlādım* “evladım” (<Ar. evlād) (TD, 113/33).

İç seste: *vasayıtlan* “vesaitle: araçla” (<Ar. vesā’it) (TYA, 7/51), *mayışında* “maaşında” (<Ar. me‘āş) (TYA, 71/9), *faıssız* “faizsiz” (<Ar. fā’iz) (TYA, 112/8), *şeyhit* “şehit” (<Ar. şehīd) (TD, 19/117), *ayêt* “ait” (<Ar. ‘ā’id) (TD, 49/11), *müsāyit* “müsait” (<Ar. musā’id) (TD, 63/8), *reyisler* “reisler” (<Ar. re’īs) (TD, 114/7), *teymin* “temin” (<Ar. te’min) (RİA, 46/2), *hāyin* “hain” (<Ar. hā’in) (RİA, 33/131), *iddiya* “iddia” (<Ar. iddi‘ā) (RİA, 33/149), *meleyikeler* “melaikeler” (<Ar. melā’ike) (RİA, 40/52), *sayet* “saat” (<Ar. sâ‘at) (THA, 4/535), *katliyamdur* “katliamdır” (<Ar. katl + ‘āmm) (ADKA, 20/34), *tabiyat* “tabiat” (<Ar. tabī‘at) (GİYA, 8/80), *dayiresinde* “dairende” (<Ar. dā’ire) (GİYA, 42/28), *ayile* “aile” (<Ar. ‘a’ile) (GİYA, 90/47).

Son seste: *havay* (<havayı) “hava” (<Ar. hevā) (TYA, 120/34).

2.4.9. Hece Kaynaşması

Bir kelimedede yan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut da yan yana bulunan iki kelimededen birincinin son sesi ile ikincinin ön sesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalmasıdır (Korkmaz, 2007: 116). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde, çoğunlukla iç seste bulunan “ğ, h, y” ünsüzleri erimiş ve kendinden önceki ünlüyü uzun okutarak tek bir hece olmasını sağlamıştır. Hece kaynaşmasının örnekleri çok fazla olmakla birlikte bu örneklerden bazıları şunlardır:

māfazalı “muhafazalı” (<Ar. muḥāfaẓa) (TYA, 2/42), *imtānnarı* “imtihaanları” (<Ar. imtiḥān) (TYA, 13/22), *veyāt* “veyahut” (<Ar. ve + Far. yāḥūd) (TYA, 24/15), *nasātlar* “nasihatler” (<Ar. naṣīhat) (TYA, 79/54), *çatlarımızda* “kâğıtlarımızda” (<Far. kâğaz) (TYA, 116/21), *esdefurla* “estağfurullah” (<Ar. estağfiru’llāh) (TYA, 185/103), *şikāt* “şikâyet” (<Ar. şikāyet) (TD, 16/7; RİA, 2/40), *istirāt* “istirahat” (<Ar.istirāḥat) (TD, 52/27), *farzimal* “farzımuhal” (<Ar. farz + muḥāl) (TD, 64/13), *mārebesinde* “muharebesinde” (<Ar. muḥārebe) (TD, 92/55), *nāyeti* “nihayeti” (<Ar. nihāyet) (RİA, 1/101), *mutāyit* “müteahhit” (<Ar. mute‘ahhid) (RİA, 2/52), *tefārati* “teferruatı” (<Ar. teferru‘āt) (RİA, 15/7), *rāT* “rahat” (<Ar. rāḥat) (THA, 1/58), *şēr* “şehir”

⁵⁴ Bu sözler daha önce “ünlü çarpışması / çatışması” başlığı altında ele alındığından buradaki örnekleri sınırlı tutulmuştur.

(<Far. şehir) (THA, 12/1977), *māllemā* “mahalleme” (<Ar. mahalle) (THA, 17/3248), *husen* “Hüseyn” (<Ar. hüseyin), (ADKA, 2/63), *mutahit* “müteahit” (ADKA, 2/91), *mālenun* “mahallenin” (AZKA, 38/1), *mērsem* “meğerse” (<Far. meger) (GİYA, 11/71), *samimetlik* “samimiyetlik” (<Ar. şamīmiyyet), (GİYA, 19/59), *kēfli* “keyifli” (<Ar. keyf) (GİYA, 13/49), *tāmmül* “tahammül” (<Ar. taḥammul) (GİYA, 54/8).

2.4.10. Hece Düşmesi / Yutulması

Hece düşmesi veya yutulması, bir gramer birliğinde arka arkaya gelen ve ses bakımından birbirine benzeyen iki heceden birinin eriyip düşmesiyle tek hece hâline gelmesidir (Ergin, 2004: 52; Korkmaz, 2007: 116). DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin bünyesinde meydana gelen hece düşmeleri şu şekildedir:

vallā “vallahi” (<Ar. va’llāhi) (TYA, 9/18), *piriç pilā* “pirinç pilavı” (<Far. Birinc + pelāv/pilāv) (TYA, 17/39), *kuvayi mili* “Kuvayimilliyeye” (<Ar. kuvā + milliye) (TD, 1/31), *hekāsinden* “hikâyesinden” (<Ar. hikāye), (TD, 19/121), *pāli* “pahalı” (<Far. behā) (RİA, 3/51-52), *mūdāle* “müdahale” (<Ar. mudāḥale) (RİA, 6/8), *māra* “mağara” (<Ar. mağāre) (GİYA, 26/43).

2.5. Hem Ünlü Hem de Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları

2.5.1. Göçüşme / Yer Değiştirme

Göçüşme veya yer değiştirme, kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayıdır. Ünsüzlerin birbirleri ile karşılaşmasından dolayı telaffuz zorluklarını giderme amacına dayanan bu olay daha çok “r” ve “l” akıcı ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde ve ağızlarda görülür. Yan yana bulunan sesler arasındaki göçüşmeye “yakın göçüşme”, uzak sesler arasındaki göçüşmeye de “uzak göçüşme” denir (Korkmaz, 2007: 107). Ağız araştırmalarında göçüşme olayı sadece ünsüzlerle ilişkilendirilirken Ahmet Caferoğlu (1955: 2) ve Faruk Yıldırım (1999: 657-663) bu hadisenin ünlülerle de ilgili olabileceğini söylemiştir.

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlere bakıldığında göçüşme hadisesinin hem ünsüz hem de ünlülerle ilgili örneklerinin olduğu görülmektedir.

2.5.1.1. Ünsüzlerle İlgili Göçüşme

2.5.1.1.1. Yakın Göçüşme

İlgili sözlerde daha çok iç seste bulunan “l, r” akıcı ünsüzlerinin diğer ünsüzlerle yer değiştirdiği görülmüştür. Ünsüz göçüşmesi genellikle birbirine yakın ünsüzler arasında gerçekleşmiştir.

ér > ré Göçüşmesi

tercûbe “tecrûbe” (<Ar. tecrîbe) (RİA, 22/23).

Fr > rF Göçüşmesi

sorFada “sofrada” (<Ar. sufre) (GİYA, 79/94).

lf > fl Göçüşmesi

küfletimi “kûlfetimi” (<Ar. kulfet) (TYA, 67/30).

lv > vl Göçüşmesi

hevlasını “helvasını” (<Ar. ḥalvā) (GİYA, 54/86).

ml > lm Göçüşmesi

melmeketim “memleketim” (<Ar. memleket) (TYA, 14/8), *melmeketi* “memleketi” (GİYA, 88/4).

nş > şn Göçüşmesi

işnaatını “inşaatını” (<Ar. inşā’āt) (TYA, 164/11).

rv > vr Göçüşmesi

kevrān “kervan” (<Far. kārban) (TD, 37/28), *devrüş* “derviş” (<Far. dervīš) (GİYA, MDD).

ry > yr Göçüşmesi

ceyranda “cereyanda” (<Ar. cereyān) (TYA, 73/15), *deyralar* “deryalar” (<Far. deryā) (RİA, 14/2), *ceyrānda* “cereyanda” (THA, 19/3523), *ceyrana* “cereyana” (ADKA, 1/187).

sr > rs Göçüşmesi

nurset “Nusret” (<Ar. nuşret) (RİA, MDD), *maṛsafini* “masrafını” (<Ar. maşrif) (THA, 11/1938).

zr > rz Göçüşmesi

merze “mezra” (<Ar. mezra‘) (THA, 17/3450).

şy > yş Göçüşmesi

eyşadān “eşyadan” (<Ar. eşyā‘) (THA, 2/267).

tk > kt Göçüşmesi

maḳtaba “matkap” (<Ar. mişḳab) (TYA, 137/22).

vr > rv Göçüşmesi

teṛviye “tevriye” (<Ar. tevriye) (RİA, 32/41).

2.5.1.1.2. Uzak Göçüşme

Birbirine uzakta olan ünsüzler arasında gerçekleşen bu göçüşme daha çok Arapça kökenli “lanet” sözcüğünde görülmüştür. Bununla birlikte tespit edilen başka örnekleri de vardır.

çş > şç (>sç) Göçüşmesi

sarçaf “çarşaf” (<Far. çāder-şeb) (TYA, 132/102).

çk > kç Göçüşmesi

künçī “çünkü” (<Far. çūn + ki) (TD, 2/4).

ln > nl Göçüşmesi

nālet “lanet” (<Ar. la‘net) (RİA, 4/54), *nāyilet* “lanet” (THA, 11/1774), *nalet* “lanet” (GİYA, 42/80).

2.5.1.2. Ünlülerle İlgili Göçüşme

DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen ünlü göçüşmeleri sınırlı sayıdadır:

ea > ae Göçüşmesi

ases “esas” (<Ar. esās) (TYA, 117/61; GİYA, 5/57), *hāseb ettim* “hesap ettim” (<Ar. hisāb + T. et-) (TD, 92/94), *badeva* “bedava” (<Far. bād + Ar. hevā) (RİA, 18/78).

üu > uü Göçüşmesi

hucüm “hücum” (<Ar. hucūm) (TD, 23/39), *huķümetlerlen* “hükûmetlerle” (<Ar. hukûmet) (TD, 122/10), *zülüm* “zulüm” (<Ar. zulm) (ADKA, 11/237).

Bu örneklerin yanında bir ünsüzle bir ünlü arasında gerçekleşen bir göçüşme örneği de tespit edilmiştir:

ür̄ya “rüya” (<Ar. ru’yā) (GİYA, 54/98).

2.5.2. Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması

2.5.2.1. ğ Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu

Süreksiz, tonlu, arka damak “ğ” ünsüzünün ince ünlülerle birlikte kullanılmasından doğan uyumsuzluktur. Bu uyumsuzlukta “k / k̄” ve “g / ğ” ünsüzlerinin “ğ” ünsüzüne dönüşmesi söz konusudur. Tespit edilen örnekleri şunlardır:

heğayelar “hikâyeler” (<Ar. hikāye) (TYA, 142/11), *imğanın* “imkânın” (<Ar. imkân) (TYA, 148/16), *meğer* “meğer” (<Far. meger) (TD, 7/14), *hāğiği* “hakiki” (<Ar. haķīķī) (TD, 20/22), *zengin* “zengin” (<Far. sengīn) (TD, 31/79), *müşğil* “müşkül” (<Ar. müşkil) (RİA, 57/31), *tufeg* “tüfek” (<Far. tufeng) (THA, 16/3128), *ür̄zgâr* “rüzgâr” (<Far. rüzgâr) (GİYA, 91/199).

2.5.2.2. k Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu

Süreksiz, tonsuz, arka damak “k” ünsüzünün ince ünlülerle birlikte kullanılması sonucu ortaya çıkan bu uyumsuzluk, ilgili sözlerde görülen en belirgin ünlü-ünsüz uyumsuzluğudur:

kırmızı “kırmızı” (<Ar. kırmızı) (TD, 1/9), *zevk* “zevk” (<Ar. zevk) (TD, 3/8), *yekseri* “ekseri” (<Ar. ekseri) (TD, 4/30), *şekil* “şekil” (<Ar. şekl) (TD, 14/17), *teksim* “taksim” (<Ar. takṣīm) (TD, 38-39/75), *hāreket* “hareket” (<Ar. hareket) (TD, 55/13), *şükür* “şükür” (<Ar. şükr) (TD, 91/15), *köfte* “köfte” (<Far. kūfte) (TD, 110/16), *feķir* “fakir” (<Ar. faķīr) (RİA, 5/24) *ķerīp* “garip” (<Ar. ġarīb) (RİA, 11/83), *meķteb* “mektep” (<Ar. mekteb) (RİA, 17/64), *feķet* “fakat” (<Ar. faķat) (RİA, 18/88; THA, 5/663), *heķķet* “hakikaten” (<Ar. ḥaķīķaten) (RİA, 24/13), *teķrār* “tekrar” (<Ar. tekrār) (RİA, 41/58), *şeker* “şeker” (THA, 3/460), *ķedīr* “Kadir” (<Ar. ķadīr) (THA, 5/591), *iklīm* “iklim” (<Ar. iķlīm) (THA, 12/2123), *hikmet* “Hikmet” (<Ar. ḥikmet) (THA, 12/2163), *tufek* “tüfek” (<Far. tufeng) (ADKA, 7/60), *faķir* “fakir” (GİYA, 17/19).

2.5.2.3. K Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu

Süreksiz yarı tonlu, arka damak “K” ünsüzünün ince ünlülerle birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkan uyumsuzluktur. Bu uyumsuzluk, TD’nin belirgin özelliklerinden biridir:

felāķetler “felaketler” (<Ar. felāket) (TD, 20/23), *şebeķedülār* “şebekedirler” (<Ar. şebeke) (TD, 58/26), *şeklinde* “şeklinde” (<Ar. şekl) (TD, 73/52), *teşķilādi* “teşkilatı” (<Ar. teşķilāt) (TD, 73/57), *sevķiyāt* “sevkiyat” (<Ar. sevķiyyāt) (TD, 85/14), *herķes* “herkes” (<Far. her + kes) (TD, 94/23), *ķeza* “kaza” (<Ar. ķazā) (ADKA, 29/7).

2.5.2.4. h Ünsüzüyle İlgili Uyum Bozukluğu

Arka damak “h” ünsüzünün ince ünlülerle birlikte kullanılmasından kaynaklanan bu uyumsuzluğun TD, RİA, THA ve AZKA’daki Arapça kökenli sözlerde sıklıkla görüldüğünü söylemek mümkündür:

eḥtiya “ihtiyar” (<Ar. iḥtiyār) (TD, 2/29), *şeh* “şeyh” (<Ar. şeyḥ) (TD, 4/2), *ḥeyir* “hayır: fayda” (<Ar. ḥayr) (TD, 65/13), *ḥeyr ola* “hayrola” (<Ar. ḥayr + T. ol-) (RİA, 10/123), *iḥtiyā* “ihtiyar” (THA, 1/3), *aḥīra* “ahıra” (<Far. āḥūr) (THA, 2/97), *eḥlaķTā* “ahlakta” (THA, 13/2493), *naḥiş* “nakış” (<Ar. naķş) (AZKA, 69/2), *iḥdiarluḥ* “ihtiyarlık” (AZKA, 86/3).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu tezde, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde konuşulan Trabzon, Rize, Artvin (merkez, Arhavi) ve Giresun ağızlarındaki Arapça ve Farsça kökenli sözlerin ses bilgisi, daha önce hazırlanmış çalışmalardan elde edilen dil malzemesinden hareketle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda şunları söylemek mümkündür:

Ünlülerde:

1. DKBA'da kullanılan Arapça ve Farsça kökenli sözlerdeki ünlüler “normal süreli ünlüler”, “uzun ünlüler”, “kısa ünlüler” ve “ikiz ünlüler” olmak üzere dört başlık altında değerlendirilmiştir.

2. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde, STT'deki ünlülere ek olarak bulunan normal süreli ünlüler “á, ä, à, â, è, ê, í, î, ï, ó, ô, ö, ú” olmak üzere on üç adettir. Bu ünlüler genellikle ara ses niteliğindedir. İlgili sözlerde en çok geçen normal süreli ünlülerin “á, ä, à, è, ê, í, î, ï, ó, ú” olduğunu söylemek mümkündür. Bu ünlülerden;

- “a” ile “e” arası á ünlüsü; TYA, RİA, ADKA ve GİYA'daki ilgili sözlerde sıklıkla bulunan bir ünlüdür.
- “e” ile “a” arası ä (açık e) ünlüsü ise TD ve THA'da bulunan bir sestir.
- “e” ile “i” arası è (kapalı e) ünlüsünün örneklerine DKBA'nın tamamında sıkça rastlanmıştır.
- “o” ile “ö” arası ó ünlüsünün tüm bölge ağızlarında örnekleri vardır.
- “ı” ile “i” arası í ünlüsünün örnekleri GİYA haricindeki tüm bölge ağızlarında tespit edilmiştir.
- “u” ile “ü” arası ú ünlüsünün örnekleri bütün ağızlarda mevcuttur.
- “a” ile “o” arası â ünlüsünün TD ve RİA'da sınırlı sayıda örneği varken THA'daki örnekleri çok daha fazladır.
- “e” ile “ö” arası ê ünlüsünün TYA, RİA ve THA'da sınırlı sayıda örneği varken TD'deki örnekleri daha çoktur.
- “ı” ile “u” arası î ünlüsünün örnekleri TYA, THA ve AZKA'da çok sınırlıyken TD'de çok daha fazladır.
- “i” ile “ü” arası ï ünlüsünün örnekleri TYA, RİA ve THA'da çok sınırlıyken TD'de çok daha çoktur.

örnekler oldukça fazladır: *galbin* “kalbin” (TYA), *pağal* “bakkal” (TYA), *ğıymeti* “kıymeti” (RİA) vb.

- Arka damak k (k) ünsüzü de DKBA’da çok sık görülen bir ünsüz olup özellikle ön ve iç seste “ğ” yerine kullanıldığı örnekler oldukça fazladır: *ğayet* “gayet” (TYA), *işkal* “işgal” (TD), *kuṛbeTe* “gurbete” (THA) vb.
- ħ ünsüzünün örneklerine ADKA ve GİYA haricindeki tüm bölge ağızlarında rastlanmıştır. Bazı örneklerde, iç seste k > ħ değişmesi söz konusudur: *naḥuṣlu* “nakışlı” (TYA), *aḥlum* “aklım” (AZKA) vb.
- Nefesli h (h) ünsüzünün kullanımı TYA, ADKA ve GİYA’da tespit edilmiştir.
- Yarı sızıcı, tonsuz k (k) ve tonlu g (‘g) ünsüzleri RİA ve THA’nın karakteristik ünsüzleridir.
- Titrekliliği hafif olan r (r̄) ünsüzü, RİA, THA ve ADKA’nın karakteristik ünsüzlerindendir.

3. Yarı boğumlanmalı sesler olan “ğ, ĩ, ı, y” ünsüzlerinin DKBA’da örnekleri çok sınırlıdır. Bu örnekler TYA, AZKA ve GİYA’da tespit edilmiştir.

4. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde bulunan yarı tonlu ünsüzler “Ç, F, K, K̄, P, S, Ş, T” şeklindedir. Yarı tonlu ünsüzlerden ön planda olanları ise “Ç, K̄, P, T”dir. Bu ünsüzlere en çok TYA, TD ve GİYA’da rastlanmıştır. Buna karşın RİA’da sadece “K̄”, THA’da ise -çoğunlukla- “T” ünsüzü tespit edilmiştir. Trabzon ve Rize ağızları birçok yönden benzerlik göstermesine rağmen yarı tonlu ünsüzlerin Trabzon ağızlarında daha yaygın olması dikkat çeken bir husustur. Turgut Günay, tonlu-tonsuz karşılıkları olan ünsüzlerin çoğunlukla yarı tonlu olarak kullanılmasını, hemen Rize il sınırının bitiminde başlayan ve Trabzon ağız alanı içerisindeki geniş bir yöreni karakterize eden bir özellik olarak belirtmiştir (Günay, 2003: 25). Yarı tonsuz ünsüzlerle ilgili diğer bir nokta ise “Ş” ünsüzüne sadece GİYA’da rastlanmış olmasıdır.

Ünlülerle İlgili Ses Olaylarında:

1. STT’de kalınlık-incelik uyumuna sahip olmayan birçok Arapça ve Farsça kökenli sözcük, DKBA’da ilerleyici ve gerileyici benzeşme yoluyla büyük ölçüde uyuma sokulmuştur: *mesele* “mesela” (TD; RİA), *hücum* “hücum” (TD), *kaṣtan* “kasten” (RİA), *Kismet* “kısmet” (ADKA), *baḥça* “bahçe” (AZKA), *nufus* “nüfus” (THA; GİYA) vb. Bunun yanında birçok sözde, ünlülerde tam veya yarı incelme ve kalınlaşmalar olsa da kalınlık-incelik uyumunun yarım kaldığı görülmüştür. *misafir* “misafir” (TYA), *insan* “insan” (TYA), *fuzûli* “fuzuli” (TD), *ehali* “ahali” (TD), *kâtliam* “katliam” (RİA), *musliman* “Müslüman” (RİA; AZKA), *helâl* “helal” (THA) vb. STT’de uyuma sahip olup DKBA’da tam veya yarı ünlü incelmesi ve kalınlaşmasıyla uyumun bozulduğu örnekler de oldukça fazladır: *ekrāba* “akraba” (TYA), *mútfak* “mutfak” (TD), *hoşāf*

“hoşaf” (TD), *háyvan* “hayvan” (RĪA), *islah* “ıslah” (RĪA), *haves* “heves” (THA), *hirka* “hurka” (ADKA) vb.

2. STT’de düzlük-yuvarlaklık uyumuna sahip alıntı sözler, DKBA’da çoğu zaman bu uyumu kaybetmiştir: *peynür* “peynir” (TD), *hāfuz* “hafız” (RĪA), *mevlut* “mevrit” (THA), *çamaşur* “çamaşır” (GĪYA) vb.

3. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde genişlik-darlık uyumu da söz konusudur. $i > e$ / $e > i$ değişmesiyle meydana gelen genişlik uyumunun bu sözlerde çok yaygın olduğunu söylemek mümkündür: *yane* “yani” (TYA; TD; THA), *came* “cami” (ADKA), *cayêl* “cahil” (AZKA) vb.

4. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde meydana gelen ünlü incelmeleri büyük bir çeşitlilik göstermekle birlikte yaygın olanlar $a > e$, $a > á$, $a > ä$, $i > i$, $i > í$ ve $u > ú$ şeklindedir: *heyran* “hayran” (RĪA), *árazımız* “arazımız” (TYA), *sofrāya* “sofraya” (TD), *islah* “ıslah” (TD), *hazır* “hazır” (TYA), *usûl* “usul” (GĪYA), *rútûbeti* “rutubeti” (ADKA) vb. [$a > ä$ değişmesi TD ve THA’nın karakteristik özelliklerindendir.]

5. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde en yaygın görülen kalınlaşma hadiseleri $e > a$, $e > á$, $e > ä$, $i > i$, $i > í$, $ö > ó$, $ü > u$ ve $ü > ú$ şeklindedir: *acamiyuk* “acemiyiz” (TD), *másála* “mesela” (TYA), *senāde* “senede” (THA), *incir* “incir” (ADKA), *faķirim* “fakirim” (TD), *nankórdur* “nankördür” (ADKA), *hućum* “hücum” (RĪA), *mubārek* “mübarek” (GĪYA) vb. [$e > ä$ değişmesi de TD ve THA’nın karakteristik özelliğidir.]

6. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ünlü yuvarlaklaşmaları yaygın olmakla birlikte öne çıkanlar $a > â$, $e > ê$, $i > u$, $i > u$, $i / i > î$, $i / i > î$ ve $i > ü$ şeklindedir: *zâmeti* “zahmeti” (THA), *êvlâtıarım* “evlatlarım” (TD), *rızuklar* “rızıklar” (TYA), *izun* “izin” (ADKA) *fınduk* “fındık” (TYA), *vālînın* “valinin” (TD), *cevüz* “ceviz” (GĪYA) vb. [Bu değişmelerden $a > â$ değişmesi THA; $e > ê$, $i / i > î$ ve $i / i > î$ değişmeleri TD; $i > ü$ değişmesi de TYA, TD ve GĪYA’nın belirgin özelliklerindendir.]

7. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde öne çıkan ünlü düzleşmeleri $ö > e$, $ü > i$ ve $ü > î$ şeklindedir: *emrumi* “ömrümü” (TD), *tikan* “dükkân” (TYA), *çünķi* “çünkü” (TD) vb. [$ü > î$ değişmesi daha çok TD’de görülmüştür.]

8. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde $e > i$ ve $e > é$ şeklindeki ünlü darlaşmaları ön plana çıkmaktadır: *kemençiyle* “kemençeyle” (TYA), *teşķi* “keşke” (RĪA), *étrafa* “etrafa” (ADKA), *zati* “zaten” (GĪYA) vb.

9. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ı > e, i > e ve i > è yönlü ünlü genişlemelerinin yaygın olduğunu söylemek mümkündür: *hers* “*hırs*” (RĪA), *kāğedümdā* “*kāğıdımda*” (THA), *ehtiyar* “*ihhtiyar*” (TD), *kētab* “*kitap*” (GĪYA) vb.

10. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi ve “r, y” akıcı ünsüzlerinin etkisiyle ünlü düşmelerinin yaygın olduğunu söylemek mümkündür: *Tākḳā* “*dakika*” (TD), *hakḳeTen* “*hakikaten*” (THA), *heycan* “*heyecan*” (TYA) vb.

11. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerin bünyesindeki ikiz ünlülerin kaynaşarak bir uzun ünlü hâline geldiği örnekler tespit edilmiştir: *zirāt* “*ziraat*” (TYA), *muṛācāt* “*müracaat*” (THA) vb.

12. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ünlü türemeleri ön, iç ve son seste olmak üzere üç çeşittir. Ön seste ünlü türemeleri genellikle “l, r” ünsüzlerinin önünde olmakla birlikte bu ünlüler daha çok GĪYA'da tespit edilmiştir: *ilāzım* “*lazım*” (GĪYA), *irenk* “*renk*” (GĪYA) vb. İç seste ünlü türemelerinin örnekleri sınırlıdır: *edirafı* “*etrafı*” (TYA), *meziremuze* “*mezramıza*” (TD) vb. Son seste ünlü türemelerinin ise belli başlı örnekleri vardır: *egeṛe* “*eğer*” (RĪA), *māgāṛe* “*meğer*” (THA) vb.

13. DKBA'da ikiz ünlülerin çarpışmasını önlemek için araya “y” ünsüzünün getirildiği örnekler oldukça fazladır: *vasayıtlan* “*vesaitle*” (TYA), *dayre* “*daire*” (TD), *reyiz* “*reis*” (RĪA), *müsayit* “*müsait*” (GĪYA) vb.

Ünsüzlerle İlgili Ses Olaylarında:

1. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ç > c, k > g, ḳ > ğ, p > b, t > d gibi tonlulaşmaların yanında ç-c/ k-g / ḳ-ğ / f-v / p-b / s-z / t-d arası “Ç, K, Ḳ, F, P, S, T” ünsüzleri de görülmektedir. İlgili sözlerde en yaygın tonlulaşmalar ç > c / Ç, k > k / K, ḳ > ğ / Ḳ, p > b / P, s > z / S ve t > d / T şeklindedir. *batlıcandan* “*patlıcandan*” (TYA), *ilaç* imiş “*ilaçmış*” (RĪA), *belgi* “*belki*” (TYA), *Köy* “*köy*” (GĪYA), *Ḳına* “*kına*” (TYA), *ğavaltı* “*kahvaltı*” (ADKA), *sePeTi* “*sepeti*” (THA), *kitab* “*kitap*” (AZKA), *reyiz* “*reis*” (TD; RĪA), *dāne* “*tane*” (RĪA) vb. [k > g / K şeklindeki tonlulaşmalar daha çok TYA ve GĪYA'da tespit edilmiştir.] Bununla birlikte RĪA ve THA'da tonsuz ç ünsüzünün tonlu é ünsüzüne dönüştüğü örnekler az da olsa mevcuttur: *kemençem* “*kemençem*” (RĪA), *pirīnc* “*pirinç*” (THA) vb.

2. b > p, c > ç, v > f, s > z, d > t gibi tonsuzlaşmaların yanında “P, Ç, F, S, T” ünsüzleri de söz konusudur. İlgili sözlerde en çok görülen tonsuzlaşmalar b > p / P, c > ç / Ç, d > t / T ve ğ > ḳ şeklindedir: *pina* “*bina*” (TYA), *rutúPet* “*rutubet*” (TD), *çeza* “*ceza*” (TD), *tenÇere* “*tencere*” (TD), *ḳerīp* “*garip*” (RĪA), *mütāle* “*müdahale*” (TYA), *Tevamli* “*devamlı*” (TD) vb. [c > ç / Ç ve d

> t / T şeklindeki tonsuzlaşmalar TYA ve TD’de öne çıkmaktadır.] Bununla birlikte TYA, TD, RİA ve THA’daki birkaç sözde c > ç tonsuzlaşması söz konusudur: *çisimle* “*cisimle*” (TYA), *çamenin* “*caminin*” (TD), *hatiçe* “*Hatice*” (RİA) vb. İlgili sözlerdeki tonsuzlaşma hadiseleriyle ilgili bir diğer husus ise r > r̄ değişmesidir. Türkçede tonsuz karşılığı bulunmayan akıcı-sızıcı-tonlu r ünsüzünün dış eti bölgesinden ön damak bölgesine kayarak bir dereceye kadar tonsuzlaşması (Günay, 2003: 87) RİA, THA ve ADKA’da oldukça yaygındır: *rüyā* “*rüya*” (RİA), *rūmuzde* “*ruhumuzda*” (THA), *rāhat* “*rahat*” (ADKA) vb.

3. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde sızıcılaşma örnekleri çok fazla olmakla birlikte öne çıkan sızıcılaşmalar c > c̣, ç > ç̣, c > j, ç > ş, g > ‘g, k > ḳ ve k > c̣ / ç şeklindedir. c > j ve ç > ş şeklindeki değişmelere DKBA’nın genelinde rastlanmaktadır: *mejbūr* “*mecbur*” (TYA; TD; GİYA), *hiş* “*hiç*” (TD; RİA; GİYA) vb. c > c̣ ve ç > ç̣ sızıcılaşmaları TYA, TD, RİA ve THA’nın karakteristik özelliklerindendir: *‘iddi* “*ciddi*” (TYA), *‘āhil* “*cahil*” (RİA), *‘çobanına* “*çobanına*” (TD), *ilaç* “*ilaç*” (THA) vb. g > ‘g ve k > ḳ şeklindeki sızıcılaşmalar RİA ve THA’nın belirgin özelliklerindendir: *zen‘ginden* “*zenginden*” (RİA), *‘güya* “*güya*” (THA) vb. k > c̣ / ç şeklindeki sızıcılaşmanın örnekleri sadece TYA’da tespit edilmiştir: *ascere* “*askere*” (TYA), *çülfetinin* “*külfetinin*” (TYA) vb.

4. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde görülen tek akıcılaşma örneği ğ > y değişmesidir. Bu değişmeye Farsça kökenli sözlerde rastlanmıştır: *eyer* “*eğer*” (TD), *meyerśā* “*meğerse*” (RİA), *ciyerden* “*ciğerden*” (GİYA) vb.

5. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde sürekli ünsüzler arasındaki değişmelerde öne çıkan değişmeler h > ğ, h > ħ, h > ħ, h > y, l > n, m > n ve r > l şeklindedir: Bu değişmelerden h > ğ değişmesi RİA’nın belirgin bir özelliğidir: *padişāğun* “*padişahın*” (RİA), *zağmet* “*zahmet*” (RİA) vb. h > ħ değişmesi, ADKA ve GİYA dışındaki tüm bölge ağızlarında örnekleri sık görülen bir değişmedir: *eħlakTā* “*ahlakta*” (THA), *baħçalarda* “*bahçelerde*” (AZKA) vb. h > ħ değişmesi, TYA, ADKA ve GİYA’da görülen bir hadisedir: *ħuzurumuz* “*huzurumuz*” (TYA), *toħumunu* “*tohumunu*” (ADKA) vb. h > y değişmesi, ilgili sözlerde en çok görülen hadiselerden biridir: *sāyilden* “*sahilden*” (TYA), *sāyibi* “*sahibi*” (RİA), *nasiyat* “*nasihat*” (GİYA) vb. l > n değişmesi, daha çok Arapça kökenli “lanet” ve “lezzet” sözcüklerinde tespit edilmiştir. *nezet* “*lezzet*” (THA), *nalet* “*lanet*” (GİYA) vb. m > n değişmesi, genellikle Arapça kökenli “muska, tembih” sözcüklerinde görülen bir değişmedir: *nusga* “*muska*” (TYA; GİYA), *tenbi* “*tembih*” (RİA) vb. r > l değişmesi, çoğunlukla Farsça kökenli “rençperlik” sözünde görülen bir hadisedir: *leşberluk* “*rençperlik*” (TD) vb.

6. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde görülen en belirgin süreksizlikler ğ > g / ğ ve h > k / ḳ değişmeleridir. Bu değişmelerden; ğ > g / ğ değişmesi daha çok Farsça kökenli “meğer, eğer” sözcüklerinde görülen bir hadisedir: *eger* “*eğer*” (RİA), *meğer* “*meğer*” (TD) vb. h > k / ḳ

değişmesi bölge ağızlarında yaygın görülen bir değişmedir: *ikdiyacın* “*ihtiyacın*” (TYA), *muhtar* “*muhtar*” (TD) vb.

7. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ince “l” (ĭ) ve ince “r” (ř) seslerinin kalınlaşmasının belirgin olduğunu söylemek mümkündür: *halan* “*hâlen*” (TYA), *haldayke* “*hâldeyken*” (RĪA), *yarıma* “*yârime*” (AZKA), *emsallardan* “*emsallerden*” (GĪYA) vb.

8. DKBA’daki Arapça Farsça kökenli sözlerde görülen ünsüz benzeşmelerinde gerileyici tam benzeşme örneklerinin daha çok olduğu tespit edilmiştir. En belirgin gerileyici tam benzeşme örneği ise *rl > ll*’dir. Bu benzeşmenin örneklerine TYA ve GĪYA’da sıkça rastlanmıştır: *fakillik* “*fakirlik*” (TYA), *iẖtiyāllukda* “*iẖtiyarlıkta*” (GĪYA) vb.

9. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde görülen aykırılama olayları daha çok tonsuz ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin gelmesiyle gerçekleşmiştir: *işdahım* “*iştahım*” (TYA), *hatda* “*hatta*” (ADKA), *asgera* “*askere*” (AZKA), *musğa* “*muska*” (GĪYA) vb.

10. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ünsüz ikizleşmeleri yaygındır. Aynı ünsüzün tekrarıyla meydana gelen ünsüz ikizleşmeleri genelde “b, d, m, s, t” sesleriyle ilgilidir: *sabbaha* “*sabaha*” (TD; ADKA), *ğadda* “*kadar*” (RĪA; ADKA), *zadde* “*zaten*” (GĪYA), *cammesi* “*camisi*” (TD), *nassı* “*nasıl*” (TYA; GĪYA) vb.

11. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde “l, n, r, v” akıcı ve sızıcı ünsüzlerinin ikizlikten kaçındığı birçok örnek tespit edilmiştir: *milet* “*millet*” (RĪA), *cerah* “*cerrah*” (TYA), *ävelä* “*evvela*” (THA) vb. Bunun yanında Arapça kökenli “*dükkân*” sözcüğündeki “k”nin tekleşmesi de bölge ağızlarında karakteristik bir özellik taşımaktadır: *tükanlardan* “*dükkânlardan*” (TYA) vb.

12. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde “ğ, ğ, h, l, n, r, t, y” ünsüzlerinin sözcük bünyesinden düştüğü pek çok örnek vardır: *mālúp* “*mağlup*” (TD), *meşur* “*meşhur*” (TYA), *cepe* “*cephe*” (RĪA), *rametli* “*rahmetli*” (ADKA), *beği* “*belki*” (RĪA), *abdes* “*abdest*” (TYA) vb.

13. DKBA’daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde ünsüz türemeleri yaygın olmakla birlikte özellikle iç seste “ğ, h, y, v” gibi boğumlanması zayıf ünsüzlerin türediği örnekler daha fazladır. Arapça kökenli sözcüklerde bulunan ayn (ع) ve hemze (ء) ünsüzleri, Türk hançeresinin alışkın olduğu sesler olmadığı için bu sesler yerine “ğ, h, y, v” sesleri türetilerek ilgili sözcüklerin telaffuzu kolaylaştırılmaktadır: *tagħīb* “*takip*” (RĪA), *saħat* “*saat*” (TYA), *dovam* “*duam*” (TD), *Teymin* “*temin*” (TD) vb.

14. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde tespit edilen hece kaynaşmaları, çoğunlukla iç seste bulunan “ğ, h, y” ünsüzlerinin eriyerek kendinden önceki ünlüyü uzun okutup tek bir hece olmasıyla meydana gelmiştir: *māfazal* “*muhafazal*” (TYA), *şikāt* “*şikâyet*” (TD; RĪA), *şēr* “*şehir*” (THA) vb.

15. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde hece düşmesi veya yutulması, hece kaynaşması kadar yaygın değildir. Bununla birlikte tespit edilen hece düşmeleri, iç ve son hecede gerçekleşmiştir: *vallā* “*vallahi*” (TYA), *mūdāle* “*müdahale*” (RĪA) vb.

Hem Ünlü Hem de Ünsüzlerle İlgili Ses Olaylarında:

1. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde göçüşme olayının hem ünlü hem de ünsüzlerle ilgili örnekleri tespit edilmiştir. Ünsüz göçüşmeleri genellikle birbirine yakın ünsüzler arasında gerçekleşmiştir. Buna karşın ünsüz göçüşmelerinden sadece ry > yr değişmesinin bölge ağızlarında karakteristik özellik taşıdığını söylemek mümkündür: *ceyran* “*cereyan*” (TYA; ADKA) vb. İlgili sözlerde ünlü göçüşmesinin örnekleri ise sınırlıdır: *ases* “*esas*” (TYA; GĪYA), *badeva* “*bedava*” (RĪA) vb.

2. DKBA'daki Arapça ve Farsça kökenli sözlerde, arka damak ünsüzleri olan “k, ğ, h”nin ince ünlülerle birlikte kullanılması (ünlü-ünsüz uyumsuzluğu) oldukça yaygındır: *ķirmizi* “*kırmızı*” (TD), *feķet* “*fakat*” (RĪA; THA), *meķer* “*meğer*” (TD), *eķtiya* “*ihtiyar*” (TD), *naķiķ* “*nakış*” (AZKA) vb. Bununla birlikte arka damak “K” ünsüzünün ince ünlülerle birlikte kullanılmasının TD'de çok yaygın olduğunu da belirtmek gerekir: *ķeķlinde* “*şeklinde*” (TD) vb.

KAYNAKÇA

- Acar, Turgut (1972), **Artvin ve Yöresi Ağzları**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akar, Ali (2006), “Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları”, **Turkish Studies**, 1(2), 37-53.
- Aksan, Doğan (2020), **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim (1-2-3)**, 7. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Asıl, Enes (2021), “Türkiye Türkçesi Ağzları Üzerine İl ve İlçeler Düzeyinde Yapılmış Lisansüstü Tezler”, **International Journal of Filologia**, 4(6), 203-227.
- Ay, Aslı (2017), “Afyonkarahisar Ağzındaki Arapça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları”, **Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi**, 2(2), 1-20.
- _____ (2018), **Türkiye Türkçesinin Batı Grubu Ağzlarındaki Arapça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi -Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayramın, Nazan (2014), **Artvin İli Arhavi İlçesi Derecik Köyü Ağzı (İnceleme, Metinler ve Sözcük Varlığı)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi -Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü.
- Brendemoen, Bernt (1992), “Trabzon Ağzlarında Şimdiki Zaman Bağlantı Ünlüsü”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 19-34.
- _____ (1999), “Doğu Karadeniz Ağzlarının Söz Varlığı ve Sözlükleri”, **Kebikeç**, (7-8), 77-83.
- _____ (2002), **The Turkish Dialects of Trabzon I-II**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Bulut, Serdar (2017), “Giresun İli ve Yöresi Ağzlarında Kadın”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(2), 325-356.
- Buran, Ahmet (2010), “Türkiye Türkçesi Ağız Atlaslarının Önündeki Sorunlar”, **Diyelektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi**, (1), 15-20.
- _____ (2011), “Türkiye Türkçesi Ağzlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, 6(1), 41-54.
- Caferoğlu, Ahmet (1946), “1945 Yılı Kuzey-Doğu Anadolu Gezisinden”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 1(2), 65-80.

- _____ (1954), “Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarındaki Moğolca Unsurlar”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 2, 1-10.
- _____ (1955), “Anadolu Ağızlarındaki Metathèse Gelişmesi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten**, 3, 1-7.
- _____ (1994), **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Coşar, Asiye Mevhibe (2010), “Trabzon Ağızlarında Bir Fiil Kullanımı”, **Dil Araştırmaları**, 7(7), 75-85.
- _____ (2015), “Bir Kimlik İşaretleyicisi Olarak Dil ve Trabzon Ağızlarında Arkaik Hususiyetler”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 1(1), 241-253.
- _____ (2018), “Tonya Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 12(24), 85-96.
- Çolakoğlu, Bülent Kahraman (2003), **Trabzon Ağzı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2013), “Ağız Çalışmalarının Önemi ve Trabzon Ağzı Özelliklerinin Değerlendirilmesi”, **Zeitschrift für die Welt der Türken**, 5(3), 207-221.
- Demir, Necati (2006), **Trabzon ve Yöresi Ağızları, Cilt I (Tarih-Etnik Yapı - Dil İncelemesi) - Cilt II (Metinler) - Cilt III (Sözlük)**, 1. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Demir Necati ve Aydoğdu, Özkan (2016), **Giresun İli ve Yöresi Ağızları**, 2. Baskı, Giresun, Yeşilgiresun Matbaacılık, Giresun.
- Demir, Nurettin (2002), “Ağız Terimi Üzerine”, **Türkbilig**, (4), 105-116.
- Demiray, Erdinç (2008), “Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Farklı Kullanılması Sorunu”, **Turkish Studies**, 3(6), 215-227.
- Durgut, Hüseyin (2010), “Doğu Karadeniz Ağızlarında Mekân Halleri Üzerine”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13(24), 291-299.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1983), **Kars İli Ağızları**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- _____ (1999), “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eren, Hasan (1960), “Anadolu Ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 8, 295-371.
- Ergin, Muharrem (2004), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- Ersöz, Serpil (2010), “Artvin İli Zeytinlik Köyü Manileri ve Ağız Özellikleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 10(1), 49-66.

- _____ (2014), “Ağız İncelemelerinde Ayınlı ve Hemzeli Alıntı Kelimelerin Tahlilinde Görülen Bir Yöntem Hatası Üzerine”, **Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi**, (9), 13-17.
- Erten, İrem (2020), **Trabzon Çepni Ağızı (Ses Bilgisi-Sözlük-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göçemen, Yakup (2020), “Kilis Ağızına Özgü Bazı Kelimeler ve Arapça Kökenleri”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 7(2), 999-1032.
- Güler, Metin (2012), “Türkiye’deki İl ve İlçe Ağızları Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalarla İlgili Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, 7(4), 1835-1861.
- Günay, Turgut (2003), **Rize İli Ağızları**, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güneş, Bahadır (2012), “Karşılaştırmalı Ağız Araştırmalarının Önemi ve Türkiye’deki Karşılaştırmalı Ağız İncelemeleri Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi**, 1(4), 20-44.
- Güneş, Bahadır ve Kul, Berat (2018), “Arsin Merkez Ağızında Ünlüler ve Ünlülerle İlgili Ses Olayları”, **International Journal of Language Academy**, 6(5), 1-19.
- Güven, Ömer (2021), “Sivas Ağızındaki Farsça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 6(2), 30-45.
- _____ (2022), “Sivas Ağızındaki Arapça Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Olayları”, Feryal Korkmaz (Ed.), **9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı**, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 559-582.
- İpek, Birol (1997), **Anadolu Ağızlarında Yabancı Kelimeler-Fonetik İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2009), “Alıntı Sözcüklerde Ses Değişimleri ve Elazığ İli Ağızları Örneği”, **Turkish Studies**, 4(8), 1558-1573.
- Karahan, Leylâ (2022), **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, 5. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaynak, Mehmet (2020), “Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine”, **Kafdağı**, 5(2), 292-309.
- Kılıç, Ayşen (2008), “Avşar Ağızlarındaki Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Değişimleri”, **GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 28(3), 233-248.
- Korkmaz, Zeynep (1976), “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 23-24(175-176), 143-172.
- _____ (2007), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Kuyumcu, Osman (2006), **Türkçenin Hemşin Ağızı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi - Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Küçük Murat (2013), “Anadolu Ağızlarındaki Doğu Kökenli Sözcüklerin Ses Bilgisi Açısından Görünümleri-Ünsüzler”, **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 20(2), 39-78.
- Öründü, Fuat (2001), **Trabzon ve Yöresi Ağızları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgür, Can (2002), “Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, (13), 119-124.
- Özsoy, Yusuf (2019), “Türkiye’de Ağız Araştırmaları Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme: (1985-2018)”, **Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi**, (1), 173-207.
- Öztürk, Erol (2016), “Rize Ağzında Zaman Bildiren Kiplerin Görev Değişiklikleri”, **Turkish Studies**, 11(4), 795-806.
- Pehlivan, Serkan (2002), **Rize İli Hemşin Ağızı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pekacar, Çetin ve Güner Dilek, Figen (2009), “Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (28-30 Mart 2008 Şanlıurfa)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 575-589.
- Sarıahmet, Ebru (2018), **Rize Çamlıhemşin Ağızı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosun, İlker (2018), “Tekirdağ Merkez İlçe Ağzında Alıntı Kelimeler”, **Diyalektolog -Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi**, (19), 77-103.
- URL, <https://sozluk.gov.tr/> (16.10.2023).
- Yayla, Yasin (2020), “Giresun ve Yöresindeki Ağızlarındaki Bazı Farsça Kelimeler”, **Karadeniz Araştırmaları**, 17(67), 737-751.
- Yıldırım, Faruk (1999), “Çukurova Ağızlarında Ünlü Göçüşmesi”, **3. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler**, Adana Valiliği Yayınları, Adana, 657-663.

EKLER

Ek 1. Çeviri Yazı İşaretleri

Ünlüler

ā	Uzun a ünlüsü
á	a-e arası ünlü
à	a-ı arası ünlü
â	a-o arası ünlü
ä	Açık e ünlüsü
ē	Uzun e ünlüsü
è	Kapalı e ünlüsü
ê	e-ö arası ünlü
ĩ	Kısa ı ünlüsü
í	ı-i arası ünlü
î	ı-u arası ünlü
ī	Uzun i ünlüsü
ĩ	Kısa i ünlüsü
ï	i-ü arası ünlü
ō	Uzun o ünlüsü
ó	o-ö arası ünlü
ò	o-u arası ünlü
ō	Uzun ö ünlüsü
ö	ö-ü arası ünlü
ū	Uzun u ünlüsü
ũ	Kısa u ünlüsü
ú	u-ü arası ünlü
ü	Kısa ü ünlüsü

Ünsüzler

ć	Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı c sesi
ç	c-j arası ses
Ç	ç-c arası ses
ċ	Normalden daha önde edilen ve hafifçe sızıcı telaffuz ç sesi
ċ	ç-ş arası ses
đ	Ön damak d sesi
F	f-v arası ses

IPA Karşılıkları

ɑ:	Uzun a
a	Açık, ön, düz (predorsal)
ɤ	Yarı kapalı, arka, düz
ɒ	Açık, arka, daha yuvarlak
æ	Yarı açık (açığa yakın), ön, düz
ɛ:	Uzun e
e	Yarı kapalı, ön, düz
ɛ	Yarı açık, ön, daha yuvarlak
ɪ	Kısa ı
ɨ	Kapalı, orta, düz
ɯ	Kapalı, arka, daha yuvarlak
i:	Uzun i
ɪ̃	Kısa i
ɯ̃	Kapalı, ön, daha yuvarlak
ɔ:	Uzun o
ɐ	Yarı açık, orta, yuvarlak
o	Yarı kapalı, arka, yuvarlak
œ:	Uzun ö
ø	Yarı kapalı, ön, yuvarlak
u:	Uzun u
ʊ	Kısa u
ʉ	Kapalı, orta, yuvarlak
ʏ	Kısa ü

IPA Karşılıkları

ḏ	Tonlu, dil ucu-diş, yarı kapantılı
ḏ̥	Tonlu, dış eti-ön damak, yarı sızıcı
ḏ̥̥̥	Tonlulaşmış, ön damak-diş eti yarı kapantılı
ṭ	Tonsuz, diş, dil ucu, yarı kapantılı
ḟ	Tonlulaşmış, diş-dudak, sızıcı

ğ	Arka damak g sesi	g	Tonlu, arka damak, patlamalı
g	Boğaz g sesi	ɢ	Tonlu, küçük dil, patlamalı
ġ	Ön damak g sesi	ʝ	Tonlu, ön damak, patlamalı
ˈg	g-c arası ses	ɟ	Tonlu, ön damak, dil ucu, sızıcı
ḡ	Düşmek üzere olan ġ sesi	ɣ̣	İşitimsiz (diakritik)
ħ	Arka damak, sızıcı h sesi	x	Tonsuz, küçük dil, sızıcı
h	Nefesli h sesi	ħ	Tonsuz, yutak, sızıcı
ķ	Arka damak k sesi	k	Tonsuz, arka damak, patlamalı
ḱ	Ön damak k sesi	c	Tonsuz, ön damak, patlamalı
ḳ	Orta damak k sesi	cʷ	Tonsuz, arka damaksılaşmış ön damak, patlamalı
ḵ	Normalden daha önde telaffuz edilen yarı sızıcı k sesi	ç	Tonlulaşmış, ön damak, patlamalı
K	k-g arası ses	ɟ̣	Tonlulaşmış, arka damak, patlamalı
ķ	ķ-ġ arası ses	l	Tonlu, diş eti, yanal akıcı
ĺ	Ön damak l sesi	ḷ	İşitimsiz (diakritik)
ļ	Düşmek üzere olan l sesi	p	Tonlulaşmış, çift dudak, patlamalı
ń	Ön damak n sesi	ɾ	Tonlu, dil ucu kıvrık, tek vuruşlu (hafif titreşim)
P	p-b arası ses	ɾ̣	Tonlu, dil ucu kıvrık, vuruşlu (hafif titreşim)
ṛ	Titrekliği hafif olan r (peltek r)	ṛ	İşitimsiz (diakritik)
ṛ̣	Titrekliği fazla olan r	ʃ	Tonlulaşmış, diş eti, sızıcı
ṛ̣̣	Düşmek üzere olan r sesi	ʃ̣	Tonlulaşmış, diş eti-ön damak, sızıcı
S	s-z arası ses	ʈ	Tonlulaşmış, diş eti, patlamalı
Ş	ş-j arası ses	B	Tonlu, çift dudak, sızıcı
T	t-d arası ses	j̣	İşitimsiz (diakritik)
ʋ	Çift dudak v'si	ɸ	Tonlu, dil ucu, dişler arası, sızıcı
y	Düşmek üzere olan y sesi		
z	Peltek z		

Diğer İşaretler

ˉ	Ünlülerde uzunluk işareti
˘	Ünlülerde kısalık işareti
ˆ	Ulama ve ikiz ünlü işareti
<	... den gelir
>	...e gider

ÖZGEÇMİŞ

2009 yılında Araklı Yılmaz Çebi İlkokulu'nu; 2013 yılında Araklı Anadolu Lisesi'ni; 2016 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 2019 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

MALKOÇ, bekâr olup İngilizce bilmektedir.